

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
(KENT, ÇEVRE VE YEREL YÖNETİM POLİTİKALARI)
ANABİLİM DALI

SULAK ALANLARIN POLİTİK-EKOLOJİSİ BAĞLAMINDA
MARMARA GÖLÜ'NÜN KURUTULMASI

Yüksek Lisans Tezi

Onur ÖZKAN

Ankara, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
(KENT, ÇEVRE VE YEREL YÖNETİM POLİTİKALARI)
ANABİLİM DALI

SULAK ALANLARIN POLİTİK-EKOLOJİSİ BAĞLAMINDA
MARMARA GÖLÜ'NÜN KURUTULMASI

Yüksek Lisans Tezi

Onur ÖZKAN

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Tayfun ÇINAR

Ankara, 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
(KENT, ÇEVRE VE YEREL YÖNETİM POLİTİKALARI)
ANABİLİM DALI

SULAK ALANLARIN POLİTİK-EKOLOJİSİ BAĞLAMINDA
MARMARA GÖLÜ'NÜN KURUTULMASI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Tayfun ÇINAR

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1- Prof. Dr. Tayfun ÇINAR

2- Prof. Dr. Nesrin ALGAN

3- Prof. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU

Tez Savunması Tarihi: 11.06.2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Tayfun ÇINAR danışmanlığında hazırladığım “Sulak Alanların Politik-Ekolojisi Bağlamında Marmara Gölü’nün Kurutulması (Ankara, 2024)” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

04/07/2024
Onur ÖZKAN

İÇİNDEKİLER

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	İV
KISALTMALAR.....	V
GİRİŞ.....	1
1.Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	5
2. Araştırmanın Yöntemi	5
3. Araştırmanın Hipotezleri.....	7
4. Saha Araştırmasının Tasarımı ve Sınırlılıklar	9
 BİRİNCİ BÖLÜM	15
1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	15
1.1. Toplum ve Doğa İlişkisini Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar	15
1.1.1. İkinci Yaklaşım: Toplum ve Doğa.....	16
1.1.2. Diyalektik Yaklaşım	20
1.1.2.1. Moore ve Tarihsel Doğa.....	20
1.1.2.2. Foster ve Marksist Ekoloji: Metabolik Yarıklık.....	22
1.2. Su ve Sulak Alanlara Yönelik Kavramsal Çerçeve	27
1.2.1. Su Kavramı	28
1.2.1.1. Su: Doğal Varlık mı Kaynak mı?	29
1.2.1.2. Suyun Mekânsallığı ve Anlamı	32
1.2.2. Su Yönetimi	34
1.2.3. Sulak Alan Kavramı.....	36
1.2.3.1. Sulak Alanların Önemi	38
1.2.3.2. Toprağın, Su ve Yaşamla Buluştuğu Yer: Sulak Alanlar ve Yaşam Çevresi	45
1.2.3.3. Sulak Alanların Tahribi veya Suyun Yaşam Çevresinden Kopuşu.....	48
1.2.4. Sulak Alan Yönetimi: Kötücül Bir Yer ile Mücadele ya da İşlevsel Bir Yeri Koruma	51
1.2.4.1. Çağdaş Sulak Alan Yönetimi Anlayışı Öncesi Sulak Alanlar	53
1.2.4.2. Ramsar Sözleşmesi'ne Giden Yol	55
1.2.4.3. Ramsar Sözleşmesi Sonrası Sulak Alan Yönetimi.....	59

İKİNCİ BÖLÜM	65
2.DEVLET VE DOĞA DİKOTOMİSİNDE SU VE SULAK ALAN	65
2.1.Sulak Alanlara Müdahalenin Tarihsel Dönüşümü	67
2.1.1. Doğal ve Toplumsal Metabolizma Ekseninde Uygarlık ve Sulak Alan	68
2.1.2. Modern Kapitalist Devletin Sulak Alanla Mücadelesi ve Metabolik Yarıma	74
2.2. Osmanlı'dan Cumhuriyete Miras Kalan Bataklıklar: Geç Osmanlı Döneminin Sulak Alanları.....	84
2.2.1. Sulak Alanlar Üzerindeki Tarımsal Kalkınma Baskısı.....	89
2.2.2. Sulak Alanlar, İskân ve Kontrol	90
2.2.3. Sulak Alanlarda Sıtma ve Hastalıklarla Mücadele	93
2.2.4. Sermaye Birikim Sürecinde Sulak Alanlar	96
2.3. Erken Cumhuriyetin Hidrolik Misyonu: Bataklığı Islah, Ulusu İnşa Etmek..	99
2.4. “Kurutma”dan “Koruma”ya Türkiye’de Sulak Alanlar	105
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	111
3. YOK OLMANIN KIYISINDA BİR SULAK ALAN: MARMARA GÖLÜ	111
3.1. Marmara Gölü	111
3.1.1. Göl’ün Tarihi	114
3.1.2. Marmara Gölü’nün Toplumsal ve Ekonomik Kullanımı.....	117
3.1.2.1. Tarım	117
3.1.2.2. Balıkçılık	119
3.1.2.3. Hayvancılık.....	120
3.1.2.4. Sazcılık	121
3.1.2.5. Turizm	121
3.1.3. Göl’ün Ekolojik Nitelikleri	123
3.2. Marmara Gölü Sulak Alanının Kuru(tul)ması.....	126
3.2.1. Marmara Gölü’nün Kurutulması ve Kurutmanın Politik-Ekolojisi	128
3.2.1.1. Marmara Gölü’ndeki Projeler ve Müdahaleler.....	131
3.2.1.2. Ekonomik ve Politik İhtilaflar Sarmalında Gördes Barajı	134
3.2.2. Gördes Barajı İnşaatının Ardından Göl’ün Kuruma Süreci.....	141
3.2.3. Fırsatçı İstila: TİGEM, Köylüler ve Göl’e Yabancılaşma	145

3.3. Göl'ün Etrafındaki Yerleşmelerde Metabolik Yarılma.....	153
3.3.1. Göl'ün Kıyısında Bir Yörük Köyü, Köy Çeşmesinde Kaplumbağalar:	
Tekelioğlu Köyü	154
3.3.1.1. Köyün Tarihi ve Göl ile İlişkisi.....	154
3.3.1.2. Köyün Nitelikleri ve Köye Yönelik İlk Gözlemler	156
3.3.1.3. Göl'ün Kurumasının Ardından Köyde Geçim Kaynaklarının Tükenmesi	158
3.3.1.4. Kaplumbağalara Ağıt: İnsan Dışı Canlıların Yaşam Çevrelerinin Kaybı	164
3.3.2. Dağları Angıtlar İle Paylaşan Hacıveliler Köyü	170
3.3.2.1. Köyün Tarihi ve Göl ile İlişkisi.....	171
3.3.2.2. Köyün Nitelikleri ve Köye Yönelik İlk Gözlemler	173
3.3.2.3. Göl'ün Kurumasının Ardından Köyde Geçim Kaynaklarının Durumu ...	174
3.3.2.4. Angıtlara Ağıt: İnsan Dışı Canlıların Yaşam Çevrelerinin Kaybı	177
3.4. Koruma Mücadeleleri ve Kurutmaya Tepkiler	180
SONUÇ	184
KAYNAKÇA.....	191

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1. 1998 yılında Türkiye'nin Ramsar koruma alanı olarak ilan edilen Gediz Deltası Sulak Alanı'nda bir okaliptüs ağacı	102
Fotoğraf 2. Marmara Gölü Sulak Alanı'nda suların çekildiği yerlerde koyunlarını otlatan bir kadın	120
Fotoğraf 3. Hacıveliler Köyü'nde tütün kurutmak için kullanılan saz kamışlar.	121
Fotoğraf 4. Marmara Gölü.....	125
Fotoğraf 5. Kurutulan Marmara Gölü kıyısında balıkçı tekneleri	144
Fotoğraf 6. Marmara Gölü'nün Tekelioğlu Köyü kıyısında balıkçı kooperatifi binası.	144
Fotoğraf 7. Marmara Gölü'nün kuruduktan ve tarıma açıldıktan sonraki hali.....	145
Fotoğraf 8. Marmara Gölü'ne ait bilgilendirme panoları	145
Fotoğraf 9. Göl arazisinde Tigem levhası	152
Fotoğraf 10. Tarım arazisine dönüştürülmüş göl tabanında Tigem'e ait tohum ambalajları	152
Fotoğraf 11. Buğday tarlası görünümündeki kurutulan Marmara Gölü.....	153
Fotoğraf 12. Sulak mevsimde Göl tabanında biriken sular	153
Fotoğraf 13. Balıkçı Kooperatifi, tekneler ve balıkçılar.....	161
Fotoğraf 14. Balıkçı Kooperatifi ve kullanılmayan bir balıkçı teknesi	161
Fotoğraf 15. Kuruyan Göl'de eski balıkçı tekneleri ve balık ağları	162
Fotoğraf 16. Tekelioğlu Köyü'nde üst katı balık lokantası, alt katı bakkal olan binada “Balık Malzemeleri Satılır” ve “Balık Satılır” tabelaları	162
Fotoğraf 17. Köy çeşmesindeki yalaktan taşan suyun, karayolunun altından geçtiği su kanalında kaplumbağalar	167
Fotoğraf 18. Su kanalında kaplumbağalar	168
Fotoğraf 19. Köy çeşmesinde evcilleşmiş dişi yeşilbaşlar	168
Fotoğraf 20. Köy çeşmesi etrafında yeşilbaş ördekler ve su kaplumbağaları	169
Fotoğraf 21. Nemli toprakta üç su kaplumbağası.....	169
Fotoğraf 22. Tekelioğlu Köyü içerisindeki çeşitli yerlerde ölü su kaplumbağaları	170
Fotoğraf 23. Gür Dağ yamaçlarından Hacıveliler Köyü,	174
Fotoğraf 24. Hacıveliler Köyü girişindeki leylek yuvası.	177

KISALTMALAR

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

Akt.: Aktaran

Bkz. : Bakınız

COP: Conference of Parties (Taraflar Konferansı)

ÇED: Çevresel Etki Değerlendirmesi

DKMP: Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü

DSİ: Devlet Su İşleri

Ha: Hektar

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

IUCN: International Union Conservation of Nature and Natural Resources
(Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği)

IWRB: International Waterfowl and Wetlands Research Bureau (Uluslararası
Sulak Alan Araştırma Bürosu)

İBB: İzmir Büyükşehir Belediyesi

İDT: İktisadi Devlet Teşekkülü

İNTES: Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası

İZSU: İzmir Su ve Kanalizasyon İdaresi

KİK: Kamu İktisadi Kuruluşu

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü

MASKİ: Manisa Su ve Kanalizasyon İdaresi

M.Ö. : Milattan önce

SUKİ: Su ve Kanalizasyon İdaresi

TİGEM: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü

UNEP: United Nations Environment Programme (Birleşmiş Milletler Çevre
Programı)

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
(Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

WWF: World Wildlife Fund (Dünya Doğayı Koruma Vakfı)

GİRİŞ

Doğa varlıkları, geniş ağlarla birbirlerine bağlı, bütünleşik sistemin bir parçasıdır. Bu sistem, canlı ve cansız varlıkların, diyalektik ilişkilerinin oluşturduğu bir metabolizma gibi işleyen ekosistemdir. Metabolik ilişkiler, doğanın madde çevrimlerinin (karbon, azot, oksijen ve su) oluşturduğu bir ilişkiler bütünüdür. Bu çevrimler, doğadaki canlı ve cansız varlıkların kendilerini yeniden üretmesini sağlamaktadır. İnsanın da dahil olduğu bu metabolik ilişkiler bütünü, toplum ve doğa ilişkisini de oluşturmaktadır. Kapitalizm öncesi toplum ve doğa ilişkisi, emek aracılığı ile doğadan elde edilen ürünlerin yeniden doğaya döndüğü metabolik bir ilişkinin parçası olarak görülmektedir (Foster, 2011). Ancak doğadaki bu çevrimler, kapitalist toplumsal sistem tarafından bozulmaktadır. Bunun sebebi kapitalizm öncesi üretimin mekânı olan kırdaki, üretim çıktıları tekrar doğaya dönerken, kapitalist üretimin kentlerde yoğunlaşması ile kaynaklaştırılan doğa unsurlarının kentsel mekâna yönelerek bu yerlerde atığa dönüşmesidir. Yani doğal metabolizmasından çıkan varlıklar, tekrar kendi sistemine dönemeyerek metabolik yarıklar oluşturmaktadır (Foster, Clark ve York, 2023; Çoban, 2024). Bu üretim ilişkisi, doğadaki varlıkların kendilerini yeniden üretmesine de engel olmaktadır.

Bir doğa varlığı olarak su da kendi çevrimleri ekseninde yeniden üretilen, canlılığın temel yapıtaşlarından biridir. Suyun canlılıkla olan ilişkisi, onun temel anlamlarından birisini oluşturmaktadır: yaşam için zorunlu bir ön koşul olma. Su, antropojenik bir kullanım biçimini aldığı anda ise kaynak anlamını almaktadır. Üretimde temel girdi olması sebebi ile ekonomik bir hammadde, kapitalist ekonomik ve toplumsal ilişkilerde değişim değeri konusuna indirgendiğinde ise meta anlamına bürünmektedir. Kapitalist üretim ilişkileri ekseninde de üretim ve nüfusun yoğunlaştığı kentlere, doğadan aktarılan bir hammadde gibidir. Bu durum suyun, eşitsiz coğrafyalara aktarılmasını da içeren bir altyapı ve su yönetimi meselesine odaklanılmasını

gerektirmiştir. Su yönetimi, farklılaşan anlamlar ekseninde su yönetim kurumlarını, aktörleri, değişen yaklaşımları, suyun paylaşımı ve ticareti gibi idari çalışmaları içermektedir (Ayman Güler, 1999; Barlow, 2021; Bilen, 2009; Dane, 2009; Kartal, 2009; Pamukçu, 2000; Robert, 2003; Topçu E. , 2008; Topçu F. H., 2007; Yılmaz, 2013; Çınar, 2006). Ancak su, insan ve insan dışı doğa için geniş bir anlama sahip olmasından kaynaklı biyoloji, jeoloji, antropoloji, siyaset bilimi, kamu yönetimi, iktisat sosyoloji, mühendislik, peyzaj mimarlığı, şehir planlama ve mimarlık gibi bilim dallarınca da çalışılan oldukça geniş kapsamlı bir konudur. Su konusu, oldukça geniş bir yelpazede ele alınsa da suyu, mekân temelli bir yaklaşımla ele almak, onu simgesel olarak soyutlanmış veya evrensel maddi bir nesne olarak görmek yerine yaşayan ve dinamik bir çevre olarak incelemek anlamına gelmektedir (Scaramelli, 2016). Böylece doğal metabolizmasından koparılan suyun sebep olduğu ekolojik yarıklar anlaşılabilir bir hâl alır. Sulak alanlar da suyun yaşayan ve dinamik çevreler olduğunu gösteren metabolizmalar olarak, suyun mekânsallığını vurgulamakta öne çıkan doğlardır.

Yaşamın çeşitliliği ve suyun anlamını sulak alanlar üzerinden ele almak, doğaya ve çalışma özelinde suya yönelik hiyerarşik ikici yaklaşımı açıklamakta güçlü argümanlar sunmaktadır. Modernitenin altyapısını meydana getiren 17. yüzyıl aydınlanmacı dünya görüşünün kartezyen ikici felsefesi; erkek-kadın, toplum-doğa, ekonomi-ekoloji, kent-kır, insan-insan dışı türler gibi ikicilikler üzerinden modern dünyayı şekillendirmektedir. Bu kavramlardan ilki bir ereksellik ekseninde ele alınırken ikincisi araçsallaştırılmakta ve ereğe giden yolda kullanılmak üzere bir konuma yerleştirilmektedir. İnsan dışı doğa varlıkları, hiyerarşik ikici ilişkilerin alt katmanında kalan yerler olarak tahakküm altına alınmaktadır (Plumwood, 2020). Doğanın genel olarak ikici ilişkilerin alt katmanında yer almasının yanında, homojen bir kavram olmaması sebebiyle, aynı toplumsal ilişkiler içerisinde farklı doğa varlıkları, değişen anlamlara da bürünmektedir. Örneğin sulak alanlar, modernitenin pejoratif tanımlarla

ele aldığı ve mücadele edilen yabanıl doğalar olarak algılanmıştır. Bu pejoratif tanımlar, bu yerlerin hastalıklı (sıtma), isyancıların yaşadığı güvensiz, kayda değer tek tip meta üretiminin yapılamadığı verimsiz olmaları şeklindedir. Modernite ile birlikte 1960'lara kadar sulak alanlar; yararsız, hastalıklı, kokuşmuş, çürümüş, sıtma ve humma yuvası çamurlu sular olarak görülmüştür (Dugan, 1990: 2; Evered, 2014).

Sulak alanlar, modernitenin ikici pejoratif yaklaşımları ekseninde sıhhileştirme, güvenlikleştirme, homojenleştirme, tek tipleştirme, verimli meta üretim alanlarına dönüştürülme gibi 16. yüzyılda hızla yükselen modern bataklık kurutma teknolojilerinin baskılarıyla yok edilmeye başlanmıştır. Bu sebeple devletin sulak alanlara yönelik görevi de çamurla mücadele ederek onu üretim sistemleri içerisinde kullanışlı su ve toprak olarak saf hallere ayırmak halini almıştır (D'Souza, 2006). Ancak 1960'larda artan ekolojik kaygılar, sulak alanlara yönelik pejoratif yaklaşımı tam tersine çeviren çeşitli argümanlar ortaya koymuştur. Bu argümanlarla sulak alanlar, ekosistem için son derece gerekli işlevleri ile anılmaya başlanmıştır. Bu işlevler, yeraltı suyu reşarjı ve deşarjı, taşkın kontrolü, erozyon kontrolü, taban suyunun dengelenmesi, sudaki tortu ve zehirli maddelerin çökmesini sağlama, besin maddelerini alıkoyma, mikro iklimi dengeleme, su kalitesini artırma, doğal hayat için flora ve fauna oluşturmaktır (Karadeniz, 1995; Dugan, 1990; Erdem, 2007; Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012; Girgin, 2000, Doğa Derneği, 2023).

Sulak alanlara ekosistemdeki işlevlerine yönelik atfedilen değer, bu alanların koruma yaklaşımı ile ele alınmasını sağlamıştır. Modernleştirme politikaları ekseninde devletin homojenleştirme, sermayenin ise el değmemiş verimli arazileri kârlı yatırım alanlarına dönüştürme projelerinin sulak alanları doğrudan kurutma baskısı, 21. yüzyılda terkedilen bir paradigma olmuş; ekosistem hizmetleri yaklaşımı, bu yerlerin koruma kapsamıyla anılmasını sağlamıştır. Ancak doğa bütünleşik bir sistemdir. Bu sebeple koruma yaklaşımı, parçacıl koruma adacıkları olarak uygulandığında, koruma

alanı dışındaki yerlerde gerçekleşen girişimler, korunan alanları yine de yok olmanın eşiğine getirebilmektedir.

Doğa ve toplum arasındaki ikici ilişkileri derinleştiren kapitalist üretim sisteminin toplumsal sınıflar, canlı türleri ve coğrafyalar arasında yarattığı eşitsiz ilişkiler, sulak alanlar dâhil olmak üzere yaşam çevresi üzerindeki tehdidini artırmaktadır. Sulak alanlar, modernleşmenin önündeki pejoratif doğalar olmaktan kurtulup ekolojik anlamda *verimli* yerler olarak ele alınmaya başlansa da kapitalist üretim ilişkilerinin sebep olduğu ekolojik baskılar, bu yerlerin varlığını tehdit etmeye devam etmektedir. Kapitalizmin sermaye ve emeği yoğunlaştırdığı metropollerdeki artan su ve besin ihtiyacı, kent dışı doğalarda sulama yoğun tarımsal ürünlerin ya da doğrudan hammadde olarak suyun sürekli olarak kendi metabolizmalarından kopup kentlere aktarılmasına sebep olarak metabolik yarıklar oluşturmaktadır. Bu sebeple sulak alanlar parçacıl koruma adacıkları olarak korunsa dahi içerisinde bulunduğu havzada gerçekleşen metabolik yarılmalar sonucu tahrip olmaktadır.

Marmara Gölü Sulak Alanı'nın kurutulmasını metabolik yarık analizinden yola çıkarak ele alan bu tez çalışması da su ve yer ilişkisi temelindeki doğa varlıkları olarak sulak alanları; üretim ilişkileri, toplum-doğa ilişkisi, sulak alan yönetimi ve su yönetimi kavramları ekseninde tartışarak Marmara Gölü Sulak Alanı'nın kurutulmasının sonuçlarından daha çok Göl'ü kurutan süreçleri ele almak yönünde bir tartışma sunmaktadır. Çalışmada, kalkınma ve modernleşme idealleri ile bezeli kurutma projelerinin sermaye birikim süreci ile olan ilişkisi ve eşitsiz coğrafyaların metabolik ilişkileri, Marmara Gölü örneğinde incelenmektedir. Bu kapsamda doğanın ve yaşamın haklarını ele almak üzere Göl kıyısındaki Tekelioğlu Köyü ve Hacıveliler Köyü'nde etnografik araştırmalar yürütülmüştür. Çalışmada, en genel anlamıyla sulak alanları ve Marmara Gölü'nü kurutan ekonomi-politik süreçlerin ekolojik temelleri ele alınmıştır.

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Araştırmanın temel konusu iktidar ve sermaye ilişkilerinin sulak alan ekosistemlerinde nasıl şekillendiğini açıklamak ve kurutulan Marmara Gölü Sulak Alanı özelinde bu ilişkilerin sebep olduğu eşitsizlikleri ortaya koymaktır. Bu sebeple tez çalışmasının odaklandığı temel sorun, sermaye ve modern kapitalist devletin kartezyen ikici (düalist) yaklaşımlar ile doğayı nasıl araçsallaştırdığını ve tahakküm altına aldığını sulak alanlar özelinde ele almaktır. Çalışmanın diğer bir sorunsalı, doğa varlıkları üzerindeki soyut ve homojenleştirici projelerin, heterojen bir yapıya sahip olan sulak alanların somut mekânında hangi eşitsizliklere yol açtığını açıklamaktır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Modern kapitalist devlet ve sermaye sınıfı ilişkilerince belirlenen kartezyen ikici yaklaşımlar ile tahakküm altına alınan ve araçsallaştırılan doğada oluşturulan eşitsizlikleri, sulak alanlar özelinde ele alan bu çalışmanın yöntemi, eleştirel teori olarak belirlenmiştir. Çalışmada materyalist bir ontoloji ve realist bir epistemoloji benimsenmektedir. Realist bir çalışmada, bilimin birinci görevi açıklama yapmak olduğu için (Keat ve Urry, 2001) görgül olanın altındaki görünmeyen yapı ve mekanizmaların, açıklama yapılan konu ile ilgili bağlantılarını keşfetmek hedeflenmiştir. Bu sebeple Marmara Gölü'nün kurutulmasını açıklarken, Göl'ü kurutan olayları ele almanın yanında, Göl'ün kuruma sürecinin tarihsel olarak bir betimlemesi de yapılmıştır. Bunu yaparken doğrudan görünmeyen mekanizmalar ve yapıların bilgisi, sulak alanları politik-ekolojik bir bakışla açıklamayı gerektirmiştir. Sulak alanlarda değişimlere sebep olan tarihsel süreç anlatılmış, bunun için sulak alanların toplumsal, ekonomik ve politik süreçlere dâhil edilme süreçleri keşfedilmiştir.

Eleştirel teori, “neyin var olduğu, neyin bilinebileceği veya gözlemlenebileceği ile aynı değildir” diyerek gözlemlenenin ardındaki felsefi ve tarihi süreçleri de derinlemesine ele alır (Yalvaç, 2010). Bu sebeple sulak alanları inceleyen bu çalışmada,

bu yerlerin hangi yaklaşımlar ile ele alındığını, tarihsel süreçte hangi üretim ilişkilerine tabi tutulduğunu, bu yerlerdeki ilişkisel aktörlerin kimler olduğunu, aktörler arasındaki kazanan ve kaybeden ilişkisinin ne gibi eşitsizliklere sebep olduğunu görmek için eleştirel gerçekçi bir bakış açısı oldukça önemli görülmüştür.

Eleştirel teoriye göre, gerçeklik farklılaşmış çeşitli tabakalardan oluşmaktadır (Türk, 2012). Bu tez çalışmasında da eleştirel teoriden hareketle gerçekliğin üç temel katmanı üzerinde hareket edilmektedir. Birinci katman deneye ve gözlemlenebilir nesnelere karşılık gelen ampirik katmandır. Bu katmanın bilgisi edinilirken çeşitli sulak alanlarda ve Marmara Gölü'nün bulunduğu coğrafyada arazi gezileri ve yerel halk ile görüşmeler yapılmıştır. Bu aşamada ilk olarak Göl'ün kurumasının ekonomi-politik süreçlerle ilişkisinden çok, Göl'ün kurumasına doğrudan sebep olan tekil ve gözlemlenebilir nesnelere bakılmıştır.

Gerçekliğin ikinci katmanı ise aktüel katmandır. Bu katman, deneyimlere ve olaylara odaklanmaktadır. Aktüel katmanın bilgisi üretilirken Göl'ün bulunduğu coğrafyadaki dâhili aktörlerin (Göl ile doğrudan ilişkiye sahip yerel halkın) deneyimleri nitel görüşmeler aracılığı ile çalışmaya katılmıştır. Aynı zamanda ampirik katmanda edinilen gözlemlenebilir nesnelerin ötesindeki deneyim ve olaylara odaklanılarak aktüel katmanın bilgisi üretilmiştir. Göl'ü kurutan olaylar, dâhili ve harici aktörlerden¹, haber kanallarından, bilimsel raporlardan ve yönetim planlarından elde edilmiştir.

Gerçekliğin üçüncü katmanı ise reel katmandır. Bu katman, gözlemlenebilir bilgilere, deneyim ve olaylara odaklanan ampirik ve aktüel katmanı da içermekle beraber bu iki katmanı aşmaktadır. İlk iki katmanı da kapsar ancak gerçeğin bilgisinin üretilmesi için yapılara ve üretici mekanizmalara odaklanır. Reel katmanın bilgisini üretmek amacıyla Marmara Gölü Sulak Alanı'nın kurutulmasının arkasında yatan

¹ Çalışmada harici aktör olarak, Marmara Gölü'ne yönelik çalışmalar yürüten ancak bölgede yaşamayan sivil toplum kuruluşu uzmanları, avukatlar, gazeteciler, İzmir metropol yönetimindeki üst düzey yöneticiler ve akademisyenler belirtilmektedir.

süreçlere odaklanılmıştır. Bunun için sulak alanların kavranış biçimlerinde etkili olan doğa felsefesi ve politik-ekolojik bakıştan faydalanılmıştır. Devlet, toplum-doğa ve emek-değer teorilerinden yola çıkılarak tarihsel bir okuma yapılmıştır. Ayrıca Marmara Gölü'nün kurutulmasına yönelik metabolik yarık teorisinden yola çıkılarak analiz yapılmıştır.

Çalışmada sosyal bilim yöntemi olarak eleştirel teorinin kullanılmış olmasının amaçlarından diğeri, bu yaklaşımın çalışmadaki odak noktasını epistemolojiden ontolojiye kaydırmasından kaynaklıdır. Çünkü çalışmada, doğanın ontolojik olarak ikilikler üzerinden tanımlanıyor oluşu ele alınmış ve eleştirel teorinin materyalist ontolojisinden yola çıkılarak bu ikici ilişkilerin aksine ekolojik ve toplumsal süreçlerin diyalektik ilişkisine Marx'ın metabolizma kavramı ekseninde odaklanılmıştır (Marx, 1975: 209).

3. Araştırmanın Hipotezleri

Bu tezin teorik tartışması, modern kapitalist üretim ilişkileri tarafından belirlenen ikici toplum doğa ilişkilerinin sulak alan ekosistemlerinde sebep olduğu değişim, dönüşüm ve yıkıma sebep olan süreçleri ortaya koymak üzerinedir. Sulak alanlar üzerindeki kurutma ya da koruma amaçlı politikalar, eşitsiz toplumsal ilişkilerce belirlenmektedir. Modernleşmeci ve kalkınmacı idealler, devletlerin doğa varlıklarına yönelik faydacı yaklaşımı neticesinde bu varlıkları *kaynaklaştırmasıyla* sonuçlanmıştır. Bir sulak alan, kaynak olarak algılandığında, sahip olduğu heterojen yaşam çevresi yok sayılarak, yalnızca tanımlanan kaynakla sınırlandırılan bir soyutlanma sürecine girmektedir. Aynı zamanda bir sulak alanı korumaya yönelik oluşturulmuş politikalar, bu yerlerin varlığını sürdürebilmesi için oldukça önemli olsa da hakim toplumsal ve ekonomik ilişkilerin ekolojik eşikleri zorlaması, bütünleşik olmayan koruma sınırlarını da tahrip etmektedir.

Ekolojik varlıkların, kaynak olmak dışında verimsiz olarak nitelendirilmesi ise bu yerlerin verimli olmaya zorlandığı projelerle karşılaşmasına sebep olmaktadır. Sulak alanlar, çok yakın bir tarihe kadar verimsiz hatta zararlı olarak görülen ekolojilerin başında gelmiş ve kurutularak çeşitli kaynaklara dönüştürülmüş ve ekonomik süreçlere katılmıştır. Bu yerlerden elde edilen kaynaklar ise meta zincirlerine aktarılan *şeylere* dönüşmektedir. Doğa varlıklarını şeyleştirme süreçlerinde, sermaye yoğun yatırımlar devreye girmekte, modern kapitalist devlet ve sermayenin eşgüdümlü olarak sulak alanları yok ettiği uygulamalar ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple sulak alanlar modern teknokratik yaklaşımlarla kurutulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, bu tez çalışmasında, kapitalist üretim ilişkilerinin, eşitsiz coğrafyaların parçası olan belirli bir sulak alana nasıl yansıdığını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Çalışmada, sulak alan meselesi üzerinden tartışılan toplum ve doğa ilişkileri, kartezyen ikici toplum ve doğa ayrımı yerine, toplumun doğanın parçası olduğu metabolik bir ilişki üzerinden ele alınmaktadır. Bu sebeple toplumsal ilişkileri dönüştüren kapitalist üretim ilişkilerinin, sulak alan ekosistemlerini de dönüştürdüğü tartışılmıştır. Çalışmanın saha kısmında, Marmara Gölü Sulak Alanı özelinde bu dönüşüm ortaya konmuştur. Sulak alanların ekonomi-politiğinin, ekolojik temellerini ortaya koymak hedefiyle, araştırmanın temel soruları şu şekilde belirlenmiştir:

1. Sulak alanların doğal ve toplumsal metabolizmadaki yeri nedir ve sulak alanlar hangi toplumsal süreçlerin parçası olmuştur?
2. Sulak alanlar niçin kurutulmaktadır? Marmara Gölü neden kurumuştur? Marmara Gölü'nün kurutulması, tarihsel süreçte farklı sulak alanların kurutulması müdahaleleri ile açıklanabilir mi?
3. Sulak alanların pejoratif doğalardan, işlevsel doğalara dönüştürülmesi yaklaşımı bu yerleri korumakta yeterli midir?

4. Sulak alanların heterojen doğası ve modern kapitalist devlet arasında nasıl bir ilişki vardır?

5. Sulak alanları dönüştüren müdahalelerin sebep olduğu eşitsizlikler nelerdir?

Yukarıdaki araştırma sorularının yanı sıra tez çalışmasının hipotez ve alt hipotezleri şöyledir:

1. Modernleştirme politikalarının gücü arttıkça, doğa (sulak alan) üzerindeki baskılar ve dönüşümler artar.

1.1. Kaynak ve hammadde olarak kendi ekosistemlerinden koparılmasına ek olarak sulak alanlar gibi doğa varlıkları, pejoratif doğalar olarak anıldıkça modernleşmeye engel premodern yerler olarak tanımlanır ve tahrip edilir.

1.2. Doğaya (sulak alanlara) müdahale arttıkça ekolojik çevreler dönüştürülür; toplum, doğaya yabancılaşır ve ekonomik, kültürel ve mekânsal ilişkiler de dönüşerek insanın ve insan dışı türlerin dâhil olduğu doğaya (sulak alanlara) bağlı yaşam çevreleri tahrip olur.

2. Sermaye ve emek kentlerde yoğunlaştıkça, kent dışı doğadan kente sürekli olarak ekolojik varlıklar aktarılır ve ekosistem tahrip olur.

2.1. Marmara Gölü'nün kurutulması, tarihsel süreçte pejoratif anlamlar yüklenen sulak alanlarla doğrudan mücadele etmenin bir sonucu değil, modern kapitalist üretim ilişkilerinin sebep olduğu metabolik yarılmanın bir sonucudur.

2.2. Modern kapitalist devletin meta temelli üretimi artırmaya yönelik politikaları ile sulak alanların yok olması arasında doğrusal bir ilişki vardır.

4. Saha Araştırmasının Tasarımı ve Sınırlılıklar

Bu başlık altında araştırma sahasının nasıl tasarlandığı, sahanın hangi gerekçeler ile seçildiği ve sahada hangi veri toplama teknikleri ile bilgiler edinildiği anlatılmıştır. 2021 yılında Marmara Gölü'nün korunan bir sulak alan olmasına rağmen kurutulmasına dair haberler, ulusal medyada yer almıştır. Üstelik Göl'ün kurumasının ardından yerel

halkın dâhil olduğu çeşitli hukuki süreçler, “Türkiye’nin ilk iklim davası” başlığında kamuoyunun da ilgisini çeken bir haber niteliğine sahip olduğu için sıkça gündeme gelmiştir ("Türkiye’nin ilk iklim davası kurutulan Marmara Gölü için açıldı", 23.03.2022). Türkiye’nin köklü çevre sivil toplum örgütlerinden olan Doğa Derneği’nin yürüttüğü iletişim kampanyası, Göl’ün kurutulmasının geniş bir çevrede duyulmasını sağlamıştır. Bu sebeple araştırmayı güdüleyen temel soru da Marmara Gölü’nün niçin kuruduğu olmuştur. Bu soruya yanıt aramakla geçen süreç, Göl’ün kurumasının temel sebebinin birkaç görgül olayla sınırlı olmadığına anlaşılmaya sebep olurken çeşitli toplumsal yapı ve mekanizmalar ile karşılaşılmasına, bu sayede de çalışmanın politik-ekolojik bir bakış açısı kazanmasına yol açmıştır. Böylece araştırma, metabolik yarık kuramından hareket eden politik-ekolojik temelli, etnografik bir saha çalışması şeklinde tasarlanmıştır.

Marmara Gölü ve çevresine yapılan keşif ziyaretlerinde, Göl’ün çoktan kurutulup bir tarım alanına dönüşmesi sebebi ile sahanın, yaşayan bir sulak alanın yaşam çevresi ile nasıl bir ilişkisi olduğunu anlamak ve açıklamak yönünde sınırlı bir veri sunduğu görülmüştür. Çalışmada sulak alanların oluşturduğu heterojen doğalara ve yaşam çevrelerine vurgu yapabilmek adına farklı sulak alanlarda ziyaretlerde bulunulmuş ve sulak alanların oluşturduğu yaşam çevresinin nasıl bir yer olduğu deneyimlenmeye çalışılmıştır. Türkiye’nin Ramsar alanlarından² olan Eskişehir-Balıkdamı Sulak Alanı, Kayseri-Sultan Sazlığı ve İzmir-Gediz Deltası’na yapılan ziyaretler, hem yerel halkın hem de insan dışı canlıların sulak alanlarda oluşturduğu çeşitliliğin anlaşılmasına sebep olmuştur. Ramsar kapsamında olmayan ancak Antakya-Kahramanmaraş grabeninde peş peşe dizili Amik Gölü, Gavur Gölü ve Gölbaşı göllerinden son yaşayan sulak alan olan Gölbaşı gölleri de ziyaret edilerek gözlemler yapılmıştır.

² 2 Şubat 1971 yılında İran’ın Ramsar kentinde yapılan konferansta imzaya açılan Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öne Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme kapsamında uluslararası öne sahip olarak tescillenen ve korunan alanlar.

Araştırma süresi boyunca farklı ülkelerdeki sulak alanları ziyaret etme fırsatı da sulak alanların politik-ekolojisini anlamak konusunda faydalı olmuştur. Gürcistan'ın Ramsar kapsamında korunan Kolkheti Sulak Alanı'ndaki ziyaretler, Türkiye'nin Aras-Kura Havzası'nı paylaştığı Gürcistan ve Ermenistan'dan çeşitli araştırmacılar ile birlikte sulak alanların ekolojik önemine ve suyun anti-emperyalist ortak bir değer olduğunu vurgulayan çeşitli tartışmalar sayesinde tezi zenginleştirmiştir.

Tez boyunca çok çeşitli sulak alan ziyaretleri, suyun mekânsallığını ve yaşamsal ilişkisini anlamak yönünden faydalı olsa da asıl saha, Marmara Gölü ve çevresi olduğu için bu alana üç farklı saha ziyaretinde bulunulmuştur. Çalışmada dâhili aktörler olarak anılan yerel halk ve Marmara Gölü hakkında çalışmalar gerçekleştiren harici aktörler ile çok sayıda görüşme ve arazi gezisi yapılmıştır. Marmara Gölü çevresinde kurulu 7 köyden³ Hacıveliler ve Tekelioğlu Köyü'nde etnografik araştırmalar sürdürülmüştür. Hacıveliler Köyü'nün seçilmesinin sebebi, bu köyün arazi kullanımı ve Göl ile kurulan kültürel ekolojik ilişkiler açısından Tekelioğlu Köyü dışındaki diğer yerleşmeler ile benzerlik göstermesidir. Tekelioğlu Köyü'nün seçilmesinin temel sebebi ise bu köyün bir balıkçı köyü olmasından kaynaklı Göl ile ekonomik ve toplumsal ilişkilerin doğrudan gerçekleşmesi ve bu sebeple Göl'ün kurumasından en çok etkilenen yerleşim yeri olmasıdır.

Çalışmanın genel ve soyut tanımlamalarla sınırlı olmaması ve somut bir örnek üzerinden hareket etmek için gerçekleştirilen saha çalışmasında derinlemesine mülakatlar, katılımcı gözlem ve odak grup görüşmeleri yapılmıştır. Görüşme esnasında ortaya çıkabilecek gelişmelerde inisiyatif almanın engellenmemesi adına sorular, yarı yapılandırılmış olarak tasarlanmıştır. Etnografik araştırma kapsamında Marmara Gölü etrafındaki yerel halkın Göl'le, doğa ile, toplumsal ve ekonomik süreçlerle ilişkileri görüşmecilerin sunduğu kavramlar ile anlaşılma çalışılmıştır.

³ Hacıveliler, Tekelioğlu, Yeniköy, Kemerdamlılar, Pazarköy, Kılcanlar ve Kurttutan.

Etnografik araştırma, katılımcılar ve araştırmacı arasında uzun süreli ve yakın ilişkiler kurulmasını gerektirmektedir (Can, 2017). Bu süreçte, bilginin üretilmesi âdetâ katılımcılar ile ortak bir şekilde gerçekleştiği için eşit bir ilişki kurmaya gayret gösterilmiştir. Katılımcılar ile görüşmelerde derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiş, bu görüşmeler çoğu kez davetleri üzerine katılımcıların evlerinde, bahçelerinde ve avlularında yapılmıştır. Ayrıca araştırma alanındaki çeşitli yürüyüşlerde yerel halk ile kısa görüşmeler de yapılmıştır. Köy kahvehanesi gibi yerlerde ise birden çok katılımcının yer aldığı odak grup görüşmeleri, bilgi toplanmasına katkı sunmuştur. Çalışmaya katılan grupların herhangi bir hak kaybı yaşamaması adına isimleri yerine kodlar kullanılmıştır.

İsim	Yaş	Cinsiyet	Alanla İlişkisi	Meslek
Tekeli 1	49	Erkek	Tekelioğlu sakini	Balıkçı, çiftçi, Gölarmara ve Çevresi Su Ürünleri Kooperatifi Başkanı
Tekeli 2	55	Erkek	Tekelioğlu sakini	Balıkçı
Tekeli 3	32	Erkek	Tekelioğlu sakini	Balıkçı
Tekeli 4	43	Erkek	Tekelioğlu sakini	Garson
Tekeli 5	52	Erkek	Tekelioğlu sakini	Muhtar, Balıkçı, Çiftçi
Tekeli 6	56	Erkek	Tekelioğlu sakini	Emekli öğretmen, çiftçi
Haciveliler 1	63	Erkek	Haciveliler sakini	Çiftçi, Hayvancı
Haciveliler 2	56	Kadın	Haciveliler sakini	Çiftçi, Hayvancı
Haciveliler 3	39	Erkek	Haciveliler sakini	Muhtar, Çiftçi
Haciveliler 4	58	Erkek	Haciveliler sakini	Çiftçi
Burçin Yaraşlı	-	Kadın	Doğa Derneği'nde doğa savunucusu	Sulak Alanlar Uzmanı

Tablo 1.Saha araştırmasında derinlemesine mülakat yapılan kişiler listesi.

Etnografik bir saha çalışması tekniğinin belirlenmesi sebebi ile gerçekleşecek olan derinlemesine mülakat gibi bilgi toplama teknikleri, karşılıklı bir güven ilişkisini gerektirmektedir. Ancak kırsal çevrede gerçekleşen bu çalışmada, köy yerleşiminin görece homojen yapısında yabancı bir erkek araştırmacı olmak, bu güven ilişkisinin sağlanmasında çeşitli sınırlılıklar ile karşılaşılmasına sebep olmuştur.

İlk olarak Tekelioğlu Köyü'nde kadın katılımcılar ile görüşme ayarlamak çoğu zaman çekingen tavırlar ile karşılaşılması açısından güç olmuştur. Bu durum çalışmada

kadın temsiliyetinin düşmesine sebep olmuştur. İkinci olarak çalışmayı yaptığım zaman diliminde Malatya İnönü Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmamdan kaynaklı Malatya'dan geldiğimi söylediğimde, bu kadar yolu niçin geldiğimi anlamadıklarını iletenler olmuştur. Üstelik Marmara Gölü kuruduktan sonra arazide kaçak tarım yapan ve köyden olmayan kişilerin, köylülerce “Doğulu” olarak anılmaları ve bu kişilerin tarım yapmaya gelirken köylülerle tartışmalar yaşamaları, araştırma amacıyla Malatya'dan gelen benim de köyde zaman zaman pejoratif bir anlamla kullanılan “Doğulu” olarak anılmam ile neticelenmiştir. Bu durum görüşmelerimi gerçekleştirmek istediğim köylülerin başlangıçta bana karşı bir duvar örmesine ve çekingen davranmalarına sebep olmuştur. En nihayetinde araştırmanın Ankara Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirildiği söylendiğinde ise köylülerce “Doğulu” imajım kırılmış ancak bu defa da Ankara'nın, merkezî devlet ve bürokrasi ile ilişkilendirilmesinden kaynaklı, insanların burada gerçekleştirdikleri eylemler konusunda, devlet adına bilgi üretmek üzere geldiğime dair bir şüpheyne sebep vermiştir.

Derinlemesine mülakatlar ve katılımcı gözlemler yapılan sahada, alınacak yanıtların tamamı katılımcıların araştırmacıyı nasıl gördüğü ile de doğrudan ilişkili olduğu için araştırmacının kimliğine yönelik köylülerin düşünceleri, araştırma seyri açısından bir önem taşımaktadır. En nihayetinde sıklaşan ziyaretler ve iletişimde olunan ve alanda güven kazanan çeşitli sivil toplum kuruluşlarının referansı sayesinde katılımcıların araştırmaya karşı güvenleri sağlanmış ve saha çalışmaları yürütülmüştür.

Ayrıca bu çalışmayı yapmak üzere köye ziyarette bulunulan ilk seferlerde, daha önce pansiyon ve kiralama hizmeti veren pek çok ev olmasına rağmen köyde konaklayacak bir ev bulmak mümkün olmamıştır. Bu da araştırmanın saha kısmının gerçekleşmesi için her defasında uzun bir yolculuk yapılmasını ve köy yerine ilçe merkezlerinde kalıp köye ilçeden gidiş gelişlerin yapılmasına sebep olarak saha süreçlerini hantallaştırmıştır.

Saha araştırmasındaki diğerk bir sınırlılık ise Marmara Gölü’nün “Ulusal Öneme Haiz Sulak Alan” olması sebebi ile alandan sorumlu Ulusal Sulak Alan Komisyonu’nda yer alan bürokratların konuya mesafeli bakmalarından kaynaklı bu kişiler ile görüşmelerin yapılamamış olmasıdır. Yine aynı sebepler ile TİGEM ile de görüşme yapılamamıştır. Bu sınırlılığı aşmak için 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamında bilgi edinme başvurusu yapılarak yönetim planları başta olmak üzere sahaya yönelik çeşitli belgelere ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Doğal *varlıkların*⁴ tahribatı sonrası yaşanan sosyo-ekolojik felaketlerin kökenlerini ele almak için hem bu varlıkların hem de tahribatın neticesindeki sorunların kökenlerinin nasıl kavramsallaştırıldığı büyük önem taşımaktadır. Araştırmadaki temel kavramlar ve araştırmanın faydalandığı toplum ve doğa ilişkisini açıklayan kuramlar, bu başlık altında verilmiştir.

1.1. Toplum ve Doğa İlişkisini Açıklamaya Yönelik Kuramlar

Batı Avrupa temelli toplum-doğa ilişkilerini açıklamaya yönelik temelde üç ana yaklaşım vardır. Bunlar; teknomerkezci, ekomerkezci ve toplumsal yaklaşımlar olarak üç gruba ayrılabilir (Özberk, 2017). Teknomerkezci ve ekomerkezci yaklaşım doğayı toplumun dışında ikinci bir boyutta ele almaktadır. Teknomerkezci yaklaşım, araçsal aklın merkezde olduğu doğanın kontrolü temelinde hareket etmektedir. 21. yüzyılda teknomerkezci yaklaşım, liberal doğa anlayışı ekseninde “sürdürülebilir kalkınma” kavramı ile politikalar düzleminde karşılık bulmaktadır. Ekomerkezci yaklaşım ise doğanın merkezde olduğu, insanın arka plana atıldığı bir yaklaşıma sahiptir. İlimli yeşiller ve eko-anarşistler bu görüşün altında çeşitlenmektedir (Özberk, 2017). Bu iki yaklaşımın aksine doğa ve toplum ilişkisini diyalektik bir bağlamda ele alan Bruno Latour’un aktör-ağ teorisi, insan dışı actant’lara da öznellik atfedilen yeni materyalist kuramlar mevcuttur (Latour, 2007).

Toplum ve doğa ilişkisini diyalektik yaklaşımla ele alan doğanın üretimi tezi (Smith N. , 2021) ve metabolik yarık tezi (Foster, 2011) ise ekonomi-politik bağlamda doğayı tartışırken kapitalist üretim sisteminin doğayla olan ilişkilerini çözümlemektedir.

Doğa varlıkları, geniş ağlarla birbirlerine bağlanan ve birbirleriyle ilişki halinde olan varlıklardır. Sulak alanlar da ekosistemin ya da Marx’ın deyişiyle doğal ve

⁴ Varlık, çalışma boyunca mal, mülk anlamı ile değil; Türkçe’deki birinci anlamı olan -ontolojik olarak - evrende var olma anlamı ile kullanılmıştır.

toplumsal metabolizmanın bir parçasıdır (Marx, 1975: 209). Bu sebeple bu çalışmanın kuramsal çerçevesi, politik-ekoloji bağlamındaki çevre kuramlarından, özelde de metabolik yarık kuramından beslenmektedir. Metabolik yarık teorisi, kökenini yabancılaşma teorisinden alan modern kapitalist sistemin ikici (düalist) doğa anlayışının bir eleştirisidir. Bu sebeple bu bölümde, ilk olarak ikici yaklaşım daha sonra da metabolizma kavramsallaştırması anlatılmıştır.

1.1.1. İkici Yaklaşım: Toplum ve Doğa

17. yüzyılda başlayan aydınlanmacı dünya görüşü, yalnızca bir tarihsel dönem değil; modernitenin altyapısını meydana getiren bir süreçtir (Cevizci, 2017). Bu süreç, beraberinde getirdiği kartezyen ikici felsefe ile 21. yüzyılda doğanın kaynaklaştırılması ve sermayeleştirilmesi temelinde gerçekleşen çevre sorunlarının da felsefi anlamdaki temellerini oluşturmaktadır. Kartezyen ikicilik, Batı Avrupa’da modern teknokratik sınırlara sokulmuş, mekanik ve fiziksel bilim ile aklın eleştirel boyutu arasında kalıcı bir ayrılmaya sebep olmuştur (Foster ve Burkett, 2023).

Kartezyen ikicilik, dünyayı anlamlandırmada birbirine zıt olarak konumlandığı ikilikleri kullanarak başlangıçta Descartes’in zihin-beden ikiciliğinden yola çıktığı erkek-kadın, toplum-doğa, ekonomi-ekoloji, kent-kır, insan-insan dışı türler gibi ikicilikler üzerinden modern dünyayı şekillendirmektedir. Bu dikotomik dünya görüşünde ortaya koyulan ikiliklerden ilki, bir ereksellik ekseninde ele alınırken ikincisi araçsallaştırılmakta ve ereğe giden yolda kullanılmak üzere bir konuma yerleştirilmektedir. Bu düşünce, ilk olarak söylemler üzerinden bir erk kazanırken bu söylemler eylemlere, eylemler ise politikalara dönüşerek bu zıtlığı ve ayrılmayı artırıp modern dünyanın yıkıcılığına dönüşmektedir.

Modern dünyanın yıkıcılığı, ikicilik penceresinden ortaya konan yaklaşımlarda kavramlar arasında hiyerarşik bir ilişki var etmektedir (Özberk, 2016). Bu hiyerarşik ilişkide doğa, toplumun; ekoloji, ekonominin; kır da kentin tahakkümünde sömürülerek

zamanla sömürülenin eşiklerini aşarak doğal ve toplumsal metabolizmayı aşındırmaktadır. Modern düşüncenin koşulsuz bir hümanizm ve mutlak rasyonalizmi ile şekillenen ilerlemeci, gelişmeci ve kalkınmacı toplum inşasında, doğanın uğradığı yıkım, doğal varlıkların ikici yapılanmada hiyerarşik olarak alt katmanda yer almasının bir sonucudur.

Kartezyen ikici yaklaşım, insan ve doğayı, arasında bir süreklilik ilişkisi olmayan dikotomik iki parça olarak tanımlamaktadır. Doğanın ikici yaklaşımlar ile tanımlanıyor oluşu, sermaye birikiminin çeşitli aşamalarına dâhil edilen iktidarı da bu eksende yeniden kurumsallaştırmaktadır. Böylece kavramlar arasındaki süreklilik yok sayılarak doğa; varlığı, kullanımı, tabi olduğu üretim ilişkileri bağlamında bir çatışma alanına dönüştüğünde, stratejik bir tercih olarak hiyerarşik olarak üst katmanda bulunan kavram, devlet tarafından politikalar düzleminde tercih edilmektedir (Jessop, 2016). İkicilik, bu yönüyle yabancılaşmış bir ayrımlaşma türü olarak iktidar tarafından oluşturulan ve birikim süreçleri ile bütünleşmiş bir meseledir (Plumwood, 2020). Mesele akıl ile doğa arasında Descartes'tan bu yana süre gelen bir hiyerarşi oluşturup üstün tarafta olanların tümünün akıl biçimlerinde “diğerlerinin” doğa biçimleri olarak akıldan yoksun ve sömürülen olarak bir taksonomiye sokulmasıdır.

İkiciliği, çevreci feminist bir kuram bağlamında ele alan Plumwood (2020), her ikili ayrımın ikiciliğe sebep olmadığı, ikicilikten bahsedilebilmesi için ayrımlar arasında hiyerarşik bir ilişki ve dayatma yaratan bir tahakküm ilişkisi olması gerektiğinden söz etmektedir. İkiciliği tanımlayan özelliklerin *arka plana itme (inkâr)*, *radikal dışlama (derin ayrım)*, *kendine katma (ilişkisel tanım)*, *araçsalcılık (nesneleştirme)* ve *homojenleştirme* olduğu şeklinde neyin ikicilik olduğunu anlamak üzere çeşitli anahtarlar sunmaktadır (Plumwood, 2020).

İkinci bir ilişki biçiminde hiyerarşik olarak üstün konuma yerleştirilen kavram, kendi kimliğini tanımlamada⁵ aşağı konuma yerleştirilen kavramın ötekisi olarak ifade edilmesine rağmen; aşağı konumda tanımlanan öge, inkâr edilmekte ve dikkate değer görünmemektedir. Radikal dışlama ise neredeyse, tahakküm eden ve edilen arasındaki tüm ortaklıkların reddedilerek farklılık meselesine, bazı ufak farklardan daha fazlası olan derin bir süreklilik inkârı olarak bakılmasıdır. Tahakküm edenler ile tahakküm edilenler arasındaki özdeşlikler dışlanarak sempatinin tamamen ortadan kaldırılması sağlanmaktadır. Böylece iki tarafın ilişkilerini belirleyen özellikler, bu varlıkların doğasının bir parçasıymış gibi ele alınmakta ve atfedilen özellikler fetişleştirilmektedir. Kendine katma ise aşağı konumdakinin yukarıdakine göre eksik olduğu ve özerk bir varlık olarak görülmediğini ve himaye ya da ıslah edilmesi gerekliliğini ifade etmektedir.

Radikal dışlama ve kendine katma, araçsalcılık ve homojenleştirme gibi iki sonucu var etmektedir. Tahakküm edenin çıkarları, tahakküm edilenin çıkarlarına da hizmet ediyor olarak görülerek aşağı konuma yerleştirilen öge, nesneleştirilip araçsallaştırılmaktadır. Hiyerarşide aşağıda konumlandırılanın içsel değerinden ziyade yukarıda konumlananın kullanışlı bir kaynağı olması üzerinden himaye edilen ögelere bir değer atfedilmektedir. Homojenleştirme ise tahakküm edilenlerin kendi içerisindeki tüm farkları görmezden gelerek yüzbinlerce tür ve bir o kadar farklı ilişki biçiminin yok sayıldığı tahakküm edilenin geride kalan nesneler olarak klişeleştirilmesidir.

Toplum ve doğa da bu ikinci ayrışmanın özelliklerini taşıyan dikotomik iki kavrama dönüşmüştür. Toplum-doğa ayrıştırmasında modern çağı adlandırmak üzere ortaya çıkan eleştirel yaklaşımlardan olan antroposen kavramı, çağı adlandırmada insanın aşırılıklarına, tehlikeli bir tür olarak insan vurgusuna ve hümanizm eleştirisine odaklanarak insanı yeniden konumlandırmak kaygısındadır (Önkal, 2023). Moore'a

⁵ Efendiyi efendi yapan köledir, sömürgeciyi sömürgeci yapan sömürgeleştirilendir, merkezi merkez yapan bir çevrenin zorunlu olarak var edilmesidir (Plumwood, 2020: 74).

göre (2017), antroposen; eşitsizliklere, yabancılaşmaya, modernite içerisindeki iktidar ve üretim ilişkilerinin stratejik vurgusuna değinmeyen basit bir anlatıdır. Soyut ve homojen bir insanlık anlatısı üzerinden stratejik ilişkileri yok saymaktadır. Üstelik insan faaliyeti tamamen doğadan bağımsız olarak ele alınarak toplum ve doğanın diyalektik ilişkisini yok sayan katı bir “beşeri faaliyetler” ve “doğal faaliyetler” anlatısına sahiptir. Bu sebeple antroposen kavramı da insanlığı, doğadan ayrı tutan bir kartezyen ikici yorum halini almaktadır. En nihayetinde çevrekırımlara yol açan modern düşüncenin temelini bir çağ olarak adlandırmakta antroposentrizm kavramsallaştırması, eleştirel bir görüş olarak ortaya çıksa da kavram, insanları homojen olarak ele alması yönüyle eşitsiz ilişkileri görmemektedir. Bu kavramsallaştırma, toplum ve doğa ilişkilerinde, tüm insanlığın ortak bir ilişki biçimine sahip olduğunu varsaymaktadır.

Antroposen kavramının, insanlığın insan dışı doğa ile modern ilişkisini sorgulamakta yetersiz kalması ve ekolojik sorunların sonuçlarından ziyade, bu sonuçları var eden ve sürdüren üretim ilişkilerine çevirmesiyle kapitalosen kavramı ortaya çıkmıştır (Moore, 2017: 239). Kapitalosen kavramı ile iktidarın ve sınıfların büyük değişimler yaşadığı dönem olarak kapitalizm üzerinden çağı adlandırmak hedeflenmiştir. Bu anlamda da iktidar ve üretim ilişkilerini, toplumsal ilişkileri, insanlığın doğanın geri kalanıyla ve kendisiyle ilişkilerini büyük bir dönüşüme uğratan kapitalizmin tarihi üzerinden, ekolojik yıkımın tarihsel tartışması yapılmaktadır. Bu sebeple doğanın içerisinde bulunduğu krizler, kapitalizmin sürekli vadettiği demokrasi, özgürlük ve ilerleme yerine daha çok doğayı maddi bolluklar olarak ele aldığı bir tahrip sürecini getirmiştir (Önköl, 2023). Ekolojik sorunlar, insanlık veya toplumsal sistemin erozyona uğrattığı birey olarak insan üzerinden değil; sistemsel bir kriz olarak toplumsal sistemin kendi içerisinde ortaya çıkmaktadır. Kapitalosen kavramı ile hiyerarşik olarak ayrıştırılmış ilişkiler, eşitsizlikler, sermayenin kendisi, iktidar ve

doğaya yabancılaşmış üretim ilişkisi vurgusu ekolojik sorunları anlama sürecine dâhil edilmektedir.

1.1.2. Diyalektik Yaklaşım

Toplum ve doğa arasındaki ayrım yorumu, Gılgamış Destanı'ndaki (2019), kentli bir imge olarak Gılgamış ve yabanıl doğa imgesi olarak Enkidu karakterleri üzerindeki alegorik dikotomilere kadar dayansa da organize bir şekilde gerçekleştirilen bu ikici ayrım, ekonomik büyümenin doğal eşikleri sürekli zorladığı kapitalist üretim ilişkileri içerisinde daha da derinleşmiştir. İkici ayrımda, doğal olanın nerede bittiği ya da toplumsal olanın tam olarak nerede başladığı yanıtsız ve belirsiz olduğu için doğayı ve toplumu kartezyen açıklamalarla ele almak doğanın dışsallaştırıldığı bir sorun alanını beraberinde getirmektedir. Doğa meselesinin kartezyen ikici pencerenin dışında tartışılması gerektiği üzerinden gelişen çalışmalarda toplumsal sistemler çerçevesinde konuyu ele alan tarihsel doğa (Moore, 2017), metabolik yarık (Foster, 2011; Foster ve Burkett, 2023), toplumsal doğa ve doğanın üretimi (Smith N. , 2021) kavramsallaştırmaları önemli bir yer tutmaktadır. Bunların yanında eko-feminist yaklaşım da teorisini çoğunlukla ikicilik eleştirisi üzerinden gerçekleştirmektedir (Plumwood, 2020).

1.1.2.1. Moore ve Tarihsel Doğa

Çevre tarihi ve tarihsel coğrafya çalışmalarıyla tanınan Jason W. Moore (2017), modern toplumdaki çatışmaların, çelişkilerin ve eşitsizliğin temelini, toplum ve dışsal doğa ikiciliği ile oluşturulan sermaye birikim sürecine dayandırmaktadır. Bu sebeple Moore (2017), kapitalizmin ne ekonomik ne de toplumsal bir sistem olduğu, doğayı düzenlemenin bir yolu olduğundan söz etmektedir. Kapitalist düşüncede doğa; hesaplanabilir, ölçülebilir, toplumsal gelişmeye ve ekonomik kalkınmaya hizmet edebilir bir hale gelmektedir. Böylece hayatın dokusundaki kapitalist sistem içerisinde sermaye ve ona hizmet eden bilim, daima yeni bir doğa yaratmakla biyolojik ve jeolojik

koşulları değiştirmektedir. Böylece kapitalizm hayatın dokusunu da daima kendi üretim ilişkilerine uygun olarak işlemektedir.

İkinci doğa anlayışına karşı çıkan Moore, kapitalizmi bir dünya ekolojisi olarak iktidar arayışı, doğanın ortak tüketimi ve sermaye birikimi yumağında diyalektik bir birlik olarak görmektedir (Moore, 2017). Cinsiyetçi, ırkçı ve Avrupa merkezci ikinci düşünceler, görece aşılrken 16. yüzyılda kapitalizmin doğuşunda temelini alan doğa ve toplum ikiciliği, olduğu gibi kullanılmaya devam edilmektedir (Moore, 2017). İkiciliği aşmak için ise Moore, oikos kavramını öne sürmektedir. Oikos'u ise bir yaşam üretme diyalektiği olarak türler ve çevre arasındaki çok katmanlı bir üretici süreç olarak kullanmaktadır. Oikos, insanlar ve bütünsel olarak doğanın, çevreyi üretme sürecidir.

Moore'a göre (2017), doğanın topluma dışsal olmadığı gibi kapitalizm de doğanın dışında değil; onunla beraberdir. İnsan örgütlenmesinin bugün geldiği toplumsal sistem olarak kapitalizm, insan ve insan dışı doğa tarafından birlikte üretilmiştir. Yani kapitalizm; doğa, sermaye ve iktidarın diyalektik olarak kaynaştığı bir yerdedir, doğanın dışında değildir. Doğa orada öylece kapitalizm tarafından yok edilmeyi bekleyen bir nesne değildir ve tarihseldir. Doğadaki enerji, karşılığı ödenmeden metalaştırılarak ve temellük edilerek dönüştürülmektedir. Bu da kapitalizmin doğayı ucuz bir şekilde kullanmasının önünde bir engel oluşturmaktadır. Çünkü doğa dönüştürölüp yeniden üretilerek doğanın ucuz bir şekilde çalıştırılmasının sınırlarını oluşturmaktadır. Bu sınır da yine doğanın bir parçası olan kapitalizmin, sermaye birikiminin sınırını ortaya koymaktadır. Bu sayede çevresel krizlerle birlikte kapitalizm de kendi varlığını düzenlemekte ve görece daha "yeşil" aldatmacalara bürünerek sermaye birikim sürecine devam etmektedir.

İkinci anlamda sermaye birikimine dışsal doğa, onunla birlikte çalışarak değil; onu çalıştırarak tahakküm altına alındığında, insan doğası dışında görölmektedir. Aslında kapitalizm, toplumu doğadan doğrudan ayırmak yerine, organik dayanışmayı ve

toplumsal bağımlılığı artırarak, insanları ve coğrafyaları, ticaret ağları ile birbirine bağlamıştır. Kapitalizm; insanın, insan dışı doğadan ihtiyaçlarını karşılama meselesinde araçları artırarak, doğayı bireyin hayatında daha görünmez bir hale getirmiştir. Böylece kartezyen görüş, kapitalizmi doğanın dışında hatta üzerinde ele alsa da kapitalizmin kendisi de tarihsel doğa içerisinde gelişen bir sistemdir.

Kapitalizmin doğayı dışsal olarak ele aldığı bir kaynaklaştırma misyonundan, doğanın bir matris olarak ele alındığı oikos bakışına geçiş Moore'un önerisidir (Moore, 2017). İnsanlığın müşterek ilişkilere bağlı olan ekolojik varlığı toplumsaldır, bu sebeple toplumsal olan ile doğal olan birbirinden ayrı değildir. İnsanlar bazı türlerden daha kudretli çevre üreticisi ve dönüştürücüsü olsalar da bu, onları doğadan koparıp ayrı bir diktomiye hapsedmek anlamına gelmemelidir. Tarihsel doğa, toplumla birlikte dönüşmektedir. Toplum, doğasız insanlar olarak ayrılmış değildir.

Ayrıca Moore'un (2017: 311) ucuz doğa olarak ifade ettiği emek, gıda, doğal kaynaklar ve enerjinin çevresel krizlerle kapitalizm için daha pahalı bir noktaya geldiği ve ikiciliği aşmak yönünden toplum ve doğanın diyalektik süreçlerini ortaya koyması oldukça güçlü tespitler olsa da çevre krizinin içerisinde barındırdığı yaşamsal tehditler göz ardı edilmektedir. Bu sebeple doğanın karşı karşıya kaldığı tehditler değil, kapitalist ekonominin karşılaştığı/karşılaşacağı sorunlar, ekolojik mesele gibi ele alınmaktadır. Moore bu sebeple ekososyalizme ve ekolojizme zarar vermek yönünden eleştirilmektedir (Foster, 2020).

1.1.2.2. Foster ve Marksist Ekoloji: Metabolik Yarık

Karl Marx, kendi döneminde yaygın olmayan “ekoloji” terimini kullanmasa da insanlığın emek sürecini doğayla olan metabolik bir ilişki olarak tanımladığı “toplumsal metabolizma” kavramsallaştırması sebebiyle ekonomi-politik eleştirilerin ekolojik temellerini ortaya koymaktadır (Foster, Clark ve York, 2023).

Marx metabolizma kavramını, üretim süreçleri ve emek için toplumsal metabolizma; doğal süreçler için doğanın evrensel metabolizması şeklinde sosyal bilimler literatürüne dâhil etmiştir. Metabolizma kavramsallaştırmasında, insanlar da doğal varlıklar olarak insan dışı doğa ile metabolik ilişkileri ekseninde var olabilen canlılar olarak ele alınmaktadır.

Yabancılaşma teorisinden köklerini alan metabolik yarık kavramı ise insanların üreten varlıklar olma temelinden hareketle; üretim süreçlerinden, kendilerinden, diğer türlerden ve doğadan yabancılaşma teorisine dayanmaktadır (Foster, 2011). Metabolik yarıkla ifade edilen, kapitalist üretim ilişkileri içerisinde insanın, doğanın maddi koşullarına yabancılaşması meselesidir. Bu sebeple insanlık ve doğa arasındaki yabancılaşmış toplumsal metabolizma teorisi, ekolojik olarak sürdürülebilir bir dünya tahayyülünde toplumsal sistemi anlamada büyük bir önem taşımaktadır. Metabolizma anlayışı, sistem ekolojistleri tarafından oluşturulan ekosistem kavramının da temelini oluşturmaktadır (Foster ve Burkett, 2023).

Yabancılaşma, insanlığın doğaya yabancılaşması (doğal metabolizma) ve emeğin yabancılaşması (toplumsal metabolizma) süreçlerinin tamamını kapsamaktadır (Meszaros 1970; akt. Foster ve Burkett, 2023). Marx'ın ekolojik vizyonunu da doğaya yabancılaşmış kapitalist toplum anlayışı oluşturmaktadır. Marx, bu bağlamda metabolizmayı (*stoffwechsel*) doğa ve insan arasındaki maddi değişim kapsamında doğal üretim sürecini ele almak için kullandığını ifade etmektedir (Marx, 1975: 209).

Üretim süreçlerinin doğanın maddi sınırlarını zorlaması, aşındırması ve hatta yok etmesi meselesi, insanın kapitalist üretim ilişkileri ekseninde doğaya yabancılaştığı bir metabolik yarık olarak ifade edilmektedir. İklim krizlerinden, biyoçeşitlilik kaybına kadar uzanan çok katmanlı çevre krizleri, bu metabolik yarılma meselesinin bir sonucudur. Kapitalist uygarlığın ekolojik sorunları, kapitalizmin temelini oluşturan

sermaye birikim süreçleriyle daha fazla artan metabolik yarık meselesi üzerinden ele alınabilmektedir.

Marx'ın asıl olarak ekonomik kavramlar ile ortaya koyduğu sermaye birikiminin genel yasaları, ekolojik boyutlarda da ele alınabilecek çevresel bozulmanın (metabolik yarıkların) da genel yasalarını vermektedir (Foster ve Burkett, 2023). Marx'ın çalışmaları, salt ekonomi temelli olmak ve ekoloji meselesini tartışmamak yönünden Kovel (2005) gibi ekososyalistler tarafından eleştirilse de Marx'ın ele aldığı asıl mesele, kapitalist sınıflı toplum yapısının ekonomik temelli yapısını aşmaya yöneliktir. Bu sebeple metabolizma kavramını dikkatle ele alarak ekonomi temelli olan kapitalist yapıyı aşma gayreti, metabolizma kavramıyla ekolojik bir savunuyu da kapsamına dâhil etmektedir.

Metabolik yarık kavramı, Moore (2017) gibi tarihsel çevreciler tarafından insan ve doğayı iki ayrı noktaya yerleştirmesi gerekçesiyle ikici olması konusundan da eleştirilmektedir. Ancak kavram özünü, ekolojik krizlerin kapitalist üretim tarzının toplumsal ve ekonomik süreçleri tarafından inşa edildiğini ortaya koyan diyalektik bir görüşten almaktadır. Böylece hem doğa bilim hem de sosyal bilimleri eleştirel anlamda birleştiren bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır (Foster, 2020).

Kartezyen ikiciliğin yüzyıllar süren derin bölünme ve ayrışma felsefesi, Hegel'in idealist ontolojiyi merkeze koyduğu yöntemle bu ayrışmayı aşma yönünden diyalektik kavrayışı geliştirmiştir. Marx ise Hegel'den aldığı diyalektik görüşü, materyalist bir ontolojiyi önceleyen bir yöntem olarak ortaya koymuştur. Böylece Marx, insan ile doğa ilişkisini hem materyalist hem de diyalektik bağlamda metabolik ilişki olarak açıklamıştır. Aynı zamanda metabolizma kavramsallaştırması, insan ve doğayı ontolojik olarak ayrı noktalara yerleştirmek yerine kapitalist üretim ilişkileri içerisinde insanın doğada yer aldığı konuma işaret etmektedir. Kapitalist üretim ilişkileri, insanı doğadan ayıran ve yabancılaştıran bir role büründürerek, yaşamın tahrip edilmesine sebep olan

somut gerçekliği oluşturmaktadır. Kapitalist üretim sisteminde insan doğaya yabancılaştırılmıştır ancak bu kartezyen bir ikiciliği değil; doğaya yabancılaşmış insanın metabolik yarık bağlamında doğa ile ilişkisini ifade etmektedir.

Marx'ın doğanın bozulmasına yönelik önemli eleştirileri, sosyo-ekonomik mücadelenin acil olarak görülen ihtiyaçlarında göz ardı edildiği için 20. yüzyıl boyunca sosyalist hareket içinde belirginliğini yitirmiştir (Foster ve Burkett, 2023). Marx'ın ardından bilimsel sosyalist literatürde ekolojik tahribat, oldukça sınırlı bir tartışma olarak kalmıştır⁶. Marksist düşüncenin temelinde yer alan ekolojik düşüncelerin yeniden canlandırılmasına yönelik özellikle ikinci aşama ekososyalistlerin çalışmaları, Marx'ın doğa anlayışını gün yüzüne çıkarma çabasına girişmiştir.

Marx'ın metabolik yarık teorisini daha iyi anlamak için kapitalist üretim ilişkilerinin doğa ile olan etkileşimini de anlamak gereklidir. 21. yüzyılda ekolojik sorunlar, farklı tekil meselelerden ziyade tek bir konuya indirgenemeyecek birbirleri ile ilişkili birçok bileşenden oluşan bir hipernesnedir (Morton, 2020). Ancak hipernesne olarak ekolojik sorunlar, içinde yaşanılan toplumsal ve ekonomik sisteme bağlı olarak doğanın ve toplumun metabolizmasını bozan sermaye birikimi döngüsünün kaçınılmaz sonucudur (Smith N. , 2021 ; Foster ve Magdoff, 2014 ; Kovel, 2005).

Kapitalizm, ana unsuru insani ihtiyaçları karşılayan basit bir sistem değil; sermaye birikimi saplantısını temel mesele haline getiren bir sistemdir (Foster ve Magdoff, 2014: 45). Kapitalizmin itici gücü, sürekli olarak daha fazla kâr ve birikim

⁶ 1970'li yıllarda çevre diplomasisi bağlamında ekoloji meselesinin tartışılmasıyla Marksizmin ekolojiyi ihmal ettiği eleştirileri artmıştır. Marx'ın döneminden çok daha belirgin bir boyutta görülen ekolojik tahribat konusu, özellikle 1970'lerde John Clark; 1980'lerde ise Jason W. Moore, James O'Connor, Daniel Tanuro gibi ekososyalistlerin Marx'ın ekolojik kusurlarının vurgulandığı ve kızıl olanı yeşillendirme gayreti ile oluşturdukları birinci aşama ekososyalizmi var etmiştir. İkinci aşama ekososyalizm ise klasik Marksist düşüncenin ekolojik derinliklerini keşfeden ve birinci aşama ekososyalizmin Marx'ın ekolojiyi ihmal ettiği görüşünü reddeden çalışmaları oluşturmuştur. (Ekososyalizmin kendi içerisindeki tarihsel aşamaları ve Marx'ın ekolojik bakışa sahip olmadığı yönündeki eleştirilerin anti-eleştirisi için bkz: Foster ve Burkett, P. (2023). Marx ve Yeryüzü: Bir Anti-Eleştiri. İstanbul: Ceylan Kitap.)

oluşturabilmek için yeni sermaye alanlarının üretileceği bir rekabet ortamının gelişmesidir. Sermayenin artması, üretimin artmasını da beraberinde getirmektedir. Kapitalist döngü içerisinde üretimin belirli bir oranı yeniden yatırıma dönüştürülmekte, bu da daha fazla sermaye anlamına gelmektedir (Selik, 1982). Yeni daha büyük sermaye ise daha fazla üretime yol açmaktadır. Sermaye bu şekilde tanımlandığında, onun kendiliğinden genişleyen bir değer sistemi olduğu ortaya konmaktadır.

Kapitalizmin genişleyişi, doğanın sürekli olarak bir yatırım alanına dönüşmesine sebep olmaktadır. Bu ise doğanın, diğer canlı türleriyle beraber yaşanan ve sınırlara sahip olan bir yer olmasından öte büyüyen bir ekonomik gelişme sisteminde sömürülecek bir âlem olarak görülmesine sebep olmaktadır (Foster ve Magdoff, 2014: 51). Böylece sermaye birikiminin hiyerarşik olarak üstte yer aldığı, doğanın ise sermaye birikiminin aracı olarak bu ikici ilişkide tahakküm edilen varlık olduğu bir duruma sebep olmaktadır. Kapitalist sistem içerisinde iktidar ve sermaye daha fazla büyümeyi zorladıkça, kolaylıkla sömürülebilen kaynaklaştırılmış doğa, sürekli olarak artan ekolojik bir yıkımla karşı karşıya kalmaktadır.

Kapitalizm, nüfusu kentsel merkezlerde yoğunlaştırmaktadır. Böylece kırsal çevrede gerçekleşen üretimde, doğadan elde edilen ürünlerin kentsel merkezlerde yoğunlaştığı bir ilişki var etmektedir (Foster ve Burkett, 2023). Doğadan elde edilen ürünler, doğanın yeniden üretiminin gerçekleştiği yere dönemediği için doğanın metabolizmasındaki canlılık yok olmaktadır. Büyük ölçekli monokültür tarımın toprağın doğal gücünü tüketerek kentlere aktarması gibi su varlığının da bir kaynak olarak kentlere akıtılması, doğanın metabolizmasındaki gelir ve gider dengesini bozmaktadır. Bu durum, endüstriyel kapitalist sistem tarafından oluşturulan eşitsiz coğrafyalar arasındaki metabolik yarık bağlamında doğanın (bu tez çalışmasında ele alınan sulak alanların) yeniden üretimini de bozmaktadır.

1.2. Su ve Sulak Alanlara Yönelik Kavramsal Çerçeve

Sulak alanların, sosyal bilimlerde kümülatif anlamda az sayıda çalışmaya konu olması sebebi ile bu çalışmada, özellikle sulak alan kavramının temel öğelerinden olan “su” ve “su yönetimi” alanındaki kavramlardan da faydalanılmıştır. Uzun yıllar boyunca sosyal bilimler alanında su yönetimine dair gerçekleştirilen çalışmalar, soyut bir su kavramı üzerinden ilerlemiş, suyun nasıl yönetileceği, paylaştırılacağı, hangi üretim ilişkilerine tabi tutulacağı gibi konular tartışılmıştır. Su yönetimine yönelik gerçekleştirilen bu tartışmalarda toplumsal eşitsizlikler, su hakkı, suyun özelleşmesi veya suyun kamusal hizmet ekseninde ele alınması gibi tartışmalar yapılmıştır (Ayman Güler, 1999; Barlow, 2021; Bilen, 2009; Dane, 2009; Kartal, 2009; Pamukçu, 2000; Robert, 2003; Topçu E. , 2008; Topçu F. H., 2007; Yılmaz, 2013; Çınar, 2006). Ancak suyun anlamı, antropolojisi, su ve yer arasındaki ilişki, insan dışı doğanın su hakları ve suyun hakları çoğu kez su yönetimi çalışmalarının dışında kalmıştır.

Su yönetiminde toplumsal ve ekonomik bir öğe olarak ele alınan antropojenik soyut su kavramsallaştırması, suyun doğada mekânsallaştığı sulak alanları, çoğu zaman çalışma nesnesi olarak ele almamıştır. Bu sebeple sulak alanlara yönelik yazın daha çok sulak alanların zengin flora ve faunalarından kaynaklı kuş bilimi (ornitoloji) ve biyoloji; alanı daha çok teknik bir mesele olarak ele alan ve projeler geliştirmek üzere çalışmalar yapan peyzaj mimarlığı, ziraat, çevre, inşaat mühendisliği, jeoloji; daha çok kültürel ekolojik çalışmalar ile sulak alanları ele alan coğrafya ve antropoloji bilim dallarına ait çalışmalardan oluşmaktadır. Çevre tarihi açısından sulak alanları ele alan zenginleşen bir literatür olmasına rağmen bu yayınların çoğunlukla İngilizce dilinde yoğunlaşmasından kaynaklı Türkçe literatürde büyük bir boşluk olduğunu söylemek mümkündür (Akpınar, 2020; Çelik, Luke ve Roosevelt, 2022; Luke, Roosevelt ve Scott, 2017). İktisat, siyaset bilimi ve kamu yönetimi alanında sulak alanları ele alan çalışmalar daha da sınırlıdır. Kamu yönetimi alanında gerçekleştirilen az sayıdaki

Çalışma, daha çok sulak alan yönetimine yönelik uluslararası iş birlikleri, evre diplomasisi ve bunların ulusal yansımaları şeklinedir (zcan ve Karakılıık, 2009; Ateş, Es ve Uzer, 2011; Erdoğan, 2008; Yalçın, 2014). Bu sebeple yeryüzünün tamamında çok ciddi boyutlarda tahribata uğramış olan sulak alanları, bu tahribatın kökenlerini ele alan politik-ekoloji bağlamında çalışmaya ve yeniden kavramsallaştırmaya gereksinim vardır.

1.2.1. Su Kavramı

Bilinen anlamda yaşamın başlaması (Oparin, 2009; akt. Sıdal, 2021) ve devamı için bir ön koşul olan su, tüm canlılığın ortak bir deėeridir⁷ (olakoğlu, 2009). Suyun yaşam ile doğrudan ilişkiselliği sebebiyle suyu yalnızca kimyasal bir madde, kaynak, meta, nesne, girdi veya hammadde olarak ele almak, suyun anlamını daraltmaktadır. Bu sebeple çalışma boyunca suyun büründüğü çeşitli anlamlardan bahsedilmiş olsa da tüm canlılığın ortak bir değeri olduğu çalışmanın genel görüşünü oluştırmaktadır.

Yaşamsal formlar için önemine ek olarak suyun insanlar tarafından paylaşımı ve mekânsal bir öğe olarak suyun etrafında bir araya gelişleri, bir arada yaşamanın kurallarının ve sınırlarının ortaya çıkmasına sebep olarak toplumların, medeniyetin ve devletin ortaya çıkışında önemli bir yere sahiptir. Yaşam evresi oluştıran su ve mekân ilişkisi; insanlığın nehirler, sulak alanlar, göller ve kuyulara yakın yerlerde yaşam pratiklerini ve kültürlerini geliştirmelerine, doğayı, mevsimleri, takvimi ve zamanı anlamalarına sebep olmuştur. Suya erişmenin, suyu paylaşmanın ve bu varlığı kullanmanın çeşitli yöntemleri geliştikçe, yeni buluşlar ve yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Bu sebeple su, ekolojik varlık olduğu kadar toplumsal doğa fikrinden

⁷ Burada ele alınan değer kavramı, toplumların anlam dünyası, etik veya ekonomik anlamda kullanılan (kullanım değeri, değişim değeri, artı değer) değer anlamında değil; kendi varlığından kaynaklı kıymetli olan içsel değer anlamındadır.

hareketle ihtiyaçları karşılamak, paylaşmak ve üretmekten kaynaklı toplumun ve ekonominin de bir değeridir.

Suyun geçmişte de temel girdi gibi ekonomik anlamları olsa da su, modern toplumdaki kadar ekonomik bir anlama brnmemiştir (Illich, 1991). Toplumsal retim ilişkileri ve bu ilişkiler ekseninde doğaya ve suya yüklenen anlam, tarih boyunca değişirken bugünün suyunu, içinde bulunulan kapitalist toplumdan bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Nitekim her üretim biçimi kendi doğasını ve ona yüklediği anlamları üretmektedir (zberk, 2016). Elbette su, insan kullanımının ötesinde ekolojik olarak vardır. Ancak suya dair sorunlar, çok büyük ölçüde toplumsal sistemlerce ortaya çıkarılmıştır. Bu sebeple yakın tarihteki insan kullanımındaki su ve buna bağlı sorunları göz önünde bulundurabilmek için modern kapitalist toplumda suyun anlamını ve felsefesini ele almak gerekmektedir.

*Kaynağını*⁸ doğada bulan insan kullanımındaki su, modern toplumun ikiliklerle (kent-kır, toplum-doğa, insan-insan dışı türler vb.) birbirinden koparılmış unsurları arasında ayrışmıştır. Illich (1991), modern anlamda suyun, geçmişte bilinen su değil de sanayi toplumunun meydana getirdiği bir *madde* olduğundan söz ederken suya karşı H₂O kavramını kullanmaktadır. Çünkü modern toplumda su; bir dereye, gle, yeraltına, kısacası bir mekâna ait olmayan akışkan özelliği ve maddesel anlamıyla boru hatlarında ve musluklardaki bir madde olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğaya ve suya yüklenen anlam, modern toplumda teknokratik projelerin tahakkmndeki *kıt su* kavramı ile özdeştir. Bu sebeple bu çalışmada tartışılan su, modern kapitalist toplumun suyudur.

1.2.1.1. Su: Doğal Varlık mı Kaynak mı?

Herhangi bir dünya haritasına bakıldığında, dünya yüzeyinin sularla kaplı olduğu doğrudan göze çarpmaktadır. Ortalama olarak, haritada görünen suyun, dünya

⁸ Burada kaynak kelimesi, bir suyun çıktığı yer, memba anlamında kullanılmıştır.

yüzeyinin dörtte üçü olduğu bilinmektedir. Dünyadaki suyun %97.5'i okyanus ve denizlerdeki tuzlu su iken kalan %2.5'lik kısmı ise nehir, göl ve buzullardaki tatlı sudur (Shiklomanov, 1991: 4). Bu bilgi, su ile ilgili pek çok çalışmada referans olarak verilmektedir. Bu niceliksel bilginin ardından su, onun ne kadar *kıt bir kaynak* olduğu tartışması üzerinden *değerli* olarak ele alınmaktadır. Suyun bu antropojenik kıtlık ekseninde inceleniyor oluşu, onun bir kaynak olarak görülme fikri ile neredeyse eş değerdir. Üstelik bu *kaynak* çoğu zaman kıt olarak tanımlanarak piyasacı ideolojilerin suyu, bir sektör haline getirmesine meşruiyet zemini hazırlamıştır (Çınar, 2008). Neoliberal iktisadi düşünce temelinde ortaya çıkan kıt su görüşüne göre, dünyadaki su varlığı çeşitli sebeplerden dolayı azalmasına rağmen suya olan talep artmaktadır. Talebi artan malların değerinin de artması kapitalist iktisadi kuralı çerçevesinde meta olarak ele alınan su, özel sektörün de dâhil olduğu bir hizmet sunum modelinde reel fiyatlandırma ve artan oranlı faturalama sistemleri içerisinde piyasa temelli bir hale dönüşmektedir (Topçu E. , 2008).

Homojen bir insanlığı merkeze alan modernizm, suyu doğal bir varlık olmasının ötesinde insan kullanımı için bir kaynak olarak anlamlandırmaktadır. Bu sebeple suya yönelik bahsedilen sorunların büyük bir çoğunluğu da (su kıtlığı, kuraklık, sel, su yönetimi vb.) bu sorunları ortaya çıkaran süreçlerden ziyade mevcut sistem içerisinde türler arasında yalnızca -homojen bir kavram olarak- insanın hayatına olan olumsuz etkileri ile ilgilidir. Su, kaynak olarak adlandırıldığında başka bir şey olarak tanımlanmaktadır. Suyun ortak tüketim malı, girdi, hammadde, meta, temel içecek gibi çeşitli özelliklere sahip olması, özünü kaynak fikrinden almaktadır. Suyun doğal bir varlık olması sebebi ile tarih boyunca doğanın anlamlandırılma biçimi, su ve insan ilişkisinin de belirleyicisi olmuştur.

Antik Yunan'dan bu yana kullanılan *physis* kavramı, doğal varlığın farklı anlamlara bürünmeden önceki özünü ifade etmektedir (Heidegger, 2023). Örneğin, su

kaynak özelliğini elde etmeden önce doğal ve mekânsal bir varlıktır. Elde etmek için kullanılan bir ürünün yapıldığı hammadde yani kaynak olarak görülen doğal varlıklar, insan kullanımından bağımsız, ekolojik bir ögedir. Yani kaynak olarak ele alınan suyun physis'i doğal bir yaşam öznesi ve mekânsal bir öge olması olarak düşünülebilir. Su mekânsallığından kopup tekrar kendi döngüsüne dâhil olamadığında doğanın metabolizmasında çeşitli bozulmalar meydana gelmektedir.

Suyun da dâhil olduğu tüm doğal varlıklar, insanlığın toplumsal, ekonomik ve politik ilişkileri doğrultusunda bir girdi olarak ele alındığında kaynak olarak görülmektedir (Şengül M. , 2013). Bu yüzden su kaynaklarının yönetimi dendiğinde bunun insan kullanımında bir girdi olarak ele alındığı ve bu girdinin alındığı/toplandığı yerin yönetimi devreye girmektedir. Ancak su, bir kaynak olmanın ötesinde yaşam çevresi oluşturan mekânsal bir ögedir.

Kaynak olarak su, bu kaynağın yönetimi ve paylaşımı meselesinin de gündemindedir. Bu sebeple bugünün piyasa koşullarında, bütün doğal kaynakların küresel ölçekte yönetimi, denetimi ve kullanımı konusunda neoliberal dönüşüm geçiren kamu yönetimi, doğal varlıkları da birikim sürecinin bir parçası olarak görmektedir. Sermayenin küresel ölçekte hareketi için sağlanan ticaret ağları, doğal varlıkları bir kaynak deposu olarak ele almakta ve kapitalist meta döngüsü içine dâhil etmektedir (Şengül M. , 2008).

Neoliberal piyasa baskısında su varlıkları, hâlihazırda toplumsal anlamda eşitsiz ve insan merkezli kullanımları temel alırken diğer yandan türler arası eşitsizliğe de yol açmaktadır. Kapitalist toplumsal eşitsizlik, doğası gereği, farklılaşan toplumların ve sınıfların, doğal kaynakları kullanmasında ve onlara erişmesinde de eşitsizliği ve adaletsizliği derinleştirmektedir.

1.2.1.2. Suyun Mekânsallığı ve Anlamı

Scaramelli'ye göre (2016), suyu mekân temelli bir yaklaşım ile ele almak, onu simgesel olarak soyutlanmış veya evrensel maddi bir nesne olarak görmek yerine yaşayan ve dinamik bir çevre olarak incelemek anlamına gelmektedir. Su, farklı formlara bürünmesinin yanında bir sıvıya dönüştüğünde, akışkan olmasına rağmen mutlaka bir yere aittir. Binlerce yıl aynı derelerden akar, aynı havzaları besler veya aynı yerlerde birikir. Suyun sürekli denize ulaşmaya yönelik jeomorfolojik hareketi; vadiler, platolar, akarsular, göller ve sulak alanları oluştururken doğal çevreyi inşa etmektedir. Suyun sağladığı içme suyu tedariki, iklim düzenleme, fauna ve flora sağlama gibi ekosistemi düzenleyici rolü⁹, insan ve diğer türler için bir yaşam çevresi oluşturmaktadır (Grizzetti, Lanzaova, Lique, Reynaud ve Cardoso, 2016).

Suyun ekolojik var oluşunun yarattığı yaşam çevresi, türlerin var olması ve bu varlığı sürdürmesinin temel koşullarındandır. Nitekim Rift Vadisi'nde bulunan Turkana Gölü ve çevresi, bir tür olarak erken insanların yaşaması için elverişli bir alan sunarak insanlık tarihinin başlangıcını oluşturmuştur. Öyle ki Turkana Gölü etrafında yaptığı kazı çalışmaları ekseninde paleoantropolog Leakey ve Lewin burada bulunan insan fosillerine "Göl İnsanları" adını vermiştir (1999). Turkana Gölü'nde bulunan insan fosillerinin göl ile olan ilişkisi, insanlık tarihinin su ve insan arasındaki etkileşiminin bilinen ilk örneklerini oluşturmuştur.

Suyun beraberindeki zengin yaşam çevresi, Turkana'da başlayan insanlık tarihini binlerce yıl sonra Bereketli Hilal'e taşımıştır (Childe, 1978). MÖ 9000 yılında genişleyen ve kalabalık mahalle örneklerinin görüldüğü Ürdün Nehri kıyısındaki Eriha; antik dünyadaki büyük kentler ve günümüzden 6000 yıl öncesine uzanan Fırat, Dicle ve Nil Nehri kıyılarındaki Uruk, Ur ve Memfis kentleri, su kaynaklarına yakınlıkları

⁹ Ekosistemi düzenleyici rol, literatürde yaygın olarak kullanılan ekosistem hizmeti kavramı yerine kullanılmıştır. Ekosistem hizmeti kavramının tercih edilmeyişinin nedeni, bu kavramın, ekolojik öğeleri, verimlilik ve yararlılık ölçütlerinde ele almasından kaynaklanan insan merkezliliğe düşme tehlikesidir.

sayesinde gelişmiş ve teknolojilerinin ilerlemelerini sağlamış uygarlıklardır (Galor, 2022: 30). Antik dönemde, bir medeniyetin gelişmesi büyük ölçüde su kaynağına yakın olması ile ilişkilidir. Yerleşik yaşama geçiş ve tarımın keşfinin ardından nehirlerin taşma ve çekilme zamanlarının gözlemlenip hesaplanması, astronomi ve geometrinin keşfine sebep olmuş; büyük sulama sistemleri, su taşıma kanalları ve baraj gibi su yapılarının inşası ise mühendislik alanında gelişmeleri artırarak ilk kentlerin kurulmasına katkı sağlamıştır. Su, yerleşikliğin ve bu sebeple kırsal ve kentsel mekânın üretiminin önemli bir parçasıdır. Bu sebeple su peyzajları, tarihsel süreçte toplumun yaşam biçimi ile şekillenen ve topluma şekil veren mekânlar ve yerlerdir. Su peyzajlarının toplumsal, kültürel ve insanın da dâhil olduğu çeşitli türleri barındıran mekânsallığı, onun politik ilişkilerin içerisine gömülü bir durumda olmasını da ortaya koymaktadır. Suyu ya da su çevrelerini kimin ya da kimlerin kullanacağı, hangi üretim ilişkilerine tabii tutulacağı, hiyerarşik ve sınıflı toplumlarda kullanım ve erişimin nasıl düzenlendiği gibi konular, suyu politik olarak üzerinde çatışılan ya da uzlaşılan bir konuya dönüştürmektedir.

Suyun akışkan olduğu kadar suya yüklenen anlamlar da akışkandır (Scaramelli, 2016). Bu sebeple farklı üretim ilişkileri, yaşam biçimleri ve kültürlerden söz ederken suya yüklenen anlam da değişmektedir. Mekânsal olarak su, içsel değerine ve kullanım değerinin ötesinde aydınlanma düşüncesindeki ikici yaklaşımlar ve kapitalist üretim ilişkileri ekseninde yüklenen değişim değeri (meta anlamı), su ve yer ilişkisinin yıkımına (suyu doğal metabolizmasından koparma) yol açmıştır. Suyu doğal metabolizmasından koparmak, su mekânlarındaki ekolojik ve toplumsal yaşamı da tahrip etmektedir. Su ve yer arasındaki metabolik yarılma bağlamında mekândan ayrılan su, bu yönüyle doğadan tamamen kopmuştur.

Su mekânlarının; hammadde, girdi veya mal olarak algılanan suyun ortaya çıktığı yer olarak görülmesi; bu mekânların bir meta üretim yeri olarak algılanması ve

ekonomik önceliklerle yönetilmesi anlamını taşımaktadır. Böylece su mekânlarının, ekonomik stratejilerin parçası haline geldiği görülmektedir. Bu anlamıyla su, günümüz neoliberal politikaların mekânı olan ve insanlar, mallar ve doğal varlıkları, kendine doğru hızla çeken metropollere, çeperden akan bir nesneye dönüşerek kendi mekânından kopmaktadır. Aşırı gelişmiş, aşırı şehirleşmiş bölgeler; çeperin sosyal, ekonomik ve ekolojik varlıklarını kendi merkezine çekerek suyun akışını ve yönünü de değiştirip doğal metabolizmayı tahrip etmektedir. Bir madde, hatta hammadde olarak aşırı gelişmiş kentlere doğru, borularla aktarılan su, metropol şehirlerin bir malzemesi gibidir. Lefebvre'in (2019) "Mekânın Üretimi" çalışmasında belirttiği üzere, doğa, şehrin hammaddesi olarak talan edilmektedir. Metropollerde suyun aralıksız olarak çeşmelerden akması, daha yüksek enerji kullanımı gibi toplumun ve üretimin yeniden üretilmesine bağlı yönü, çeperdeki kaynakları sürekli olarak metropollere aktarmasına sebep olmaktadır. Su mekânsallığından uzaklaşıp şeyleştiği zaman, ekolojik bir varlık olmasından öte, faaliyetlerden, ihtiyaçlardan, doğadan soyutlanmış bir "toplumsal varlık" olmaktan kurtulamaz.

1.2.2. Su Yönetimi

Su yönetimine yönelik sosyal bilimler ekseninde yapılan çalışmalar, su yönetimine dair kurumların gelişimi ve işleyişi, yönetimdeki aktörleri, yaklaşımları, uluslararası hukuk yönünden suyun idaresini ele alan çalışmalardan oluşmaktadır (Ayman Güler, 1999; Barlow, 2021; Bilen, 2009; Dane, 2009; Kartal, 2009; Pamukçu, 2000; Robert, 2003; Topçu E. , 2008; Topçu F. H., 2007; Yılmaz, 2013; Çınar, 2006). Suyun anlamına yönelik çalışmalar ise kültürel antropoloji çalışmaları ekseninde kültür-doğa-toplum düzleminde suyun toplumlar için anlamını ele alan çalışmalardır (Atay, 2005; Scaramelli, 2016). Yani suyun yönetimi ve suyun anlamını ele alan sosyal bilim çalışmalarından ilki, çoğunlukla suyun toplumlar için anlam dünyasından soyutlanmış kurumsal ve yasal çalışmalar üzerine yoğunlaşmaktadır (Scaramelli, 2016). Sosyal

bilimlerde suya yönelik yapılan diğer bir çalışma alanı da ekonomi-politik süreci tartışmayan kültürel ekoloji temelinde suyu ele alan çalışmalardır. Literatürde gelişen bu ayrım, çoğunlukla su yönetimi ve suyun anlamı konularından sadece birinin odak noktasına alındığını göstermektedir (Scaramelli, 2016).

Su yönetimi, toplumun tamamının su kaynaklarını verimli ve en uygun şekilde kullanmaları ve suya yönelik olumsuz etkileri kontrol altına almak için uygulanan planlama, koordinasyon, organizasyon, izleme, denetim ve yaptırım faaliyetlerinin toplamıdır (Yıldız D. , 2014). Yönetim kavramı devreye girdiğinde suyun anlamı çoğu kez insan merkezli bir temelde sınırlandırılmaktadır. Nitekim kamu yönetiminde, su yönetimi dendiğinde, suyun doğal bir varlık olmasından ziyade suyu toplumsal (doğasız toplum) veya ekonomik kaynak olarak gören yaklaşımlar ele alınmaktadır.

Tüm doğal varlıklarda olduğu gibi su varlığının nasıl yönetilmesi gerektiğine dair sorunsal, çeşitli yaklaşımları beraberinde getirmektedir. Su yönetimi; talep odaklı yönetim, bütünleşik su kaynakları yönetimi, havza temelli yönetim, paydaş katılımlı yönetişim modeli gibi farklılaşan modelleri içerisinde barındıran bir meseledir. Su yönetimi konusu kaynakların sürdürülebilirliği, çevrenin korunması, bölüşüm sorunu, sermaye birikimi gibi pek çok tartışmayı içerisinde barındırmaktadır. Her bir tartışma yöneteceği varlığı, farklılaşan tanımlarla ele almakta, bu sebeple su yönetimine yönelik yaklaşımlar suya yüklenen anlamlara göre de değişiklik göstermektedir. Su yönetimine yönelik yaklaşımlar; suyun ekonomik mal/meta olarak ele alındığı piyasacı ve ticari yaklaşım, suyu toplumsal bir mal olarak ele alan topluluk ve yerelci yaklaşım, suyu hak temelli ele alan insan hakkı yaklaşımı ve suyun başlıca ortak tüketim kaynaklarından birisi olması sebebiyle kamu hizmeti, denetimi ve mülkiyeti kavramlarına vurgu yapan kamu yönetimi yaklaşımıdır (Çınar, 2006).

Çınar'a göre (2006) bu yaklaşımlar kendi içerisinde su yönetimi, finansman, strateji, politika ya da modeller açısından farklılıklara dayansa da alternatif olarak

ortaya konulan çözümler, piyasacı yaklaşımlarla benzerlikler göstermektedir. Piyasa mantığı ve neoliberal politikalardan uzak kalan yaklaşım ise “kamu yönetimi yaklaşımı”dır. Ancak kamu yönetiminin geçirdiği neoliberal dönüşümlerle bu yaklaşımda da su, birikim sürecinin doğrudan veya dolaylı olarak parçası haline gelmektedir.

1.2.3. Sulak Alan Kavramı

Suyun soyut bir anlama bürünmesinin ötesinde, su ve yer arasındaki ilişkinin en belirgin olarak görüldüğü yerler sulak alanlardır. Sulak alanlar, suyun sık bir şekilde birikip mekânsallaştığı yerlerdir. Çok çeşitli sınıflandırmalara sahip olmalarından kaynaklı, farklılaşan pek çok tanıma sahiptir (Dugan, 1990; Cowardin, 1979). Bunca farklılaşmaya rağmen bu yerleri ortak bir tanımda toplayan özellik, sulak alanların su ve yer arasındaki ilişkinin vurgulandığı alanlar olmasıdır.

Sulak alanlar, tarih boyunca insan yerleşmelerinin suyla olan zorunlu ilişkilerinden kaynaklı, uygarlıkların yanı başlarında olmuştur (Pournelle, 2003). Ancak toplumsal sistemler ve doğa anlayışları ekseninde, sulak alanların tarih içerisinde değişen anlamı, onun çeşitli toplumsal üretim ilişkilerine dâhil olduğu süreçlerde, farklı şekillerde tanımlanmasına da sebep olmuştur. Nitekim farklı uygarlıklar, farklı değer ilişkilerine sahiptir ve tarihsel değişimler, insan ve insan dışı doğanın yeniden biçimlendiği çevreler üretmektedir (Moore, 2017). Modern zaman diliminde çok yakın bir tarihe kadar sulak alanlar; yararsız, hastalıklı, kokuşmuş, çürümüş, sıtma ve humma yuvası çamurlu sular olarak görülmüştür (Dugan, 1990: 2; Scaramelli, 2021; Evered, 2014).

Sulak alanlarla ilişkilendirilen sıtma, en yaygın ve en tehlikeli endemik hastalıklardan biri olarak görülmüştür. Sıtma büyük ölçüde nemli ve sıcak bölgelerde doğanın, insan müdahalesine uğramasını engelleyen, insana karşı geliştirilen doğanın bağışıklık sistemi gibidir. Radkau (2017: 216), sıtmadan, 20. yüzyıla kadar insanların

erişemediği doğanın, nefsi müdafaası olarak bahsetmektedir. Sulak alan ve sıtma ilişkisi sebebiyle modern dönemde durgun su mekânları, büyük ölçüde doğanın kaynaklaştırma fikrinden izole olmuştur. 16. yüzyıl coğrafi keşiflerinde dâhi bataklık humması, Avrupa'nın tropik yerlerdeki cennete girmesini engelleyen Keruv'un¹⁰ kılıcı olarak anılmıştır (Radkau, 2017: 217). Sulak alanların sahip olduğu bu kötü ün, sulama teknolojilerinden binlerce yıl sonra ortaya çıkan Hollanda menşeli kurutma teknolojileri aracılığıyla 16. yüzyıldan 20. yüzyıl ortalarına kadar yoğun bir şekilde su mekânlarının yok edilmesine sebep olmuştur.

20. yüzyıl ortalarına gelindiğinde sulak alanlar üzerindeki bu ciddi tahribat, sulak alanların korunması konusunun uluslararası alana taşınmasına sebep olmuştur. Uluslararası çalışmalar ekseninde sulak alanlar, farklılaşan özelliklerinden dolayı tanımlanması güç doğa alanları olmasına rağmen 1971 yılında imzaya açılan Ramsar Sözleşmesi olarak da bilinen Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme ile yaygın olarak kullanılan kapsayıcı ve oldukça geniş bir tanıma sahip olmuştur:

“Doğal veya yapay, devamlı veya geçici, suları durgun veya akıntılı, tatlı, acı veya tuzlu, denizlerin gel-git hareketinin çekilme devresinde altı metreyi geçmeyen derinlikleri kapsayan, bütün sular, bataklık, sazlık ve türbiyerler sulak alanlardır.”

Sulak alanlar, temel fiziksel ve biyolojik farklılıklarına göre sınıflandırıldığında, dokuzu suni ve otuzu doğal olarak oluşmuş 39 ayrı sınıflandırmaya ayrılmaktadır (Cowardin, 1979). Bu sınıflandırmanın dışında sulak alanların kapladığı yüzeyler; haliçler, açık kıyılar, taşkın ovaları, tatlı su bataklıkları, göller, turbalıklar ve bataklık ormanları olmak üzere yedi ayrı kategoriye ayrılmakta ve sulak alan koruma planlaması bu kategoriler üzerinden gerçekleştirilmektedir (Dugan, 1990). Ramsar Sözleşmesi,

¹⁰ Özellikle Rönesans Dönemi'nde kanatlı çocuk şeklinde heykellerde tasvir edilen İbrahimi dinlerde bahsedilen doğaüstü, kanatlı varlık.

sulak alanların yeknesak doğal varlıklar olmasından öte, onların farklılıklarını da kapsayan geniş bir tanım vermektedir.

Suyun, farklı yeryüzü şekillerinin bir parçası olarak hareket ederek mekânsallaşması ve beraberinde çeşitli ekosistemleri var etmesiyle meydana gelen sulak alanları, tek bir doğal varlık olarak tanımlamak oldukça güçtür. Birbirinden ayrışan biçimlerinin yanında sulak alanlar, su döngüsü temelinde çeşitlenen yaşam ağları ile birbirine bağlıdır. Doğanın metabolizmasının parçası olmasından kaynaklı sulak alanların doğrudan karşılaştığı tahribatın yanında kendisinden çok uzakta gerçekleşen bozulmalardan etkilenebileceği koşullar da oluşmaktadır. Bu sebeple suyun akışkan doğası ekseninde oluşturduğu doğal varlıklar olarak sulak alanlar, doğrudan bu alanlara yönelik olmasa bile kapitalist üretim ilişkilerine bağlı metabolik yarıklar (kentsel yayılma, tarım, aşırı su kullanımı, baraj inşası, havzalar arası su transferi, madencilik) etkisindeki farklılaşan tahribatlara da tabidir.

Sulak alanlar, 16. yüzyıldan 20. yüzyıl ortalarına kadar kapitalist üretim ilişkileri içerisinde sermayeleştirilerek sürekli olarak tahrip edilmiştir. Onu uluslararası ölçekte tartışma konusu yapan ve ortak bir tanıma gerekli kılan durum ise sulak alanların, doğal ekosistemin devamı ve yaşanabilir bir gezegen için büyük bir öneme sahip olması yönündeki ona atfedilen değerdir.

1.2.3.1. Sulak Alanların Önemi

Neyin önemli olduğu veya olmadığı değer yüklü bir tartışmadır. Kapitalist bir uygarlıkta ise doğanın önemi, doğa ve değer ilişkisi yönüyle; (1) doğanın emekle ilişkisi bağlamında ortaya çıkan meta, (2) sermaye döngüsü için gerekli olan ancak doğrudan para ekonomisi yoluyla üretilmeyen doğa varlıkları (3) metalaştırılmamış ancak doğanın hediyeleri olarak ele alınan ekosistem hizmetleri şeklinde belirlenmektedir (Foster ve Burkett, 2023).

Sulak alanların önemi bu çalışmada soyut toplumsal doğa alanları olarak birikime hizmet eden yerler şeklinde ele alınmamıştır. Doğanın içsel değeri üzerinden bir değer ve öneme sahip olmasından hareketle sulak alanların önemi vurgulanmaktadır. Kullanım değeri kavramı da sulak alanların içsel değerlerinin toplumsal metabolizmadaki karşılığını oluşturmaktadır. Bu sebeple kullanım değeri, içsel değeri kapsamamakla birlikte doğanın içsel değerinin insanlık tarafından kullanılan özelliklerini vurgulamaktadır.

Sulak alanların uygarlık tarihi boyunca medeniyetlerin yanı başında olması, su temininden, besin erişimine kadar uzanan bir dizi konuda oldukça önemlidir. Ancak bu önemin aksine toplumların sıtma gibi hastalıklardan dolayı sulak alanlar ile etkileşimi, çeşitli çekinceleri de içermektedir. Bu çekinceler “hastalıklı yerler” nitelendirmesi başta olmak üzere sulak alanlara yönelik çeşitli pejoratif anlamlar yüklenmesine sebep olmuştur. Böylece sulak alanların kurutulması bu alanların yakınlarında yaşayan yerel topluluklar tarafından da meşru olarak görülmüştür (Karayaman, 2008).

16. yüzyılda hızla yükselen modern bataklık kurutma teknolojilerinin, sulak alanları sağlıklı ve verimli topraklara dönüştürme gayreti, sulak alanları uzun yıllardır tehdit etmektedir. Bunun yanı sıra kapitalist üretim ilişkileri sürecinde doğanın sermayeleştirilmesi ile doğanın metabolizmasında gerçekleşen tüm yarılımlar, ekosistemin bir bütün olmasından kaynaklı sulak alanları hızla tahrip etmektedir.

Sulak alanların etrafında yaşayan ve ekonomileri için bu müşterek doğal varlığa gereksinim duyan yerel topluluklar, sulak alanların ne kadar hassas ve önemli alanlar olduğunu tecrübe etse de yaygın olarak sulak alanların önemi, yok edilmelerinin ardından karşılaşılan ekolojik sorunlar sebebi ile anlaşılmıştır (Erdem, 2005; Arı ve Derinöz, 2011). Bu sebeple sulak alanların, sıtma yuvası, kurutulmadığı müddetçe verimsiz, çürümüş, hastalıklı gibi yoklukla ilişkili olumsuz değer yüklü anlamlarından

öte, ekosistemdeki kritik önemine vurgu yapan ve bollukla özdeşleştirilen anlamları ön plana çıkarmıştır.

Sulak alanların ekosistemlerdeki kritik önemleri; yeraltı suyu reşarjı ve deşarjı, taşkın kontrolü, kıyı şeridi stabilizasyonu, erozyon kontrolü, taban suyunun dengelenmesi, sudaki tortu ve zehirli maddelerin çökmesini sağlama, besin maddelerini alıkoyma, mikro iklimi dengeleme, su kalitesini artırma, doğal hayat için flora ve fauna oluşturma gibi oldukça fazla işleve sahip olmasından kaynaklıdır (Karadeniz, 1995; Dugan, 1990; Erdem, 2007; Oman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012).

Yeraltı suyu reşarjı ve deşarjı, sulak alanlardaki yüzey suyunun yeraltı suları ile etkileşim içerisinde olduğu akifer sistemlerinin bir sonucudur (Shedlock, Wilcox, Thompson ve Cohen, 1993). Bu önemli hidrojeolojik ilişki, sulak alanlardaki geçirimli yüzey sayesinde suyu filtreleyerek daha temiz bir halde yeraltı suyu olarak depolamaktadır. Sulak alanların bu işlevi, yeraltı suyu deşarjı olarak adlandırılmaktadır. Suyun filtre edilerek depolanmasının yanı sıra yeraltı suyu reşarjı, taşkın durumlarında sulak alanlarda toplanan suyun, yeraltında depolanması sayesinde taşkın önleme işlevini de ortaya çıkarmaktadır. Yeraltı suyu deşarjı ise bir sulak alandaki reşarjın yeraltı su akıslarında hareket ederek başka bir sulak alanda yüzey suyu olarak ortaya çıkmasıdır. Daha basit bir ifadeyle sulak alanların yeraltı suyu tarafından beslenmesidir. Bu sayede özellikle yağış rejiminin düşüklüğü sebebi ile yaşanan kurak zamanlarda, sulak alan ekosistemleri korunmuş olur.

Sulak alanların bir diğer önemini taşkın kontrolü işlevleri oluşturmaktadır. Doğal hidrolojik döngüler içerisinde taşkınlar, bu döngünün bir parçası olmasının yanında taşkın yataklarına yerleşme gibi başlıca sebeplerden dolayı bir doğa olayı olan taşkınların afete dönüşmesi süreci ortaya çıkmaktadır. Taşkınların, mevsimsel döngülere bağlı olarak ne zaman ve ne kadar etki alanını kapsayacak şekilde ortaya çıkacağının hesaplanmasının keşfi, Nil Nehri kenarındaki Mısır Uygarlığı gibi çeşitli

uygarlıklara tarımda artı ürün elde edebilecekleri ve medeniyetlerini inşa edecekleri bir sistem sağlamıştır (Bell, 1970). Ancak insanlık tarihinin son iki yüzyılında teknolojik araçların doğa üzerinde artan *ıslah edici* rolü ve sermaye birikim sürecinde doğanın tahribatı, taşkınların toplumsal ve ekonomik sorunlara yol açmasına sebep olmuştur. Kapitalist üretim ilişkileri temelinde ekosistemin bozulması, aşırı hava olayları ile birlikte taşkın sıklığını da artırmıştır. Sulak alanlar, taşkınların toplumsal ve ekonomik sorunlara yol açan etkilerini azaltmaktadır (Dugan, 1990). Fazla suyu bünyelerinde tutup yavaşça emerek yeraltı reşarjı işlevini yerine getirmekte ve tahrip edici etkiyi, su depolama sistemine dönüştürerek toplumsal, ekonomik ve ekolojik olarak olumlu bir etkiye dönüştürmektedir. Ancak sulak alanlar yok edildikçe veya taşkın yatakları yapılaşmaya açıldıkça, doğal sistemler yerine ancak yüksek maliyetli su setleri ve rezervuarlar ile taşkınların olumsuz etkileri giderilmeye çalışılmaktadır.

Deniz kıyılarında yer alan sulak alanlar ve buradaki sulak alan bitki örtüsü, dalga enerjisini sönümleyerek erozyon ve maddi yıkım etkisini azaltır (Dugan, 1990). Böylece yerleşim ve tarım alanları, sulak alanların bir tampon bölge olarak işlev görmesinden kaynaklı, yıkıcı dalgaların etkisinden korunur. Aynı şekilde akarsu kenarlarındaki saz yatakları ve suda yetişen diğer bitkilerin kökleri, tortu tabakasını yerlerinde tutarak akarsu kenarlarındaki erozyonu önlemektedir. Sulak alanların bu önemi, kıyı şeridi stabilizasyonu ve erozyon kontrolünü sağlamaktadır.

Özellikle kıyı bölgelerinin doldurularak yapılaşmaya açılması, buradaki sulak alanların yitirilmesine sebep olarak suni kıyı koruma yapılarının inşa edilmesini gerekli kılmaktadır. Ancak bu uygulama kıyı koruma duvarlarının yüksek maliyetinin yanı sıra deniz kıyılarında yer alan sulak alan ekosistemlerinin de yok edildiği anlamına gelmektedir. Deniz suyunun yükseldiği dönemlerde, dalgalar kıyıya yaklaşır kabarır ve daha sonra kırılıp enerjisini sönümleyerek denize geri döner. Bu döngü, kıyı alanlarının doldurulması ile engellendiği için özellikle kıyı koruma duvarlarının yüksekliğinden

daha fazla bir yükselme gerçekleştiği zaman, bu doğa olayı oldukça yıkıcı bir hale gelmektedir. Yükselen suyun yerleşim ve tarım alanlarından tekrar denize geri dönememesi de deniz suyunun yükseldiği zamanlarda işlevsiz kalan drenaj sistemlerinin kullanılmaması ile birleşerek taşan suyun tahliye edilememesi sorunlarını ortaya çıkarmaktadır.

Sulak alanların diğer bir önemini ise suyu çeşitli maddelerden filtrelemesi oluşturur. Tortular, zehirli maddeler, azot ve fosfor gibi besinler çoğunlukla su sistemlerinin baş kirleticilerini oluşturmaktadır (Kordbacheh ve Heidari, 2023). Sulak alanlar, özellikle durgunluğa yaklaştıkları yerlerde bir çökme havuzu gibi işlev görerek bu maddelerin, su sistemlerinde yayılışlarını azaltır veya tamamen engeller (Dugan, 1990). Sulak alan sistemlerine su girişi, özellikle su çıkışından daha yüksekse (durgun ya da akıntı az ise) su sistemlerine giren maddeler, zamanla dibe çöker ve çoğunlukla su bitkileri tarafından tutulur (Johnston, 1991: 493). Sulak alanlar; tortuyu, zehirli maddeleri ve besin maddelerini tutan bir yutak işlevi görerek ötrofikasyonu ve kirliliği önleyip suyu filtreler ve su kalitesini artırır. Ayrıca su bitkileri, besin maddelerini bünyelerinde tutarak sulak alan canlılarının bu maddeleri tüketebileceği besin zinciri içerisine sokar. Sulak alanların, suyu filtrelemeye yarayan bu özellikleri, su sistemlerine kurulu rezervuar, kanallar, barajlar ve enerji santrallerinde tortu birikmesini engelleyerek temizlik maliyetlerini azaltır.

Sulak alanlar, tropikal ormanlarla birlikte yeryüzünün biyoçeşitlilik açısından en zengin yerlerini oluşturmaktadır (Erdem, 2007). Sulak alanların pek çok bitki ve hayvan türüne zengin bir yaşam çevresi sağlamasından kaynaklı, bu alanlarda çok sayıda endemik tür de yaşamaktadır. Sulak alanların, kapitalist üretim ilişkilerince belirlenmiş, ikinci doğa anlayışı ve sermaye birikimi ekseninde çoğunlukla *daha verimli* araziler elde etmek üzere kurutulması, sulak alanlara bağlı biyoçeşitliliği büyük ölçüde azaltmış ve tehdit etmeye devam etmektedir. Nadir veya tehdit altındaki pek çok tür, sulak alanlarda

yaşayan türlerdir (IUCN Red List, 2023; WWF, 2021). Sulak alandaki zengin biyoçeşitlilikte özellikle su kuşlarının büyük bir önemi vardır. Sulak alanlarda en yaygın görülen türlerden olan kuşların, besin zincirinin en üstünde yer alan türler olmasından kaynaklı, bir sulak alandaki kuş popülasyonunun varlığı, o alandaki balıklar, kabuklular, amfibiler ve diğer su canlıları popülasyonu konusunda da çeşitli bilgiler vermektedir.¹¹

Sulak alanlar, ayrıca yerel ekonomi başta olmak üzere ekonomide çeşitli ürünlerin elde edildiği geçim alanlarını da oluşturmaktadır. Türkiye’de yıllık üretilen tuz miktarı yaklaşık 1850 bin ton iken bunun 1550 bin tonu; tüketilen balıkların %60’ı, sulak alanlardan elde edilmektedir (Erdem, 2007: 72). Sulak alanlar; taşkınlar ve akıntılar gibi çeşitli sistemsel özelliklerinden kaynaklı, toprakta besin maddelerinin artmasına sebep olarak tarımsal verimliliği artırmaktadır. Bataklık, sazlık ve besledikleri çayırlar sayesinde hayvancılık için otlatma alanları sağlamaktadır. Sulak alanların karakteristik türü olan sazlar ise sazcılık gibi yerel ölçeklerde, geçim ekonomisini destekleyen iş alanlarını oluşturmaktadır. Çeşitli rekreasyon alanları oluşturması yönünden de doğa sporları, kuş gözlemciliği, fotoğrafçılık, turizm gibi faaliyetlere olanak tanır.

Sulak alanlar, bulundukları bölgelerin mikro iklimlerini düzenleme özelliğine sahiptir. Nem oranını yükselterek, yağış ve sıcaklık gibi iklim koşullarına etkide bulunurlar. Mikro iklimde gerçekleştirdiği bu düzenleme rolü ile bölgede yetiştirilen tarımsal ürün deseninin farklılaşmasına ve çeşitlenmesine sebep olur. Burada yaşayan toplulukların sosyal ve fiziksel çevreleri ile olan etkileşimlerini büyük ölçüde etkiler. Bu sebeple yöresindeki kültürel ekolojide önemli yere sahip olur. Bu alanların yok edilmesiyle çoğu zaman mikro iklim koşulları bozulur ve tarımsal ürün deseninden gündelik hayata kadar uzanan sulak alanların kültürel ekolojisi bozulur. Örneğin adını, en belirgin tarımsal ürününden alan, Antalya’nın Elmalı Ovası’ndaki Karagöl ve Avlan

¹¹ Kuşlar ve sulak alanlar arasındaki bu ilişkiden kaynaklı uluslararası alanda sulak alan koruma çalışmaları da başlangıçta kuşların yaşam ortamının korunması özelinde gelişmiştir.

Sulak Alanlarının kurutulmasıyla beraber, çiğ ve sis artık yaşanmamaya ve don olayları artmaya başlayarak elma rekoltesini düşürmüş, yüzbinlerce elma ağacının kesilmesine sebep olmuştur (Erdem, 2007: 76).

Mikro iklim düzenlemesinin ötesinde, sulak alanlar, küresel iklim değişikliğinin kontrolüne yönelik oldukça önemli bir karbon yutağı işlevine sahiptir. Sulak alanlar, yerkürenin %3'ünü kaplamalarına rağmen karbon yutak alanlarının %40'ını oluşturmaktadır (Erdem, 2007: 76). Sulak alanların kurutulması ile depolanan bu karbon, atmosfere karışarak küresel ısınmayı artırıcı bir etkiye sahiptir.

Sulak alanların doğrudan veya dolaylı; ekolojik, toplumsal ve ekonomik kullanım değerleri yukarıda sayıldığı gibi oldukça fazladır. Bunca çok öneme rağmen, sulak alanların tahribini gerçekleştiren nedir sorusuna verilen yanıt, bu değerlerin bilinmediğine yönelik cehalet veya insan doğasının yıkıcılığı ile açıklandığında yetersiz ve basit bir homojen insanlık anlatısını meydana getirmektedir.

Doğanın soyut, dışsal, düz ve geometrik olmadığı ve metalaştırma yönünden işlevselleştirilemediği alanlarda, sermaye birikimi için gerekli koşullar tam olarak oluşmamıştır. Bu sebeple kapitalist üretim ilişkileri ekseninde soyut mekân üzerinden ele alınan ve sermaye birikimi için işlevsel bir boyut kazandırılan sulak alanlar, metalaştırma alanlarına döndürülmek üzere çeşitli tahrip edici müdahalelere uğramaktadır. Neredeyse 16. yüzyıldan içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar doğanın; kâr etmenin ve sermaye biriktirmenin bir aracı olarak tanımlanması, sulak alanların doğal ve toplumsal metabolizmasını tehdit eden başlıca ilişkiler ağını oluşturmuştur¹².

¹² Sulak alanların, kapitalizm tarihinde, meta temelli büyük projelerle tahrip edilmesi üzerine birkaç örnek için;

- 1) 1400 ve 1600'lü yıllar arasında, Hollanda ve Belçika'nın yer aldığı topraklarda yoğun turba kömürü çıkarılması sonucu turbalıkların yok edilmesi, ardından tahrip edilen sulak alanların kurutulması ile gerçekleşen tarımsal devrim için bkz: van Bavel, 2010; Brenner, 2001.
- 2) 17. yüzyıldan itibaren Hollandalı mühendisler tarafından İngiltere, Pernambuco, Surinam, Roma, Göteborg gibi çok çeşitli ülkelerde sulak alanların kurutularak kapitalist yatırım alanlarına dönüştürülmesi için bkz: Wilson 1968; akt. Moore, 2017: 258.

Kapitalist üretim ilişkilerinin müttemadi döngüsünde verimli bir doğa nitelendirmesine uymamasından kaynaklı, kapitalist dünya düzeninin de *hastalıklı ve çürümüş* olarak nitelendirdiği sulak alanlar, teknoloji temelli kalkınma projeleri ile kurutulmuştur. Oldukça önemli yaşam çevreleri ve yaşam ağını oluşturmalarının yanında, bu alanları tahrip eden en büyük etken, yüzyıllarca verimsiz ve değersiz olmakla anıldığı, sulak alanların önemine dair gerçeğin reddi ile ilişkilidir.

1.2.3.2. Toprağın, Su ve Yaşamla Buluştuğu Yer: Sulak Alanlar ve Yaşam Çevresi

Sulak alanlar, su ve yer arasındaki ilişkinin belirgin alanları olarak, insan ve insan dışı doğa için oldukça geniş yaşam çevreleri oluşturur. Öyle ki bu zengin yaşam çevresi olma özelliğinden kaynaklı sulak alanlar, yaşayan sular (living waters) olarak adlandırılır (Arya ve Syriac, 2018). Suya doymuş topraklar olan sulak alanlar; sazlık, bataklık, çayır, mangrov, turbalık veya taşkın ovaları olarak çeşitli sınıflandırmalara sahip olsa da mekânsal ve zamansal olarak heterojen, ekolojik olarak çeşitli yaşam çevreleri oluşturma konusunda ortaklık sergiler (Kiviat, 1991).

Temiz su ve besin, sulak alanların, canlılık için sağladığı en temel faydaları oluşturmaktadır. Hidrolojik döngüde önemli bir yere sahip olan sulak alanlar, dağlardan ve eğimli arazilerden hızla akan suyu tutarak, bu döngünün yeraltında gerçekleşmesini sağlar. Su döngüsünde, hareketin yavaşladığı yer olan sulak alanlar, bünyelerinde, suyun yolculuğu boyunca getirdiği canlılık için gerekli pek çok besin, mineral, kum, balçık, kil gibi malzemeler taşır (Ün, 2015). Böylece sulak alanlar, tropikal ormanlardan sonra en çok besin üreten ekosistem olma özelliğine sahip olmaktadır (Akdeniz Koruma Derneği, 2023). Bu besin, hem sulak alan canlılarının hem de tarım ve hayvancılık yolu ile toplumların besinlerini sağlamaktadır.

Sulak alanlarda güneş ışığının dibe kadar ulaşmasından kaynaklı, su diplerinde yaşayan üretici canlılar fotosentez yapar. Böylece, taban yosunları ve fitoplanktonlar

için bir yaşam ortamı oluşur. Bu canlılar sudaki besin zincirinin en alt tabakasını oluşturur ve hayvansal planktonlar ve omurgasızların, bu canlıları tüketebilecekleri bir yaşam çevresi meydana gelir. Bu canlıları ise kurbağa, balık, kaplumbağa ve kuşlar tüketerek bu yaşam çevresinden faydalanır. Göçmen kuşlar; bu yerlerde dinlenir, beslenir ve sulak alanların sağladığı yoğun sazlık alanlarda yuvalayarak yumurtlar. Yırtıcı kuşlar ve memeliler için de beslenme imkanı sağlayan zengin sulak alan faunası daha da genişler. Sulak alanlar sığlaştıka barındırdığı biyolojik çeşitlilik artar (Ün, 2015). Karasal hayvanlar da buradaki besinlerden faydalanır. Böylece sulak alanlar, canlılık için sistemsel bir yaşam çevresine dönüşmüş olur. Pek çok canlının nesillerini sürdürebilmesi bu alanlara bağlıdır.

Sulak alanlar sadece sudan ibaret olmayan çok çeşitli maddeler içeren özelliği sayesinde farklı türde canlıların buralarda yoğunlaşmasına sebep olmaktadır. Bu alanlar; tarıma elverişli toprak, hayvancılık için mera, temiz su, ılıman iklim, yabani yiyecekler, lif, yakıt gibi doğadan elde edilen kaynakları ve tarih boyunca karmaşık tarım toplumlarının gelişmelerini sağlayacak imkânları sunmaktadır (Kiviat, 1991). İnsan toplulukları da bu besin zenginliği ve su temini sebebi ile ilk yerleşim yerlerini bu alanların yakınlarında inşa etmiştir.

Robert (2003), suyun tarihini ele almanın yerleşimlerin tarihini ele almak ile aynı anlama geldiğini; insanların yerleşik hayat içerisindeki kültürlerinde ve artı ürün etrafında gelişen sosyal ortamlarında depolama, koruma, dağıtma ve mücadele etme şekillerinin su varlığını takip eden kavramlar olduğunu ifade etmektedir. Sulak alanlar, doğanın kültürü biçimlemesinden kaynaklı (Atay, 2005), insanların bu alanların çevresinde toplumsal, ekonomik ve politik yaşam pratiklerini yerine getirdiği yerlerdir. Bu sebeple sulak alanlar ve çevresinde gerçekleşen değişiklikler, burada yaşayan toplumları da diğer canlılar gibi doğrudan etkilemektedir (Adaman, Hakyemez ve

Özkaynak, 2009; Kuş Araştırmaları Derneği, 2005; Korkmaz ve Gürbüz, 2008; Korkmaz, 2008; Hasbek ve Arı, 2018; Güngör, 2013; Scaramelli, 2021)

Tohumların ve hayvanların evcilleştirilmesinin ardından artı ürünlerin elde edilmesinde sulak alanlar, toplumlar için verimli topraklar sağlamıştır (Childe, 1978). Beyşehir Gölü yakınındaki Hitit kalıntıları, Gediz Nehri ve Marmara Gölü arasındaki Bintepeleler, paranın icat edildiği Lidyalılara ait Sardes Antik Kenti, ilk kent kalıntılarına işaret eden Fırat ve Dicle Havzası'ndaki bataklık yapıları gibi pek çok kalıntıda, uygarlığın gelişmesinde, verimli yaşam çevresi ve artı değer sunan sulak alan etkisi açıkça görülmektedir. Çin'de Sarı Nehir, Hindistan'da Ganj ve İndüs, Orta Asya'da Seyhun ve Ceyhun, Avrupa'da Sen, Ren ve Tuna, Amerika'da Amazon ve Missisipi, Antik Yunan'da Menderesler ve Gediz, Anadolu'da ise Fırat ve Dicle nehirlerinin oluşturduğu bataklıklar ve bunların taşkın ovaları uygarlık tarihinde öncü yerleşmeler olmuştur (Hattapoğlu, 2004).

Böylece sulak alan çevreleri, prehistorik döneme kadar izleri sürülebilecek uygarlıkların ve bugünün toplumlarının yaşam çevresini oluşturmuştur. Binlerce yıllık tarihsel süreçte sulak alanlar; farklı medeniyetlerin, istilacıların, neolitik köylerin ya da mega kentlerin, değişen toplumsal sistemler ekseninde bu alanlara daha yakın ya da daha uzak yerleşimler kurduğu ama hiçbir zaman kopamadığı, yaşam gereksinimlerini sağladıkları yerler olmuştur.

Tarih boyunca doğa-toplum etkileşiminde insanlar, farklı toplumsal sistemlerde geliştirdikleri kültür içerisinde, kimi zaman sulak alanlara uyum sağlayıcı (*adaptive*), kimi zaman da bu alanlarda uyum bozucu (*maladaptive*) türler olarak yer almıştır. Sulak alanlar, insanlar için de yaşam çevresi olmakla beraber değişen toplumsal sistemlerde sulak alanlarla diğer türlerin on binlerce yıldır aynı kalan ilişkilerinin aksine toplumlar ile sulak alanlar arasında çeşitli yarıklar oluşmuştur.

1.2.3.3. Sulak Alanların Tahribi veya Suyun Yaşam Çevresinden Kopuşu

Suyun yaşam çevresinden kopuşu; su, yer ve yaşam arasındaki ilişkinin bozulmasıdır. Bu kopuş, insan etkisi haricindeki doğa kaynaklı zamana yayılan kuraklık ve iklim değişiklikleri gibi durumlarda gerçekleşebilir. Doğada gerçekleşen bu gibi değişimler, çoğu zaman sulak alanlardaki canlıların yaşam sürelerine göre uzun bir süreçte gerçekleştiği için canlılar bu sürece uyum sağlayabilir veya yeni yaşam çevrelerine doğru göç edebilir. Ancak doğrudan veya dolaylı olarak insan kaynaklı¹³, teknik yaklaşımlarla, su yaşam çevresinden, türlerin uyum sağlayamayacağı bir hızda kopmaktadır.

Canlı türlerinin yaşamı, içinde bulundukları habitatın sağlıklı bir şekilde kalması koşuluna bağlıdır. Biyoçeşitliliğin yok olmasındaki en önemli neden bu türlerin yaşam çevrelerinin daralmasıdır (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1993: 193). Bir yaşam çevresini paylaşan tüm canlılar, çevresel bozulmadan etkilenir. Nitekim canlılar, ortak bir metabolizmada, tür toplulukları ya da Haraway'in (2010) deyişiyle yoldaş türler¹⁴ olarak birbirleriyle yakın ilişki içerisinde ve çevresel bozulmanın etkisi peş peşe ilişkisel ağları bozmaktadır.

Sulak alanlarla mücadele edilmesi, 20. yüzyıl boyunca başta doğrudan kurutma olmak üzere ilerici, teknik ve kamu yararını artırıcı bir çaba olarak görülmüştür

¹³ Çalışma boyunca insanların homojen olmadığı gerçeğinden hareket edilmekte ve "insan kaynaklı" bozulmalar kavramsallaştırmasının eşitsizlikleri ve çevresel adaletsizliği yok sayarak asıl doğa talanı faili olarak kapitalist üretim ilişkilerini göz ardı ettiği öne sürülmektedir. Bu cümlede, "insan kaynaklı" kavramı, toplumsal sistem olarak kapitalist üretim ilişkilerinin biçimlediği insan-doğa arasındaki metabolik yarık kapsamında kullanılmıştır.

¹⁴ Donna Haraway, "yoldaş türler" terimini, insanlar arasında ve insan-olmayan diğer varlıklar arasında ortaklık ve dayanışmayı ifade etmek için kullanmıştır. Haraway, "yoldaş türler" kavramını özellikle "Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature" (Maymunlar, Siborglar ve Kadınlar: Doğanın Yeniden İnşası) adlı eserinde ortaya atmıştır. Yoldaş türler kavramı, insanlar, hayvanlar, bitkiler ve teknoloji gibi farklı türlerin bir arada yaşamını ve birbirleriyle etkileşimini düşündüğü bir perspektifi ifade eder. Bkz: Haraway, D. (2013). Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature. Routledge.

(Baldock, 1984; akt. Dugan, 1990). Bu alanlar toplum için daha yararlı kullanılabileceği düşünüldüğü zaman ya da doğrudan sermaye birikimi için el değmemiş verimli arazi oldukları gerekçesi ile yok edilmiştir.

Tarım ve yerleşim alanı açma, sıtma ile mücadele amacıyla kurutma, atık depolama alanı olarak kullanma, yol yapımı amacıyla doldurma, sulak alanların kıyı ile ilişkisini bozan bent ve duvar inşası, tarımsal ilaç kullanımı, turba, çakıl ve fosfat çıkarma gibi doğrudan sulak alanları tahrip eden etkinlikler ile su, yer ve yaşam ilişkisi bozulmaktadır. Suyun ilişkisel ağlarının bir parçası olan dereler ile bağlantısını kesen baraj projeleri, havzalar arası su transferi, yeraltı suyu, petrol ve diğer minerallerin çıkarımı sonucu yeraltı sularının azalması ve kirlenmesi, iklim değişikliği gibi dolaylı etkilerle de sulak alanlar ciddi boyutlarda tahribata uğramaktadır.

Sulak alan kaybının en temel sebeplerinden birini de sulak alanların korunması konusunda bütünlük politikası geliştirme ve bunları uygulamadaki siyasi irade eksikliği oluşturmaktadır. Sulak alanlar, suyun hidrolojik döngüsünün bir parçası olması ve toplum-doğa ilişkisinde gerçekleşen herhangi bir müdahaleden etkilenme riski yüksek doğalar olarak bütünlük olarak ele alınması gereken alanlardır. Sulak alanların doğadaki yaşam çevreleriyle bağlı geniş ağı, bu ağın görünür olmadığı parçacıl politikalar ve kurumsal yapı ile korunamamaktadır.

Farklı sektörler ve faaliyetlerin sulak alanlardan faydalanma biçimlerinin de farklılaşması, bu alanlara yapılan müdahalelerin her birinin sulak alanların olumsuz etkileneceği bir durum ortaya koymasına sebep olmaktadır. Farklı kamu kurumlarının sulak alan yönetimi ile ilgili farklı müdahaleleri, bu alanlardaki yönetim organizasyonunun eşgüdümsüz bir şekilde gerçekleşmesine yol açmaktadır. Bir devlet kurumu bu alanlara yönelik koruma politikaları geliştirirken farklı bir devlet kurumu tarımsal üretimi artırmak üzere bu alanların kurutulmasına göz yumabilir. Sulak alanları korumak üzere yasal mevzuat geliştirilip uygulanmaya çalışılırken, bir taraftan

kalkınma ve büyüme temelli büyük hidrolik projeler uygulanarak sulak alanlar kaybedilebilir. Bunun gibi politik çelişkiler suyu doğal havzasından kopararak hesaba dâhi katılmayan çevresel kayıplara neden olabilmektedir (Pamukçu, 2000). Ancak bu projelerin gerçekleşmesine bağlı çevresel sorunlar, hem ulus devletler hem de yatırımcı sermaye grupları için çoğu zaman iyi işleyen sistemin kötü bir yan etkisi olarak görülmektedir (Foster ve Magdoff, 2014).

Nehirlere inşa edilen barajlar, sulak alanların su girişini engellemenin ötesinde akarsular boyunca taşınan kum, balçık, çamur, alüvyon ve çakıl gibi materyaller deniz kıyılarına ulaşamayarak deltaların varlığını tehdit etmektedir. Böylece hem pek çok canlı için yaşam ortamı olan hem de kıyı alanlar için bir koruma bölgesi olarak işlev gören deltalar yok olmaktadır. Örneğin, Seyhan Nehri ağzında 35 yılda 1737 metre kıyı kaybı yaşanmıştır (Ün, 2015). Suyu yaşam çevresinden koparmak her zaman ileri teknolojik araçlar ve büyük projeler ile gerçekleşmemektedir. Eğirdir ve Beyşehir göllerinde olduğu gibi devlet kontrolünde balıkçılıkta daha fazla verim elde etmek amaçlı suya bırakılan yabancı bir tür, bir istilacıya dönüşerek önce sudaki flora ve faunayı, bununla beraber göle bağlı tüm metabolizmayı yıpratıcı sonuçları doğurmuştur (Atay, 2005). En nihayetinde suyun yaşam çevresinden kopuşu, suyun mekânsal ilişkisini bozarak doğal ve toplumsal metabolizmada değişiklik ve bozulma meydana getirir.

İlişkisel ağların bozulduğu yaşam çevresinde yaşayan insanlar da diğer türler gibi bu bozulmalardan etkilenmektedir. Ancak toplumlar ve insanlık homojen bir durumda değildir. Bu sebeple yaşam çevresinin tahribi, insanları insan dışı türleri etkilediği gibi eşit düzeylerde etkilememektedir. Çevresel bozulmanın etkisi toplumların karmaşık, tekdüze olmayan ve sınıflı yapısı sebebiyle eşitsizliklerle doludur. Üstelik 21. yüzyılda ekolojik bozulmanın eşitsiz ilişkileri kadar bu bozulmayı meydana getiren sorunların kaynağı da eşitsizliklerden oluşmaktadır.

1.2.4. Sulak Alan Yönetimi: Kötücül Bir Yer ile Mücadele ya da İşlevsel Bir Yeri Koruma

Sulak alanların yönetimi 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar, çoğunlukla bu alanların yaşam için varlığını devam ettirmesinden öte, tarım veya su temini gibi tek bir konuya odaklanan ve sulak alanların var oldukları alanlardan çeperlerine hızla savrulan *verimli hale getirilmiş kaynaklar* olarak projelendirilmesi şeklinde olmuştur. Sulak alanlar üzerindeki doğanın metabolizmasını parçalayan ikici yaklaşımlarla gerçekleştirilen faaliyetlerin yarattığı tahribat ve bu tahribatın eşitsiz boyutları, sulak alanların farklılaşan anlamlarını ve türlerini de gözetken birleştirici bir yapı içerisinde ele alınmasının zorunluluğunu ortaya koymaktadır.

Sulak alan ismi ile anılmasalar da bugün sulak alan olarak adlandırılan bataklık, sığ göller ve sazlıklar, 20. yüzyıl sonlarına kadar devletler tarafından pejoratif anlamlar ile ele alınarak bu alanlar ile mücadele etmek şeklinde yönetilmiştir (Güngör, 2013; Hasbek ve Arı, 2018; Özbek, 2007). Bu sebeple verimsiz ve hastalık dolu bu alanların verimli hale getirilmesi şeklinde bir yönetimden söz edilebilir. Verimli olmaya zorlanmış tüm doğal varlıklar gibi sulak alanlar da kendi içsel değerlerinin dışında, işlevselliklerine, kullanımlarına, üretkenliklerine, kaynaklaşmasına odaklanılarak yönetilmektedir. Sulak alanları, bu verimli olma zorundallığına iten temel sebep ise daima büyümek, ilerlemek, gelişmek, kâr ve rekabet etmek gibi saplantılara sahip olan kapitalist üretim ilişkileridir.

Uluslararası alanyazında sulak alanların korunması ve yönetimi gibi konuların temel referansı olarak gösterilen pek çok kaynak (Dugan, 1990), bu kapitalist gerçekçiliğin aksine yönetimde sulak alanlara yönelik yeterli bilincin olmadığına vurgu yapmaktadır. Bu sebeple sulak alanların daha çok araştırılması ve bir laboratuvar olarak bilgilerinin üretilmesinin, sulak alanların kötü sıfatlara sahip olan yerler olmalarının

aksine, toplum ve doğa için önemli yerler olduğunun bilinci geliştirilerek sulak alanların korunmasının sağlanacağı görüşü yaygındır (Palajnar, 2008).

Yönetimde bilinçlenmenin ardından ise yerel halkın da yüksek bilince sahip olmalarının gerekliliklerinden söz edilmektedir (Rutter, Dayer ve Raedeke, 2022). Tüm doğal varlıkların olduğu gibi sulak alanlara ait bilgilerin de üretilmesi oldukça önemli olmakla beraber, toplumsal üretim ilişkilerinin zorunlu kıldığı doğa talanı ile bilinç arasındaki bu yarı göz ardı edilmektedir. Hâkim üretim ilişkileri, bu alanlara yönelik bilgiyi, bu alanları daha çok sömürmek ve kaynaklaştırmak için kullanmakta ve buna yönelik teknolojiler geliştirmektedir (Foster ve Magdoff, 2014). Yine toplumlardaki bilgi üretme biçimlerinin, materyal üretimin egemen sınıfı tarafından belirlendiği de göz önünde tutulmalıdır (Keat ve Urry, 2001). Egemen sınıflar, bilgi üretim araçlarında da egemen oldukları için kapitalist üretim ilişkilerinde egemen sınıf olan sermayenin, daha fazla kâr ve rekabet edebilmesine dayalı bilgilerin üretimi hâkimdir. Ayrıca sulak alanların çevrelerinde yaşayan toplulukların, çok yüksek bir bilince sahip olsalar bile, çoğunlukla toplumun yoksul ya da giderek daha da yoksullaşan kesimleri olmasından kaynaklı bu alanların aşırı kullanımına veya tahrip edilmesine sebep olabilmektedir.

Çağdaş sulak alan yönetimi tartışmaları, sulak alanların 1960'lı yıllara kadar hastalık dolu yerler olarak anıldığı ancak bunun aksine sulak alan ekosistemlerinin verimli ve *üretken* yerler olduğunun anlaşılmasıyla uluslararası koruma çalışmalarına başlandığı şeklindedir (Xu, ve diğerleri, 2019). Ancak belirtilmelidir ki tarihte, sulak alan kavramı ile anılmıyor olsa da 1960'lara kadar suya doymuş bu toprakların ekonomik, ekolojik ve toplumsal önemi bilinmiyor değildir ve sulak alanlar doğrudan pejoratif bir anlam ile ele alınmamaktadır (Dugdale, 1662). Sulak alanlara yönelik bu kötücül tutum çoğu kez, kârlarının içine gömülü olduğu bu yerlerin, yatırım alanlarına dönüştürülmesinde temel meşruiyet kaynağı oluşturmak amaçlı kullanılmıştır.

Eleştirel tarih anlatısı, bataklık arazilerinin kurutulması üzerine ortaya koyduğu araştırmalarda, dünyada 16. yüzyıldan bu yana çeşitli kurutma projelerini, kimi zaman yerel, kimi zaman da merkezi iktidar eşliğindeki “yatırımcıların” kapitalist projeleri olarak ortaya koymaktadır (Wiesner-Hanks, 2012: 622). Sulak alan kurutma teknolojilerinin gelişmesi ve bu alanların sermayeleştirilmesi, kapitalizm tarihiyle birlikte ilerlemektedir. Bu sebeple kapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olmaya başladığı 17. yüzyıldan bu yana, bir dizi yatırımcının daha önce el değmemiş ve hastalıklı olarak nitelendirilen bu doğa *kaynaklarını* ve kurutma ile kazanılacak yeni *verimli toprakları* hedef alması, kapitalist üretim sistemi için gayet kullanışlı görünmektedir.

1.2.4.1. Çağdaş Sulak Alan Yönetimi Anlayışı Öncesi Sulak Alanlar

Her ne kadar 1960’lı yıllarda, uluslararası iş birliklerini içeren yola girmeden on yıl önce sulak alanların önemi, devletler bünyesinde tartışılmaya başlansa da sulak alanların yönetimine 20. yüzyıla kadar şekil veren yaklaşım, bataklığın kötücül anlamları ile mücadele kapsamında bu alanların kurutulması şeklindedir (Akkahve, 2023; Tuğluoğlu, 2008). Özellikle sıtma ile mücadele sonucu elde edilen yeni araziler de tarım arazisi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Böylece bu alanların sıtma ile mücadele dışında verimli tarım toprağı elde ederek kalkınma ve büyümenin itici güçlerine dönüşmesi fikri kurutma meselelerinin temelini oluşturmaya başlamıştır (Scaramelli, 2021). Sulak alanların dolaylı veya doğrudan tahrip edilmesi, bu kötücül yerlerin ortadan kaldırılması fikri ile bir kamu yararı görünümü almıştır (Russell, 1972). Nitekim sıtma ile mücadele ederek halk sağlığını sağlama fikrinin yanı sıra doğrudan kurutma projeleri ile elde edilen arazilerin bir kısmı, kimi zaman topraksız yerel halka paylaştırılarak, bir kötücül alanla mücadelenin toplum refahına katkısı fikrini somutlaştırmıştır.

Sulak alan çevrelerinde yaşayan çoğunlukla çiftçilerin ve diğer yerel halkların, daha verimli topraklarda, tarımsal üretim yapabileceği ve daha fazla kâr etmelerine yol

açabilecek koşulları elde etmelerine yönelik tutumları, başta kurutma olmak üzere sulak alan tahribatının kimi zaman iktidar ve sermaye kanadının üstten gerçekleştirdiği projelere, tabandan bir destekle karşılık bulmasına sebep olmuştur. Bu sebeple günümüzde dâhi HES gibi hidrolik projelere karşı yerel direniş, yaygın olarak görülürken, sulak alanların kurutulmasına yönelik projelere, tabandan karşı çıkış hareketlerinin görülmesi oldukça az rastlanan bir durumdur. Ancak yine de bazı örneklerde yerel halk tarafından toplumsal şikâyetlerden isyanlara kadar uzanan kapitalist kurutma projelerine karşı duruş, yatırımcıların ve iktidarların aksine, bu yerler ile etkileşim halinde olan yerel toplumların, pejoratif anlamlar dışında müşterek bir anlam yüklediği sulak alanların savunusunu ortaya koymaktadır. Bu hareketler, kapitalizmin erken aşamalarındaki yerel topluluklarda, sulak alanların tahrip olduktan sonra kâr için verimli hale geldiği ancak yerel halkın bu kârlardan pay alamadığı günümüz toplumlarında veya kentli orta sınıf çevrecilerin doğa savunusu kapsamında ortaya çıkan tepkilerdir.

1630’lu yıllarda İngiltere’deki Ely şehri yakınlarında bulunan büyük bataklık (*fen*) arazilerde avcılık, balıkçılık, toplayıcılık gibi sulak alana bağlı yaşayan halkların bataklık arazileri savunusu, bir müşterek olan sulak alanların kapitalist yatırım alanlarına dönüşmesine karşı verilen tepkilerin ilk örneklerini ortaya koymaktadır. Kendilerine “yatırımcı” ismini veren kapitalistlerin, Bedford dükü ile iş birliğinde, bu bölgede Hollanda’dan getirdikleri bir mühendisin, sulak alanlardan verimli arazi elde etmek için yapacağı kurutma projesine karşı, yerel halk uzun süre direniş göstermiştir (Wiesner-Hanks, 2012: 622). Müşterek sulak alanların kurutulmasına karşı ortaya konan bu direnişlerde, ismi bilinmeyen yerel bir şairin 1640 yılında yazdığı şiir, yerel halkın bataklık arazilerle olan ilişkisini ve bu arazilere verdiği önemi açıkça göstermektedir (Dugdale, 1662: 392):

*“Gelin su kardeşleri, bir araya toplanalım,
Bizi korkutan bu konuyu hep birlikte tartışalım,
Çünkü üzüleceğiz, eğer doğruysa bataklıklarımız elimizden alınacak,*

Ve saz satarak geçindiğimiz bu bataklıkta onlar et ve pastırma besleyecekler.

*Şu uygulamakta kararlı oldukları plana bir bakın,
Bedenlerimizi kargalara ve farelere yuva haline getirecekler,
Çünkü bataklıklarımızı kurutup, sularımızın efendisi olacaklar,
Her şey kuruyacak, ve Essex buzağuları otlak istediği için ölmek zorunda kalacağız.*

(...)

*Kuşların kanatları var farklı milletlere uçmak için,
Biz ise burada kalmaya mahkum zavallıyız.*

(...)

*Yüce Neptün (Deniz Tanrısı), bu iş seni kızdırmalı;
Seni hastalandırmayı amaçlıyorlar ve bataklık suyuyla boğmayı;*

(...)

*Yaz sıcağı kendi kendilerini kandırmış ve bir başarı sağlamış olsa da,
Essex buzağuları su istemesin diye bir sel gönder lütfen.¹⁵*

Ancak yerel halkların bu sosyo-ekolojik savunularının sesleri, toplumsal sistemdeki güçsüz konumları sebebiyle de göz ardı edilmiştir. Devletler ve yatırımcılar, yeni kurutma teknolojilerinin daha önce kaynaklaştırılması mümkün olmayan sulak alanlara girilmesini sağlamasıyla doğanın sermayeleştirilmesi süreçleri üzerinden sulak alanların yönetilmesini sürdürmüşlerdir.

1.2.4.2. Ramsar Sözleşmesi'ne Giden Yol

20. yüzyılda, Avrupa ve Kuzey Amerika'da bilim insanları, kuş gözlemcileri ve avcılarının biyoçeşitlilik ve kuş habitatlarının kaybı ile ilgili endişeleri, bu insanların sulak alanlarla yoğun bir şekilde ilgilenmesine sebep olmuştur (Scaramelli, 2021). Böylece kötücül anlamlar yüklenen (sıtma, humma vb.) sulak alanlarla mücadele;

¹⁵ Come Brethren of the water, and let us all assemble/ To treat upon this matter, which makes us quake and tremble;/ For we shall rue it if't be true that Fenns be undertaken,/And where we feed in Fen and Reed thei'le feed both Beef and Bacon.

Behold the great designe, which they do now determine,/Will make our bodyes pine a prey to Crows and Vermine:/For they do mean all Fenns to drain and waters overmaster,/All will be drie, and we must dye 'cause Essex-Calves want pasture.

The fethered Foules have wings, to fly to other Nations/ But we have no such things to help our transportations;

Great Neptune (God of Seas) this work must needs provoke thee;/They mean thee to disease, and with Fen-water Choake thee:

Though Summers heat hath wrought a feat, whereby themselves they flatter,/ Yet be so good as send a floud lest Essex Calves want water.

kaynak çıkarma, tarım arazisi veya yerleşim yeri açma gibi yaygın projelerin ekolojik yıkıcı etkileri çok daha belirginleşince sulak alanlar üzerine çalışan bilim insanlarının çabaları çağdaş sulak alan yönetimi çalışmalarını başlatmıştır. Bu çaba, 1971 tarihinde imzaya açılan Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme ya da kısa ismi ile Ramsar Sözleşmesi'ne giden yolu açmış ve sulak alan ekosistemlerindeki tahribatın boyutu, devletler için görünür hale getirilmiştir.

İsviçre'de ilaç sanayisinin önde gelen burjuva ailelerinden birinin oğlu olan Luc Hofmann'ın Avrupalı ornitolog ve avcılar ile iletişimleri etrafında gerçekleştirdiği sulak alanlar ile ilgili çalışmaları, uluslararası sulak alan yönetimi için dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Hoffman'ın 1954'te Fransa'da Tour du Valat adlı sulak alan araştırma merkezini kurması, sulak alan korumasını bilimsel araştırma alanına taşıyan önemli girişimlerden ilki olmuştur (Béchet, 2016). Hoffman, siyasette egemen sınıfın temsiliyetini sağlayan bir güçle konunun uluslararası sözleşme noktasına gelmesinde de etkin bir role sahiptir.

1962'de Fransa'da Tour du Valat'ın özellikle Akdeniz sulak alanlarının korunması için başlattığı MAR Projesi kapsamında gerçekleştirdiği ilk konferansta Amerika Birleşik Devletleri'nden ve Avrupa ülkelerinden kamu çalışanları, bilim insanları ve sivil toplum kuruluşlarından seksene yakın katılımcı yer almıştır (Matthews, 1993: 9). Bu konferans ile sulak alan korumada uluslararası ağın geliştirilmesinin ilk adımı atılmıştır. Bu proje toplantısına Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN), Uluslararası Sulak Alan Araştırma Bürosu (International Waterfowl Research Bureau -IWRB) ve Uluslararası Kuş Koruma Konseyi (ICPB- şu anki ismi ile Bird Life International) gibi hükümet dışı örgütler katılmış ve UNESCO finansmanı ile desteklenmiştir (Matthews, 1993; Erdoğan,

2008).¹⁶ Hükümet dışı örgütlerin bu süreçte oynadıkları aktif rol, daha sonra Ramsar Sözleşmesi'nde de izleme ve sözleşme sekreteryası olarak görev alma gibi önemli roller için hükümet dışı örgütlerle iş birliği protokollerinin önünü açmıştır. MAR Projesi'nde yer alan bilim insanları ve hükümet dışı örgütler, hükümetlere sulak alan koruması için teknik ve bilimsel destek sağlayacak uzmanlar halini almış ve sulak alan tahribatında MAR Projesi, teknokratik bir yatıştırıcıya dönüşmüştür.

1964 yılına gelindiğinde bu konferans ve toplantılarda etkin bir şekilde yer alan yaban kuşu avcısı ve kuş sayım uzmanı Georges Atkinson-Willes, UNESCO tarafından basılan ve IWRB tarafından yazılması talep edilen Liquid Assets isimli kitabında oldukça geniş kapsamlı bir sulak alan tanımı yaparak Ramsar Sözleşmesi'ne ilham vermiştir (Smart, 2002). *“Tuzlu veya tatlı, geçici veya kalıcı, durgun veya akıcı, tuzlu ve tatlı lagünleri, doğal ve yapay göletleri, küçük göletlerin veya çukurların komplekslerini, rezervuarları ve çakıl ocaklarını, nehirleri, bataklıkları ve sele uğramış çayırları içeren tüm bataklık su alanları”*nı içinde barındıran bu tanıma (Atkinson-Willes, 1965) uygun olarak, MAR toplantıları sonrasında sulak alan envanterleri toplanmaya başlanmıştır.

Sulak alanların oldukça geniş ve farklı su yerlerini kapsamasının kategorilendirme ve hangi sulak alanın uluslararası öneme sahip olduğunu belirleme yönünden oldukça zor olmasından kaynaklı, kuşlar bu sınıflandırmayı belirlemede referans olarak kullanılmıştır. Kuşların yoğun olarak bulunduğu, ürediği, yuvalandığı veya dinlendiği su çevreleri, uluslararası öneme sahip olan sulak alanlar olarak ele alınmıştır. Su kuşu habitatı olarak korunması gereken yerler olarak belirlenen sulak alanlar; biyoçeşitlilik dışında sel kontrolü, kirlilik giderme, gıda üretimi ve rekreasyonel etkinlikler gibi önemlerine de vurgu yapılan yerler olarak anılmıştır (Atkinson-Willes,

¹⁶ Hoffmann, kişisel olarak bu kurumlarla ilgiliydi: 1960 ile 1969 yılları arasında IUCN'nin başkan yardımcısıydı ve 1968'e kadar IWRB'yi yönetti. Ayrıca, WWF'in kurulmasında da katkıları oldu (Scaramelli, 2021).

1965). Ramsar Sözleşmesi öncesi gerçekleştirilen bu çalışmalarla, sulak alanlar doğal biyolojik üretkenlikleri, bilimsel, kültürel, ekonomik ve rekreasyon değerleri bakımından ele alınmış ve uluslararası öneme sahip sulak alanların listesini oluşturmanın da başlangıcı olmuştur.

Ancak sulak alan koruması meselesinin özellikle su kuşları ile ilgili çeşitli meraklara sahip bir grup elitin önceliğinde “doğal biyolojik üretkenlikleri ve eğitimsel, bilimsel, kültürel, ekonomik ve rekreasyon değerleri” çerçevesinde tartışılmaya başlanması, bu alanların toplumdan soyut bir hobi alanı veya laboratuvar olarak ele alınmasının temelini oluşturmaktadır. Sulak alanların laboratuvarlaşması ağaçların yakılmasını, kesilmesini, sulak alan verimliliğini artırmak için yapay gübre kullanılmasını, biyomanipülasyonu, su transfer veya drenajını da içeren teknokratik bir bakış açısını içermektedir (Scaramelli, 2021). Böylece teknokratik çevre yönetimi de ekolojik, toplumsal ve politik süreçlerin her birini parçalara ayırarak sulak alanların yalnızca teknik bilimsel bir mesele olarak ele alınmasının önünü açmıştır. Ramsar Sözleşmesi’ne giden yolda sulak alanların tahribatı ile ilgili kaygılar, bu yerlerde yaşayan yerel halkların ya da toplumun herhangi bir katmanının, sulak alanların tahrip edilmesinin ardından yaşadığı eşitsizlikleri bünyesinde barındırmamaktadır. Böylece sulak alan yönetiminde, sulak alan metabolizmasını restore etme konusunda toplum göz ardı edilmiştir.

Yine de su kuşlarının habitatı olarak sulak alanların tahribatının biyoçeşitliliğe verdiği zararlarla ilgili endişeler, sulak alan yönetimi meselesinin su güvenliği, uluslararası kalkınma, ekosistem hizmeti, iklim değişikliği ve katılımcı koruma gibi yaklaşımlarla bezendiği, toplumları ve ekonomileri de bünyesine katan bir sulak alan yönetimi serüveninin başlangıcını oluşturmuştur.

Scaramelli’ye göre (2021) Ramsar Sözleşmesi’ne giden yolda hem bir ekolojik terim hem de yönetim konusu olarak sulak alan kavramının şemsiye bir terim olarak

kullanılması, 20. yüzyıl başlarında devlet ve ulusal sınırlar arasında göç eden su kuşlarının korunması için onların habitatlarını korumak amaçlı icat edilmiş bir kavramdır. Böylece 1960'lardan sonra sulak alanlar, uluslararası toplantıların ve sözleşmelerin kapsamına giren konular halini almıştır. Nitekim sulak alanların hem hidrolojik olarak hem de kuş göçleri ile birbirlerine bağlanıp önemli düğüm noktaları var etmesi, bu uluslararası iş birliğini gerekli kılmaktadır. Böylece sulak alanlar, vahşi ve hastalıklı yerler olarak anılmasından öte, özellikle su kuşları için bir yaşam ortamı ve *işlevsel* yerler olarak anılmaya başlanmıştır.

MAR Projesi sonrasında, 1963'ten 1970'e kadar İngiltere (1963), Hollanda (1966), İsviçre (1967), Türkiye (Ankara, Bursa ve İstanbul, 1967), Leningrad (1968), Viyana (1969), Rusya (1969), Finlandiya (1970) ve Belçika'da (1970) toplantılar yapılmış ve Ramsar Sözleşmesi öncesi taslak metinler oluşturulmuştur (Matthews, 1993). Bu toplantıların nihayetinde 2 Şubat 1971 yılında İran'ın Ramsar kentinde yapılan konferansta Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme imzaya açılmıştır.

1.2.4.3. Ramsar Sözleşmesi Sonrası Sulak Alan Yönetimi

Robert (2003), suyun toplumların ilk müzakerelerini, anlaşmalarını ve ilk kanunlarını oluşturduğunu ifade etmektedir. Sulak alanlar ise çağdaş uluslararası çevre diplomasisinin ilk sözleşmesini oluşturmuştur. Uluslararası çevre anlaşmalarının 1972 tarihli Stockholm Konferansı ile başladığı düşünüldüğünde, bu tarihten bir yıl önce imzaya açılan Ramsar Sözleşmesi, doğal varlıkların korunmasına yönelik ilk çağdaş, küresel çevre sözleşmesi olarak önemli bir yere sahiptir (Erdoğan, 2008).

Ramsar Sözleşmesi, akılcı kullanım ve koruma konularında sulak alanları ele alsa da ortaya çıktığı ilk dönemde yalnızca su kuşlarının korunmasına yönelik bir misyon üzerinde inşa edilmiştir. Nitekim sözleşmenin tam ismi (Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme)

de su kuşlarını koruma konusuna vurgu yapıldığını göstermektedir. Sözleşme, bu yönüyle habitatların korunması ile ilgili ilk sözleşme olma özelliğine sahiptir (Erdoğan, 2008). Sözleşmenin zaman içerisinde kapsamı genişlemiş, toplumu ve ekonomiyi de bünyesine alan bir noktaya evrildiği görülmüştür.

Ramsar Sözleşmesi, taraf devletlerin sulak alanları koruması konusunda cesaretlendirme noktasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Sözleşmenin hazırlık aşamasında bilim insanlarının ve hükümet dışı örgütlerin yoğun katkıları, sözleşme sürecinde de aktif rol almalarına sebep olmuştur. Hem hükümet dışı örgütlerin hem de akademinin gerçekleştirdiği bilimsel araştırmalar ile sulak alanların kötücül anlamlarını aşarak önemine vurgu yapan bir yönetim anlayışını beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, WWF, Birdlife International, IUCN, Wetlands International, IWRB, Uluslararası Su Yönetimi Enstitüsü (IWMI- 2005'ten beri) çeşitli bilimsel yayınları, koruma ve izleme faaliyetleri ile Ramsar Sözleşmesi'nin uygulanmasında destekler vermektedir. Bu kuruluşlar, sulak alan korunmasındaki ve Ramsar Sözleşmesi öncesindeki süreçte önemli rolleri sebebi ile sözleşme belgesinde “ortak örgüt” olarak anılmaktadır. Bunun ötesinde IWRB sözleşmenin uygulanmasının izlenmesinde merkezi bir role sahipken, IUCN de İsviçre'nin Gland kentindeki binasında sözleşme sekreteryası olarak görev yapmaktadır.

1971 yılında imzaya açılan ilk sözleşme metnine göre, taraf ülkelere dört temel konuda yükümlülük getirilmiştir. İlk yükümlülük (md. 2), taraf ülkelerin sınırları içerisinde en az bir sulak alanı, Uluslararası Öne Sahip Sulak Alanlar Listesi'ne (Ramsar Listesi) katmasıdır. İkinci yükümlülük (md. 3), Ramsar Alanı olarak ilan edilen sulak alanların korunmasına yönelik yasal ve kurumsal yapılanmaları kendi iç hukuk belgelerinde düzenlemeleri yönündedir. Yine bu yükümlülük kapsamında ilan edilen Ramsar Alanı ile ilgili ekolojik işleyişi ve değişiklikleri Ramsar Büro'ya bildirmesi gerekmektedir. Üçüncü yükümlülük (md. 4), Ramsar Alanı olarak ilan edilen

sahanın korunması için iç hukuk belgelerinde yer alan doğa koruma alanı, milli park gibi koruma statüsüne, bu yerin dâhil edilmesi ile ilgilidir. Yine bu maddede, sulak alanlar ile ilgili araştırma, veri üretimi, yayın yapma gibi teşviklerin yapılması gerekliliğinden söz edilmektedir. Dördüncü yükümlülük (md. 5) ise suyun ve sulak alanların ulus devlet sınırlarını aşabilen özelliklerinden kaynaklı bu sistemleri paylaştığı ülkeler ile iş birliği geliştirmeleri gerekliliği ile ilgilidir.

1971 yılında hazırlanıp bir yıl sonra imzaya açılan sözleşme, daima imzaya açık kalan bir niteliğe sahiptir. 1975 yılında yedinci taraf ülke olan Yunanistan'ın da onaylamasıyla yürürlüğe girmiştir ve bugün itibari ile (Ocak, 2024) 172 ülke sözleşmeye taraftır ve toplamda 2514 sulak alan Ramsar koruma kapsamındadır (Ramsar Bureau, 2024). Sözleşmenin uygulanmasını gözden geçirmek ve sözleşmeyi teşvik etmek amaçlı aksi karar verilmedikçe en fazla üç yılda bir olağan taraflar konferansı yapılmaktadır. Bu toplantılardan, olağanüstü COP 1982 (Paris) ve COP 1987'de (Regina) düzeltmeler gerçekleştirilmiştir. Düzeltmelerin kapsamı ise sözleşmenin uygulanmasının daha işlevsel bir hale bürünmesine yönelik kurumsal yapının, bütçenin ve yürütme komitesinin oluşturulması konularındadır.

Sözleşme, ilk dönemlerinde öncelikle su kuşları olmak üzere sulak alan fauna ve florasının korunmasına yönelik bir role sahiptir. Bu yönüyle de sözleşme, sulak alan ekolojilerinin toplum, ekonomi, kültür gibi öğeleri ihmal ettiği (Arı, 2006); flora ve faunayı koruma programlarının yerel halkı, kendi sulak alan yaşam çevrelerine yabancılaştırdığı (Adaman, Hakyemez ve Özkaynak, 2009) veya kentsel sosyo-ekolojik sistemleri yeterince tanımlamadığı (Hettiarachchi, Morrison ve McAlpine, 2015) gibi konularda çeşitli eleştirilerle karşılaşmıştır. Her ne kadar Ramsar Sözleşmesi ve buna bağlı olarak gelişen sulak alan yönetimi anlayışı, başlangıçta su kuşlarının habitatını korumaya yönelik bir odağa sahip olsa da 1990'ların ortasından sonra kapsamını giderek genişleten bir sulak alan yönetimi anlayışına dönüşmüştür.

1996 yılında gerçekleştirilen 6. Taraflar Toplantısı'nda (COP6) sözleşmenin kapsamının genişlediğini gösteren kararlar alınmıştır (Ramsar Bureau, 1996). COP 6'da oluşturulan Karar 6.23'te (Ramsar ve Su), sulak alanların hidrolojik sistem içindeki önemine vurgu yaparak su kaynakları yönetimi, sınır aşan su ve akarsu havza yönetimi gibi konulara vurgu yapılmıştır. Daha öncesinde Ramsar Sözleşmesi, yalnızca Ramsar Alanı ilan edilen yerlerin korunması üzerine yoğunlaşırken, suyun sistemsal döngüleri içerisinde yerüstü ve yeraltı su yollarının oluşturduğu hidrolojik döngülerin bir parçası olması bakımından bu sistemden ayrı ele alınamayacak bir varlık olarak sulak alan yönetimi kapsamına alınmıştır. Nitekim bu tarihlere kadar su yönetimi konusu da sulak alan yönetimi ile entegre olarak ele alınmamış; sulak alan yönetimi habitat koruma sınırları çerçevesinde incelenmiştir.

COP 7'de de Ramsar'ın küresel su krizinde önemli bir role sahip olduğunun altı çizilmiştir. Sulak alan yönetimine yerel halkların katılımları ve su yönetimi konularının bütünleşik olarak ele alınması gerektiği fikri devam etmiştir. COP 7'de alınan "İnsanlar ve Sulak Alanlar: Hayati Bağlantı" isimli, Karar 7.18'de Ramsar kapsamında toplumsal boyutun vurgusu da yapılmıştır (Ramsar Bureau, 1999). Bu karar, hem akarsu havza yönetimi ve su kaynakları yönetimi açısından hem de toplumsal boyutun tartışılması açısından Ramsar Sözleşmesi'nin genişleyen kapsamında mihenk taşı olarak görülmektedir (Erdoğan, 2008).

Ramsar Sözleşmesi'nin kapsamındaki bu genişlemenin ardından su kaynakları yönetimi, uluslararası sular, akarsu havza yönetimi gibi konuların sulak alan yönetiminde tartışılmaya başlanması, özellikle ülkelerin doğal kaynakları üzerindeki tasarruf haklarının kısıtlanacağı ve Ramsar Sözleşmesi'nin kapsamı dışına çıktığı yönünde eleştirilmeye başlanmasına sebep olmuştur.

COP 8'de de su yönetimi, sınır aşan sular, su tahsisi gibi konuların işlenmeye devam etmesi ve Dünya Barajlar Komisyonu Raporu'nun Ramsar Sözleşmesi'ne

uygunluğunun kabul edilmesiyle birlikte sözleşmenin giderek siyasallaştığı yönünde eleştiriler artmıştır (Erdoğan, 2008). Türkiye, Çin, Hindistan ve Brezilya, Ramsar Sözleşmesi'nin genişleyen kapsamında, bir su sözleşmesine dönüştüğü ile ilgili kaygılarla, taraflar toplantılarında alınan kararlara çekinceler koyan başlıca ülkeler olmuştur.

Sulak alanların öneminin geniş bir yaşam ağını kapsaması ve sulak alanların kaynak olarak kullanımının farklı kurumları ilgilendirmesi sebebi ile sulak alan yönetimi, entegre bir tutumu gerektirmektedir. Tarım ve gıda, ormancılık, kentsel yerleşme, su tahsisi, kırsal gelişme, doğal hayatı koruma ile ilgilenen kurumların her birinin konu alanlarına sulak alanlar da dâhil olmaktadır. Bu kurumların her birinin birbirleri ile entegre olmayan parçacıl ve sulak alanlarla ilgili olduğu konu özelinde tek bir anlam ya da tek bir kaynak üzerinden yaklaşması sebebi ile sulak alan yönetimi, bu alanların geniş ağları içeren doğasının aksine sınırlı olarak ele alınmaktadır. Ramsar Sözleşmesi de zaman içerisinde genişleyen kapsamında sulak alanların korunabilmesi için tek bir sistemsel bütünün yalnızca bir parçasını değil; onu saran ağları ekseninde ele alma yönünde evrilmiştir. Gelişmekte olan ülkeler ise bu durumu kendi kaynaklarını kullanmaları yönünde bir engel olarak görmeye başlamış ve kalkınmalarının önüne sınır çekildiğini iddia etmişlerdir (Erdoğan, 2008).

Ramsar Sözleşmesi, giderek kapsamını genişletip sulak alanları ekosistem içerisindeki ağları ile birlikte bütünleşik olarak ele almaya çalışmaktadır. Ancak hakim toplumsal üretim sistemi içerisinde kapitalist kalkınma ve iktisadi büyüme, her bir sektörün çeşitli boyutlarda sulak alanları sermaye döngüsü içerisine katarak kâr ve rekabet etmeye yönelik kullanmasına ve bu alanların yok olmasına sebep olmaktadır. Üstelik Ramsar Sözleşmesi'nin de kabul ettiği çevresel yönetim anlayışının, küresel kurumların, ulusal varlıklara müdahale edebilmesinde küresel kapitalizmin aracına dönüştüğü kaygısı özellikle modernleşmeci (geç kapitalistleşen) devletleri yeni

emperyalizm süreçlerine düşeceği yönünde kaygılandırmaktadır. Bu sebeple bir doğal varlığın yalnızca işlevsel olduğu için değil, içsel değeri için korunması gerektiği ve bunun da ancak bütünleşik bir koruma ile mümkün olabileceği görüşüne karşı direnç gelişmektedir.

Nitekim kalkınmacı, ilerlemeci ve modernleşmeci ideolojilerle sarılı devlet kurumunun doğayı kaynaklaştırıp yatırım ve girişim alanlarına dönüştürmesi misyonuna büründüğü toplumsal üretim ilişkileri içerisinde doğa, ikincil alan olarak kalmaktadır. Bu sebeple modernleşmeci devlet, büyümeci sermaye ve doğa üçgeninde sulak alanlar, korunan alan olarak ele alınmaya çalışılsa dâhi enerji, su ve gıda egemenliği sisteminde mega projeler uğruna talan edilebilen bir varlık olarak kalmaktadır. Doğa koruma ve ekonomik büyüme dikotomisinde kapitalist üretim ilişkileri de bu çelişkileri artırmaktadır. Kartezyen ikici ilişkiler içerisinde gömülü politikalarla, sulak alanlar kimi zaman hükümetlerin koruduğu, kimi zaman mücadele ettiği paradoksal bir yapıya hapsolmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DEVLET VE DOĞA DİKOTOMİSİNDE SU VE SULAK ALAN

Devlet, onunla ilgili teorisyenler tarafından genel geçer kabul edilen bir tanıma sahip olmasa da bu bölümde üzerinde durulacak devlet kavramı, klasik üç unsurlu (toprak, insan, egemenlik)¹⁷ tanımlamalardan ziyade Marksist yaklaşımdaki iktidarın yoğunlaştığı alan olarak ele alınmaktadır (Şengül T. , 2012).

Devlet, hangi biçimde olursa olsun doğayı, ıslah etmekte, kaynaklaştırmakta, zenginleşmenin veya refahın kaynağı olarak kullanmakta, dönüştürmekte ve onunla mücadele etmektedir. Modern devlet anlayışının ilksel temellerini ortaya koyan sözleşmecilerden günümüze, devlet kavramı doğanın zıttı gibidir¹⁸. Yine de yaklaşık 500 yıllık bir tarihe sahip modern devletin aksine tarih boyunca devlet olgusu, doğayı dönüştürme ve müdahale etme biçimleri bakımından sınırlı bir yapıdadır. Uygarlık tarihi açısından devlet ve doğa ilişkisine dair epistemoloji, ilk yerleşik devletlerin ortaya

¹⁷ Ayman Güler'e göre (2023) devletin en genel geçer kabul edilen bu üç unsurlu tanımlamaları yalnızca yerleşik devlete odaklanan ve modern devlet konusu ile sınırlı kalmış yaklaşık 500 yıllık bir devlet tarihine odaklanmaktadır. Bu üç tanımın bir arada olmadığı ve yerleşik olmayan devlet geleneğine sahip 5000 yıllık doğu devletleri yok sayılmaktadır.

¹⁸ Hobbes ve Rousseau gibi devletin ortaya çıkışını açıklayan toplumsal sözleşmeciler, devlet olgusunun anti tezi olarak doğa durumunu ortaya koymaktadır (Rousseau, 2016; Hobbes, 2007). Doğa durumu açıklaması, doğa ve devlet ilişkisini açıklamaya yönelik bir tutum değildir. Yine de Hobbes'un (2007) bu açıklaması doğal olanın akıl sayesinde geride bırakıldığı ikinci bir felsefeye dayanması yönünden aydınlanma dönemi doğa anlayışı ile örtüşmektedir. Hobbes'ta, insan doğasının bencil ve kötü olmasından kaynaklı (homo homini lupus) insanların, çatışma halindeki güvensiz durumlarını aşmaları için bir siyasal otorite olarak devlete olan ihtiyacın altı çizilmektedir. Hobbes'un aksine Rousseau'nun doğa durumu açıklaması iyimserdir. Doğa durumundaki insan özgür ve mutludur. Bunun aksine uygarlık, insanı eşitsiz ilişkiler içerisine sokar ve köleleştirir. Ancak insan, aklını kullanmasından hareketle, bu doğa durumundan toprak çitlemeleri ile başlayan mülkiyet ilişkileri ile beraber eşitsizlikleri içinde barındıran uygarlık durumuna geçmiştir (Ağırman, 2018). Rousseau, doğa durumuna iyimser bakışı ile aydınlanma kuramcılarının farklı bir çizgide dursa da aydınlanma döneminin doğa ve akıl dikotomisinden hareketle devlet kuramını inşa etmektedir. İnsan, aklını kullanarak doğal olan sınırdan toplumsal olan bir sınıra geçmiştir. Doğa durumu tezi, çağdaş toplum ve doğa ilişkisi çalışmalarında doğal olanın nerede bittiği ve toplumsal olanın nerede başladığının belirsizliği tartışmalarının oldukça dışında olsa da aydınlanma çağında devleti, doğanın dikotomisi olarak gören ikinci yaklaşımı açıkça göstermektedir.

çıkıldığı yerlerdeki kalıntılar ve bu ilk örneklerin bugüne dek ulaşan kayıt sistemlerinden elde edilen bulgularca oluşturulmuştur. Ancak çeşitli noktasal alanlardaki ilk yerleşik devletlerin dışında, yerleşik olmayan devletlerin veya devletsiz toplumların doğa ile ilişkileri konusundaki izler, doğanın metabolizmasında çözünmüş ve bu yaşam biçimlerine dair bilgiler çoğunlukla günümüze dek ulaşmamıştır. Doğanın metabolizmasına uyumlu, yerleşik olmayan, yerleşik olsalar bile doğada kolayca yok olabilen sazlıklardan ya da balçıklardan inşa edilen yapılarda yaşamış olan toplulukların veya devletlerin yaşam izleri doğada büyük ölçüde silinmiştir (Scott, 2023).

Antik dönemde yerkürenin geri kalan kısımlarında kalıcı bir iz bırakmayan devletli veya devletsiz toplumlar hakkında bilgiler sınırlıdır. Bu sebeple doğa ve devlet ilişkisi, bugün elde edilen arkeolojik ve antropolojik bulguların, büyük çoğunlukla yerleşik olan ve doğada çözünmeye direngen yerleşmeler inşa etmiş olan ilk devletler üzerinden şekillenmektedir. Bu sebeple devlet, yerkürede belirgin iz bırakmamış olan diğer yerleşik veya göçebe devletleri dışarıda bırakan ve özellikle yerleşik kentli tarım devletleri ile özdeş sayılan, geniş bir tarih içerisinde çoğunlukla doğa ile mücadelenin ve onu dönüştürmenin bir boyutu olarak ele alınmaktadır. Nitekim tarihsel olarak miras alınan devlet olgusu da tarımsal üretim ve evcilleştirme ile birlikte, ikincil doğa alanları oluşturma gibi doğayı dönüştürme veya onunla mücadele etme özellikleri ile gün yüzüne çıkmıştır.

İnsanlığın bilinen ilk dini metinlerinden olan Gılgamış'ta yer alan bir mitolojik hikâyede Fırat Nehri kenarına kurulu Uruk kentinin kralı, sedir ormanlarını kaynaklaştırmak üzere uzun yolculuklara çıkmış hatta sedir ormanının (doğanın) koruyucusu olan mitolojik canavar Humbaba ile savaşmış ve onu öldürmüştür (Anonim, 2019). Bu gibi eserler, antik devlet ve doğa arasındaki ilişkiyi anlamak üzere çok sayıda alegorik anlatıya sahiptir. İnsanlık tarihine önemli notlar düşmüş bu metinler, tarihte antik dönem hakkında pek çok konuda olduğu gibi devlet, iktidar, doğa ve su

konusunda da önemli bilgi kaynaklarıdır. Antik devletlerin doğa ile olan ilişkisi, yalnızca bu gibi kalıcı izler ile okunaklı hale gelebilmektedir. Bunların aksine doğa ile uyumlu yaşamış ve yok olmuş toplumların ya da devletlerin bilgisi büyük ölçüde (henüz) keşfedilememiştir. Bu kalıcı eserlerin anlatıları ise ilksel devletlerin doğa ile çatışma halindeki ilişkilerini sıkça vurgulamaktadır.

Marx ve Engels, toplumsal sistemlerden devlet kavramına ulaşmaktadır. Bu sebeple her üretim tarzı kendine has bir devlet türü (köleci devlet, feodal devlet, kapitalist devlet) inşa etmiştir (Ayman Güler, 2023: 58). Farklı devlet türlerini ortaya çıkaran farklı toplumsal sistemlerin de doğa ile ilişkileri farklılaşmaktadır. Bu sebeple politik-ekolojik yaklaşım, iktidar ilişkilerini doğa ve toplum ilişkisinde merkeze yerleştiren bakış açısıyla devleti doğrudan doğa ile ilgili meselelerde mercek altına almaktadır.

Doğal çevreye dair konular; devletin de dâhil olduğu üretim ilişkileri, sınıfsal yapı, cinsiyet ilişkileri, sömürgecilik gibi politik-ekoloji literatürünün gündemindedir (Özberk, 2017). Özellikle kapitalist toplumsal sistemler içerisinde devletin doğa ile olan ilişkisi diyalektik bir çerçeveye ekseninde değil, ikici tahakküm anlayışı ile gerçekleşmektedir (Özberk, 2016). Doğa, devlet temelinde kalkınma ve ilerleme fikrinin kaynağı/hammaddesi olarak ele alınmaktadır (Scott, 2008). Bu sebeple doğa çalışmaları, çoğunlukla yalnızca fen bilimlerinin çalışma meselesi olarak teknokratik ve ikiciliği derinleştiren bir konuya indirgenerek politik alanın dışında tutulmuştur. Oysaki doğanın aslında nasıl tanımlandığı, toplumsal sistemler içerisinde belirlenmektedir, dolayısıyla politiktir.

2.1. Sulak Alanlara Müdahalenin Tarihsel Dönüşümü

Sulak alanların tahribatını ele almak büyük bir aciliyeti içerisinde barındırır. Ancak bu aciliyet ile birlikte bu tahrip sürecinin kökenlerini ele almak için tarihsel

yorumu ihtiyaç vardır. Bu kesimde sulak alanlar, devlet ve toplum ilişkisi tarihsel olarak ele alınmaktadır.

2.1.1. Doğal ve Toplumsal Metabolizma Ekseninde Uygarlık ve Sulak Alan

Arkeologların tarımın keşfi, ilk kentlerin ortaya çıkışı, yazının icadı ve devletin doğuşunu açıkladığı neolitik devrim tezi (Childe, 1978) gibi çalışmalar, ilk devletlerin kendi dönemlerinde oldukça sınırlı bir alanı kapsayan ve yerküredeki toplumların çok küçük bir kısmı hakkında ulaşılmış bulguların sonuçlarıdır. Böylece bu yerleşik tarım devletlerinin güçlü dönemlerinde inşa ettiği kentlerden ve bıraktıkları yazılı eserlerden, bu devletlerin Leviathan-vari yönetimleri üzerinden dikotomik bir devlet ve doğa ilişkisi tanımlanmaktadır (Scott, 2023).

Devletleşmenin, neolitik devrime yani tarıma ve yerleşikliğe dayandırılması, ilkel toplumdan modern devlete uzanan evrimsel görüşte, yerleşik olmayan devletlerin barbar, ilkel ve gayri medeni olanla özdeşleştirilmesine yol açmıştır. Böylece devlet olgusu, yaklaşık beş bin yıl öncesine dayanan Babil ve Sümer uygarlıklarını milat olarak Batı Avrupa modern devletine uzanacak bir şekilde kavramsallaştırılmıştır (Ayman Güler, 2023). Devlet yalnızca tarım yapan, kentler kuran ve yazıyı kullanan örgütlenmeler ile sınırlandırılmıştır. Bu (yerleşik) devlet kavramsallaştırması, özellikle 17. yüzyıldan bugüne yeryüzünü kaplayan ulus devletler ile özdeşleşmiştir. Ayman Güler'e göre (2023) Batı dillerindeki devlet kavramı, tarihsel olarak tarım toplumu ile şekillenen devlet organizasyonunu ya da daha dar anlamda 500 yıllık modern devleti açıklamak anlamına gelmektedir. Bu yaklaşım, devleti geniş anlamıyla insan toplumlarının ekonomik-toplumsal örgütlenme ve yönetim modeli olarak ele almadığı için farklı devlet yapılanmalarını göz ardı etmektedir.

Batılı devlet kavramsallaştırmaları yaygın olarak ikici gelişmemiş ve gelişmiş toplum ayrıştırmasına sahiptir. Bu ikici ayrışmada gelişmiş topluma doğru ilerleyen ve

evrimleşen bir uygarlık tezi vardır¹⁹. Modern devlete doğru ilerleyen bu evrim sürecinde de tarıma ve sulamaya dayalı örgütlenmiş ilksel devletler, başlangıç noktası olarak ele alınmaktadır. Fırat ve Dicle Havzası'nın verimli arazilerinde tarımı keşfeden insanların daha fazla beslenmek için yer değiştirmelerine gerek kalmadan besinlerini üretmelerine, hayvanları evcilleştirmelerine, yerleşik düzen ve kentleri inşa etmelerine, artı ürünün elde edilmesiyle uzmanlaşmanın, işbölümünün ve sınıflı yapının oluşması üzerine kurulu uygarlık tarihi; ilk devletlerin ortaya çıkışının temel açıklamasını, bu bağlamlar ekseninde ortaya koymaktadır (Childe, 1978; Sıdal, 2021; Mithen, 2017).

Suyun, yerleşik devletin ortaya çıkışındaki önemli unsurlardan birisi olduğu düşünülmüştür (Scott, 2023; Mithen, 2017). Dicle ve Fırat Nehirleri arasındaki topraklar, Obeyt (MÖ 6500-3800), Uruk (MÖ 4000-3100), Cemdet Nasr (MÖ 3100-2900), Akkad (MÖ 2334-2193), III. Ur (MÖ 2112-2004), Eski Babil (MÖ 2004-1595) gibi ilk devletlerin ortaya çıktığı yerler olmuştur (Scott, 2023). Böylece insanlığın dağınık, hareketli ve görece eşitlikçi yapısı, su kıyısındaki bu kentlerde yoğunlaşan ve eşitsizliklerle dolu yerleşik bir nüfusu oluşturmuştur. Az çeşitli tarımsal artı ürünün depolandığı alanların zamanla kutsallaştırılması, bu artı ürünün emanet edildiği kutsal figürleri ve dinleri ortaya çıkarmıştır. Tarihte inanıldığı kesin olarak bilinen ve 7.000 yıl öncesine uzanan ilk tanrı, Mezopotamyalı su tanrısı Enki'ye dair bulgular, bu görüşü destekler niteliktedir (Sıdal, 2021). Enki sözcüğü, hem su hem de tohum (sperm) anlamına gelmekte; su, tarımsal bolluk ve bereket arasındaki ilişkileri göstermektedir. Su ve bereket tanrısı Enki'ye adanan tapınaklardaki yazılı belgelerde ticaretin, bürokrasinin, işbölümünün ve uzmanlaşmanın işaretleri yer almaktadır (Sıdal, 2021).

Devletin ortaya çıkışına yönelik tezlerde su olgusu kimi zaman neredeyse devleti ortaya çıkaran tek unsur olarak görülmüştür. Karl Wittfogel (1957), hidrolik toplum

¹⁹ August Comte'un teolojik, metafizik, pozitif toplum aşamaları, Tönnies'in gemeinschaft, gesselchaft tipleri, Durkheim'in mekanik dayanışma ve organik dayanışmaya dayanan toplum açıklaması (Sorokin, 1997; akt. Ayman Güler, 2023).

tezinde, devlet olgusunu, sulama ve taşkın önleme sistemleri ile açıklamıştır. Wittfogel’a göre (1957), suyun yönetimi, ciddi bir örgütlenmeyi gerektirmektedir. Wittfogel’in, Weber’in bürokrasi modeli ve Marx’ın Asya tipi üretim tarzı tezlerinden yola çıkarak yaptığı bu açıklamada, su ve taşkın sistemlerinin kontrolü büyük bir memur sınıfının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Ateş, 2011). Suyun üretim sistemleri içerisinde kullanım yöntemlerinin, siyasal bir örgütlenme ve bürokratik bir sınıfı doğurması, doğu toplumlarında despotik yönetimlerin gelişmesine sebep olmuştur (Wittfogel, 1957). Wittfogel, devletin ortaya çıkışında, sulama ve merkezileşmiş bir iktidar arasındaki ilişkiyi anlattığı hidrolik toplum tezi ile oldukça büyük ilgi çekmesinin yanında, devletin ortaya çıkışını yalnızca sulama sistemlerine indirgediği gerekçesi ile de eleştirilmektedir (Ateş, 2011).

Devlet tarihi açısından uzun yıllar kabul edilen su tezinin²⁰ karşısına son yıllarda sulak alan tezi çıkmıştır. Su tezi ya da Mithen’in (2017) deyişiyle su devriminde, insanlığın yerleşik hayata geçişi ile birlikte ilk kentleri kurması, devletlerin ve sulama sistemlerinin bir uzantısı olarak görülmüştür. Bunun aksine sulak alan tezi, sulak alanların bolluğundan ve ekolojik verimliliğinden kaynaklı dağınık ve yerleşik insan topluluklarının hiç tarım yapmadan binlerce yıl, bu sulak alan çevrelerinde yaşadıklarını ortaya koymaktadır (Pournelle, 2003; Scott, 2023). Bu görüşe göre insanlar, kentleri inşa edip devletli bir toplumsal yapıya geçene kadar yerleşik olmayan, tamamen hareketli ve dağınık topluluklar değildir. Sulak alan tezinde, insanlığın devletli topluma geçişten önce, Basra Körfezi’nin oldukça geniş, verimli sulak alanlarında yaklaşık 4000 yıl gibi bir süre sulak yerlerde mekânsallaştıkları bir yaşam biçimine sahip olduğundan söz edilmektedir²¹ (Pournelle, 2003).

²⁰ Neolitik devrimle birlikte, tarımın keşfi, yerleşik hayata geçiş, evcilleştirme, kentlerin ve devletin ortaya çıkışı tezi.

²¹ Bataklık temelli kentleşme (marsh-based urbanism): 2003 yılında Pournelle başta olmak üzere çeşitli arkeolog ve antropologların Basra Körfezi’nde yaptıkları çalışmalar neticesinde ilk köy ve kent

Sulak alan tezi, tarımsal üretimin insanlığa sunduğu besin güvencesi ile beraber insanların tarım arazilerine bağlı yerleşik yaşama başlamasına dair klasik anlatıya karşı çıkmaktadır. Bunun yerine toplulukların ekolojik açıdan zengin ve çeşitli; insanlık için besin garantisi sunan (balık, kuş, yumuşakça, büyük ve küçük memeliler, çok çeşitli bitkiler gibi pek çok türü içinde barındırmasından kaynaklı) sulak alanlarda, yerleşik hayatın uzunca bir dönem tarım ya da evcilleştirme olmadan insanlık için yaygın olduğu ortaya konmuştur (Pournelle, 2003). Scott'a göre (2023), görkemli taş yapılar inşa etmekten ziyade saz ve balçıktan yapılan ve doğanın metabolizmasında zaman içerisinde yok olan sulak alan yerleşimleri, çok geç keşfedilebildiği için tarih içinde bu yaşam biçiminin bilgisi silinip görülememiştir. Ardından gelecek olan uygarlıkların hiyeroglif metinleri ve devasa taş yapıları daha görünür olduğu için yerleşiklik, doğrudan bu eserler üzerinden bilime aktarılmıştır. Bu sebeple tarıma dayalı devletin sulama ilişkilerine bağlı iktidar yapıları, derin tartışma alanları açarken sulak alana bağlı antik topluluklar ıskalanmıştır (Scott, 2023).

Sulak alanların oldukça geniş yerleri kaplayarak çok çeşitli ve zengin besin kaynakları sunmasından dolayı insan toplulukları dağınık olarak yerleşmiş ve böylece merkezi bir siyasi güç geliştirmemişlerdir (Scott, 2023). Sulak alanların doğası gereği sürekli sınırlarının değişmesi, yükselmesi ve geri çekilmesi ile insan toplulukları sulak alanların bu hareketlerine uygun yer değiştirerek yaşamlarını sürdürmüştür. Bunun aksine tarımsal üretimde, insan tarafından evcilleştirilen tahılların yoğunlaştırılmış üretimi, özellikle örgütlü bir sulama sistemini gerektirdiği için devletin sisteme dâhil

yerleşmelerinin kurak yerlerdeki nadir su kenarlarında ve tarıma bağlı neolitik devrimle gerçekleşmediği, verimli sulak alanların toplumlara besin güvencesi ve yerleşiklik fırsatı yarattığı ancak merkezi bir iktidarı geliştirmedikleri ve kentleri ortaya çıkardığı tezi hakkında detaylı okuma için bkz: (1) Pournelle, J. R. (2003). *Marshland of Cities: Deltaic Landscapes and the Evolution of Early Mesopotamian Civilization*. University of California, San Diego: doktora tezi.

(2) Hammer, E. (2022). Multi-centric, Marsh-based Urbanism at the early Mesopotamian city of Lagash (Tell al-Hiba, Iraq). *Journal of Anthropological Archaeology*. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jaa.2022.101458>

olduğu bir yaşama geçilmiştir. Ancak sulak alanlar yoğunlaştırılmış tek tip üretimi gerektirmeyen, sürekli değişen, çok çeşitli ve dağınık ancak yine de daima besin güvencesi sunan gıdalar ile doludur.

Klasik devletlerin temelde tahıla dayandırılmasının sebebi tahılın vergilendirme, el koyma, depolama, tayinlama, sulama sistemleri geliştirme gibi yoğunlaştırılmış üretim süreçlerinin bir parçası olmasından kaynaklıdır. Kurak koşullar, toplumların özellikle su kenarlarında yoğunlaştığı ve yoğunlaştırılmış tarımsal üretimin ancak sulama ile gerçekleştirildiği bir devlet varlığına ihtiyaç duymuştur (Wittfogel, 1957). Bunun aksine çok çeşitli ve yoğunlaştırılmış üretime dâhil edilemeyen çeşitli sulak alan besinleri, toplumları beslemişse de tarihte devlete özel bir atıfla bahsedilememektedir (Scott, 2023). Antik sulak alanlardaki topluluklar merkezileşmeyen, sabit olmayan ve tek tipleşmeyen bir toplumsal yaşam biçimine sahiptir, yani devletli toplumu oluşturan öğeleri içerisinde barındırmamaktadır. Sulak alanların sunduğu çeşitli ve merkezi olmayan yapı, devletin kurulması için olası imkânlar oluşturmamaktadır.

Sulak alan tezine göre, devlet öncesi kentsel yerleşimler MÖ 6500 yıllarında Basra Körfezi'nin alüvyonlu sulak alanlarında ortaya çıkmaya başlamıştır (Pournelle, 2003). Sulak alan tezinde neolitik devrim ve devletin tarih sahnesine girişinin ilişkisi reddedilmez; yalnızca yerleşik yaşamın, tarımsal artı ürün, sulama sistemleri ve devletin bir sonucu olmadığı, devlet öncesi topluluklarda uzunca bir yerleşik yaşam tecrübesinin sulak alanlarca sağlandığı ortaya konmaktadır (Pournelle, 2003).

Pournelle (2003), MÖ 7. binyılda Fırat ve Dicle nehirlerinin oldukça geniş coğrafi bir alanda verimli bir sulak alan yarattığını tespit etmiştir. Yaklaşık 9 bin yıl önceki bu tatlı ve tuzlu suyun birbirine karıştığı devasa sulak alan düzlüklerinin tespiti, tarıma dayalı devletlerin ortaya çıktığı dönemdeki sulama sistemlerinin gelişmesini sağlayan kurak döneminin aksine geçmişte bu bölgelerin oldukça sulak yerler olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece sulak alanların ekolojik verimliliği, insan topluluklarını da

buraya çekerek istikrarlı bir besin ağına kavuşmasına sebep olmuştur (Scott, 2023). Sulak alanların heterojen doğası, tek bir homojen siyasi dayatmanın mümkün olmadığı bir yaşam biçimi sunmuştur (Alwash, 2013).

Geniş bataklık arazilerde yaşayan insanlar, suyun en fazla bir metre yukarısında bulunan kaplumbağa sırtı denen ufak tepeciklerde kamış ve sazlıklardan oluşan basit yapılarda yaşamıştır (Pournelle, 2003). Bu yapıların tarifi, deltalarda yaşayan flamingoların ufak adalarını çağrıştırmaktadır. Bugün halâ Basra Körfezi'nde "bataklık arapları" veya "ma'dan" olarak isimlendirilen yüzbinlerce kişiden oluşan büyük bir topluluk, benzer yaşam biçimi sürdürmektedir (Fawzi, Goodwin, Mahdi ve Stevens, 2016). Fırat ve Dicle Nehirlerinin birleştiği, taşıdığı, çekildiği ve denize döküldüğü bu coğrafyada alüvyonlu topraklar, tatlı ve tuzlu suyun birleştiği alanlar ve akarsu ekosistemleri birleşerek ekolojik anlamda çeşitliliğin arttığı bu sulak alanlardaki ma'danların yaşam biçimi âdeta MÖ. 7. binyıldan bugüne uzanan tarihi, coğrafi ve kültürel bir hazinedir (Alwash, 2013).

Bu anlamda sulak alan tezi, ilk yerleşik köylerin, kentlerin ve uygarlığın kurak tarım arazilerinin merkezi bir iktidar kontrolündeki emek yoğun sulama sistemleri özelinde değil, sulak alanların yüksek refah ortamında ve siyasi merkezliyetin olmadığı bir şekilde ortaya çıktığından bahsetmektedir (Pournelle, 2003; Hammer, 2022). Zamanla, kuraklık etkisinde Basra Körfezi'nin yer aldığı Güney Mezopotamya'daki delta, güneye doğru küçüldükçe ve sulak alanlar daraldıkça bu ilk şehirler, verimli sulak arazileri korumak ve yönetmek için daha fazla çaba harcamış, gıda istikrarını sağlamak için sulama tarımına geçerek politik bir kontrolün oluştuğu iktidar yapısını inşa etmiştir (Hritz ve Pournelle, 2015).

2.1.2. Modern Kapitalist Devletin Sulak Alanla Mücadelesi ve Metabolik Yarılma

Sulak alanlar (bataklıklar, suya doygun alçak araziler) genel anlamda uygarlık fikrinin tam zıttı olarak görülmektedir (Scott, 2023). Bu yerler doğanın ıslah edilmemiş, evcilleştirilmemiş, kullanıma aılmamış, tehlikeli ve hastalıklı yerleri olarak görlmştir. Sulak alanlar, yalnızca kurutulup verimli tarım arazilerine ve yerleşim yerlerine dönüştürüldüğünde uygarlık ile birlikte ele alınmaktadır. Devletin görevi çamurla mücadele ederek onu üretim sistemleri içerisinde kullanışlı su ve toprak olarak saf hallere ayırmaktır (D'Souza, 2006).

Sulak alan teziyle (marsh-based urbanism) ortaya konan, sulak alanların uygarlığın beşiği olması meselesi, bu yerlerle tezat tutulmanın aslında uygarlık değil; sulak alanların heterojen doğası ve merkezileşmeyi reddeden yapısından kaynaklı devlet olduğunu tartışmaya açmaktadır. Modern devletin de homojenleştirici ve tektipleştirici baskısının altında bu heterojen doğal yapılar, tamamen modern olana karşıt bir hale getirilmiştir. Sulak alanlara yerleşmiş topluluklar, merkezileşmeye ve hiyerarşik bir denetime karşı çoğunlukla direnmiş topluluklardır (Alwash, 2013; Scott, 2023). Hem geçmiş tarihlerde hem de bugün, bu alanlardaki insanların yaşamı, bugün müşterek olarak adlandırılan, mülkiyet ilişkilerine tabi olmayan hayvanlar, bitkiler ve sucul canlılara bağlıdır.

Sulak alanların çeşitli ve değişken doğası, doğal metabolizma içerisinde insan da dâhil tüm canlılar için besin garantisi sunan bir yaşam çevresi oluşturmaktadır. Sulak alanlar, tek bir başat türün değil, çeşitliliğin alanları olmalarından dolayı yoğunlaştırılmış tek bir türün üretim alanı da değildir, dolayısıyla devlet açısından tek bir türün yoğun retilimi üzerinden vergilendirilebilir olmamıştır. Bu sebeple teknokratik bilim dalları ve evre mühendisliği aracılığında modern devlet projeleri ile sulak

araziler, vergilendirilebilir tarım arazilerine dönüştürülmektedir. Bu aynı zamanda kapitalist sınıf için de yeni kârlı bir alan anlamına gelmektedir.

Kapitalizmin görkemli üretici araçları olan makine ve kimyayı sanayi ve tarıma uygulaması doğa güçlerine daha önceki kuşaklardan daha fazla boyun eğdirilmesine sebep olmuştur (Marx ve Engels, 2014: 43). Kapitalizm, üretimin belirsizliğinde önemli rol oynayan doğanın peçesini yırtıkça doğa üzerindeki hâkimiyet potansiyelini artırmakta ve insan hayatı üzerindeki doğanın yarattığı zorunlu gücün aşılmasına da büyük bir potansiyel oluşturmaktadır (Harvey, 2014: 131). Kapitalizmle paralel olarak modern devletin doğayı dönüştürmedeki yeni araçlara erişimi, özellikle okunaklı bir toplum ve doğa yaratma projesi ekseninde karmaşık, çeşitli, asimetrik, dağınık ve hareketli doğa alanlarını basit, tekdüze, simetrik, sabit ve yerleşik yerlere dönüştürmesini sağlamıştır (Scott, 2008). Böylece anlaşılması güç, hesaplanamayan ve asimetrik doğal varlıklar, rasyonel olarak kullanışlı, merkezi idare tarafından okunaklı ve meta üretimi için elverişli yerlere dönüştürülebilmektedir.

Sulak alanlar, kurutma sistemlerinin gelişimine kadar devletin dönüştürmesi ve müdahale etmesi en güç yerler arasında olmuştur (Radkau, 2017). Modern bilimin ve ilerleyen teknolojinin gelişmiş araçları; devletlerin, sulak alanları dönüştürebilme, bu yerleri envanter olarak kaydedebilme, birikim süreçlerine katabilme, toplumsal üretim sistemleri içerisinde verimli hale getirebilme konusunda muktedir olmasını sağlamıştır (Scott, 2008). Böylece karmaşık doğa varlıkları üzerinde hâkimiyet kurabilen devlet, bu alanları ikincil doğa alanlarına dönüştürebilir hale gelmiştir. Modern kapitalist devlet, kalkınma temelli mühendislik projeleri ile doğa tarihi boyunca büyük ölçekli müdahalelerden izole olarak kalmış olan sulak alanları, mega projeler ile basit ve tekdüze meta üretim yerlerine dönüştürmeye başlamıştır. Sulak alanlar, düzenlenip basitleştirilirken onların istenmeyen yönleri (meta üretim sistemi yönünden

elverişsizliği, kalıcı yerleşik olmayan toplumları barındırması, hastalık yuvası olarak görülmesi) törpülenmektedir.

Bilimsel ve teknik ilerleme, meta üretiminin bu alanlara doğru büyümesini ve sulak alanların tahakküm altına alınarak düzensiz yerlerin rasyonelleştirilip kaynaklaştırılmasını sağlamıştır. Böylece modern devlet, kapitalist üretim sistemi içerisinde sulak alanları ve buradaki (insan dâhil) yaşam çevresini dönüştürmektedir. Sulak alanların kurutularak tarım arazisine veya yerleşim yerine dönüştürülmesiyle buradaki doğa ile beraber insanların çalışma alışkanlıkları, üretim biçimleri ve toplum doğa ilişkisi muazzam ölçülerde değişerek metabolik yarıklar oluşturmaktadır.

Karmaşık, çeşitli, asimetrik, dağınık ve hareketli doğalarıyla sulak alanlar; basit, tek tip, simetrik, ve yerleşik gibi modern tanımlara uymayan topluluklara yaşam çevresi sağlamaktadır. Sulak alanlara bağlı yaşayan toplulukların yaşam biçimleri, modern devlet ideolojisi geliştikçe tarım devletinin standart yerleşik anlatısından uzak olmaları sebebiyle tamamen ilkel olarak tanımlanmıştır (Scott, 2008). Sulak arazileri; balıklar, yumuşakçalar, kuşlar, yemişler, meyveler, kökler, yumurtalar, yumrular, yenilebilir kamış, saz ve amfibiler, küçük memeliler ve bölgeyi kullanan diğer büyük memelilerle çeşitli bir gıda deposu olarak konargöçer toplulukların gözünden görmek mümkündür (Scott, 2023). Ancak ticari olmayan mahsullerle dolu bu yaşam biçimi, yüksek kâr getiren ve modern ulus devlet tarafından desteklenen kapitalist pazara uygun değildir. Bu sebeple sulak alanlara bağlı yaşam biçimleri, modern kapitalist devletle sürekli olarak çatışan bir hale dönüşmüştür (Scaramelli, 2021; Siebert, 2019; Bruisch, 2019; Gasteyer ve Butler Flora, 2000; Ahram, 2015).

Modern devlet olgusunun toplumu daha okunaklı kılmak adına basitleştirme çabası, fiziksel olarak yönetilebilir ve kolaylıkla müdahale edilebilir homojen bir toplum inşa etmesini sağlamaktadır (Scott, 2008). Modern devletin merkezi kayıt tutma sistemlerinde yerleşik olmayan toplumlar; okunaksız ve vergilendirmesi mümkün

olmayan yapılar olarak görülmektedir. Bu sebeple hareketli topluluklar da modern devletin homojenleştirici baskısı altındadır (Gratien, 2017). Modern devlet, hareketli bir toplumu, homojenleştirici baskısı altına alırken bu toplumların varlığını sürdürmesini sağlayan doğal metabolik etkileşimleri de dönüştürme taktiğini uygulamaktadır (Akpınar, 2020). Böylece modernliğin temel özelliklerine uymayan toplumların iç içe olduğu, karmaşık ve heterojen yapılardaki doğa varlıkları da baskı altına alınmaktadır.

Hem doğa hem toplum, modern devlet tarafından düzenlenmektedir (Scott, 2008). Modern devlet, hem doğal metabolizma ile bütünleşik halde olan modern tanımların dışındaki toplumlarla hem de elverişsiz doğa alanları ile tek bir yaşam çevresini ortadan kaldırarak aynı anda mücadele etmiş olmaktadır. Sulak alanlar ve bu alanlara bağlı yaşam biçimleri de heterojen ve karmaşık yapıları sebebi ile modern devletin homojenleştirici baskısı altındaki başlıca metabolik sistemlerdendir.

Sulak alanlardaki bu metabolik yarıkları oluşturan tasarlanmış ve planlanmış ikincil doğalar, sulak alan ekosistemlerinin farklılığını, canlılığını ve yerel toplumların bu alandaki geleneksel ilişkilerini görmezden gelmektedir. Ancak Scott'ın belirttiği üzere (2008), yerel olarak somutluk kazanan rasyonel verimli üretime yönelik, şematik ve otoriter çözümler, kaçınılmaz olarak uzun dönemde başarısızlıklar getirmektedir. Sulak alanlara yönelik basitleştirilmiş modern devlet tasarıları da bu alanları sıhhileştirme, salt su kaynağına dönüştürme, sudan ayrıştırılmış toprağı verimli tarım arazisine dönüştürme ve yerleşim yeri açma gibi sınırlı kalıplar içerisindeki radikal dönüşümlerdir. Sulak alanlardaki hem toplumsal hem de doğal çeşitlilik ve farklılık, modern devlet tarafından parantez dışına alınmaktadır. Böylece dönüştürüldükten sonraki sulak arazinin geçici verimliliği, devletin ve sermayenin, sulak alan kaybının ekolojik etkilerini dışsallaştırmasını pekiştirmektedir ve benzer projeler çeşitli sulak alanlarda uygulanmaya devam etmektedir.

Modern devlet için kalkınmanın itici gücü haline getirilen sulak alanları verimli arazilere dönüştürme projeleri, modern toplumun refahını ilerletme misyonuna sahipken sermaye sahiplerinin bu alanlarda gerçekleştirdiği projelerde ise kârlılık boyutunu ön plana çıkarmaktadır (Scaramelli, 2016). Modernizm ve kapitalizm sarmalında sulak alanlar, en nihayetinde karmaşık ve çeşitliliğinin aksine basit ve tekdüze bir tarım arazisine dönüştüğünde; bu alanlardaki kuşlar, kaplumbağalar, kurbağalar, böcekler, salyangozlar, yosunlar, sazlar, kamışlar, su naneleri, süsenler, çakallar, yaban domuzları ve binlerce tür parantez dışına alınır ve yaşam çevreleri yok edilir. Bütün türlerin ve yaşam biçiminin yerini ise başta buğday olmak üzere tek bir ticari tarım ürünü almaktadır. Böylece sivrisinek ile mücadele, elverişsiz yerleri faydalı kılma, köylüye toprak kazandırma gibi mütevazı bir yaklaşımın kurtarıcı girişimi gibi nedenler ile yapıldığı iddia edilen projelerin beraberinde devasa ekolojik yıkımlar gerçekleşmektedir. Bu ekolojik yok edişin yanında yerel halkın balıkçılık, sazıcılık, toplayıcılık, yakacak elde etme, yapı malzemesi olarak saz gibi sulak alan bitkilerini toplama, mera olarak kullanma gibi sulak alanları geçim için kullanma şekilleri ortadan kaldırılmaktadır. Sulak alanlara karşı proje gerçekleştiren bir sermaye sahibi için bunlar hali hazırda göz önünde tutulacak kalemler olmamakla beraber, hane ekonomisine katkı sağlayan ancak devlet gelirleri açısından vergilendirilemeyen *şeyler* olarak devlet tarafından da yine parantez dışına alınmaktadır.

Hem devlet hem de sermaye sınıfının sulak alanları görme biçimleri, faydacılık ekseninde, bu yerlerin çeşitlilikten uzak, potansiyel verimli araziler olmaları şeklindedir. Böylece doğal simbiyotik ilişkileri içinde barındıran sulak alanlar, yaşam çevresi özelliğinin aksine meta üretim alanına dönüşmektedir. Bu yerler artık doğa değil, doğal kaynaktır. Sulak alanlardaki ekonomik değeri yüksek bitkiler mahsul, onun dışındakiler ise yaban, yırtıcı ve zararlılar olarak kaydedilmektedir. Bu yerler için hem ticari hem de bürokratik mantıktaki tek bir ürüne ait kazancı maksimize etmeyi hedefleyen doğa

soyutlaması, bu yerleri merkezi olarak dönüştürme konusunda benzer tutumlar sergilemektedir (Scott, 2008).

Modern kapitalist devletin, sulak alanlarda temel ticari kullanım dışında kalan diğer her şeyi görmezden gelmesinin kolay idari formülü, bu yerlerin kurutulup verimli arazilere dönüştürülmesi konusundaki projeleri desteklemesine sebep olmuştur. Böylece devlet ya da sermaye sınıfı tarafından kurutulan sulak alanlar, artık müşterek bir yaşam çevresi değil, alınıp satılan ve mülkiyet ilişkilerine tabi tutulan arazilere dönüşmektedir. Böylece pre-modern devlet için denetimi güç ve girilebilmesi zor olan sulak alanlar, artık denetimin birer parçası haline gelmektedir. Sulak alanların kurutulmasının ardından elde edilen tarım arazileri, tek bir meta ürünün üretim alanına dönüşüp geometrik çizgilerle bölündüğünde, bir tarım makinesinin tek bir seferde tüm alanı sürerek ekim ve hasat işlemlerini yaptığı monokültürün parçası haline dönüşmektedir. Sulak alanların sürekli değişen kıyıları, kurutulduktan sonra parsellere ayrılarak kadastralara işlenebilir araziler halini almaktadır. Bu yönüyle de sulak alanlar, kapitalist tarımın birikim süreçlerine dâhil olmaktadır. Böylece hem sermaye birikimi hem de kalkınmanın itici güçleri olarak kurutulmuş sulak alanlar tüm ekolojik çeşitliliğini yitirmektedir. Bu tip sulak alan dönüştürme projeleri devlet eliyle veya devlet izniyle doğayı doğrudan dönüştüren ikici ve ayrımcı (sazlar yerine buğday, bataklık çamuru yerine içme suyu, müşterek kullanım yerine özel mülkiyet, sulak alanın doğasındaki balıklar yerine bu alanlara aşılanmış ticari değeri yüksek istilacı balık türleri gibi) politikaların birer çıktısıdır.

Modern devlet, sulak alanları dönüştürürken temelde beş temel motivasyona sahiptir: sıhhileştirme, devletin modernist ideolojisi ile uyuşmayan farklılıkları ortadan kaldırma, kalkınmanın itici gücü olarak kaynaklaştırma, meta değeri elde etme ve doğa koruma. Her sulak alan ve yaşam çevresi benzersizdir. Ancak modern devletin sulak alanları dönüştürürken temel aldığı bu beş motivasyon konusu, sulak alanlara yönelik

faaliyetlerin ve müdahalenin tektipleştirici boyutunu ortaya koymak için kullanılmıştır. Sulak alanların, modern devlet tarafından kalkınmanın itici gücü ve aşılması gereken pre-modern engeller olarak görülmesinden kaynaklı sulak alan-devlet ilişkisinde tanımlanan ilk dört hareket alanı âdeta kuraldır. Sulak alanları koruma ise özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen istisnalardır.

20. yüzyılın modernleşme yarışında istenmeyen araziler olarak sulak alanlar neredeyse tüm kıtalarda; sıhhileştirme, modernist ideoloji ile uyuşmayan farklılıkları ortadan kaldırma, kaynaklaştırma ve meta değeri elde etme amaçlarıyla ıslah projelerine maruz bırakılmıştır. 1921-1939 yıllarında, Batı Polonya’da tarımsal yapıyı ve üretimi geliştirmek amacıyla milyonlarca hektar sulak alan, büyük ölçekli “ıslah” projeleri ile “iyileştirilmiş” araziler olarak tahıl üretim alanlarına dönüştürülme girişimi ile karşılaşmıştır (Siebert, 2019). Bu sulak arazilerin ıslah argümanları, kısmen apolitik görünse de hükümet, ilkel insanlar olarak ele aldığı turbalık araziler başta olmak üzere Polesie Bölgesi’nde sulak alanlara bağlı yaşayan Polesie yerel halkını fiili Polonyalılara dönüştürmeyi hedefleyen, ulus yaratmak için asimilasyon programı olarak projeyi direktmiştir (Siebert, 2019). Polesie Bölgesi, yalnızca Polonya değil; Belarus, Ukrayna ve Rusya’yı da kapsayan sulak yerler olmasından kaynaklı farklı ulusların da modernizasyon projelerine hedef olmuştur. Yerleşik olmayan, hareketli Polesie halkı, yarı vahşi olarak adlandırılmış ve 1872-1903 yılları arasında Çarlık Rusyası’nın geri kalmış bölgeleri geliştirme çabası ile Polesie Bölgesi’nde kurutma ve yerli halkı modernleştirme projeleri gerçekleştirilmiştir (Bruisch, 2019).

Vahşiliği modernize etme misyonu ile sömürgeci devletlerin, sömürgeleştirme süreçlerinde çorak/verimsiz veya güvensiz gördüğü çöl ve bataklık gibi yerleri ve burada yaşayanları vahşi görme eğilimlerini ele alan Gasteyer ve Butler Flora, sömürgeci devletlerin, vahşilik ile mücadele edenlerin kahraman olarak görüldüğü sulak alanla mücadeleleri anlatmaktadır (2000). Sömürgeci devletler, sömürgeleştirme

projeleri ile peyzajın ve yerli halkın dönüştürülmesi için askeri tarzda müdahalelerle devasa arazi dönüşümlerini bataklıkları kurutarak gerçekleştirmektedir. Devlet, yerli halkları boyunduruğuna almak için askeri eylemleri başlatıp finanse ederken ardından doğayı dönüştürmek için mühendis ve işçileri görevlendirmektedir (Gasteyer ve Butler Flora, 2000). Bu çalışmada sömürgeleştirme sürecinde, sömürgeci devletin Arjantin'in Patagonya Bölgesinde, İsrail-Hula'da ve Amerika Kıtası'nda Iowa'da sulak alanları kurutarak yerli halkın bağımlı olduğu doğa ilişkilerini ve yaşam biçimlerini bozduğu ortaya konmaktadır. Böylece sömürge projelerinde, çevrenin yeniden yapılandırılarak ve sulak alanların peyzajları dönüştürülerek silah kullanmadan yerel halk tahakküm altına alınmış olmaktadır (Gasteyer ve Butler Flora, 2000).

Grigory Petrov'un *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* isimli ünlü eseri, 20. yüzyılda modernleşmede geri kalmış Finlandiya'nın kalkınması ve uluslaşması için hem gerçek hem de mecaz anlamıyla bataklıklarla mücadelesi uzunca anlatılmaktadır (Petrov, 2007). Gerçekten çok çeşitli sulak alanlar ile dolu olan bu ülkenin modernleşme sürecinde, yoksulluk ve elverişsizliğin kaynağı olarak görülen bataklık metaforu, bu ülkenin modernleşmesine engel birinci düşmanı olarak görülmüştür ve sürekli olarak onunla savaşılmıştır. Bu ülkedeki bataklıklar sayesinde Ruslar ve İsveçlerin sömürmek üzere Finlandiya'ya giremediği bilgileri yer alsa da yine de bataklık, pejoratif anlamı ile modernleşmenin tam karşısına konumlandırılmıştır. Bataklıklar ile mücadelesi sonrası modern bir devlet olmayı başaran Finlandiya, tüm geri kalmış ülkeler için de modernleşmenin yol haritasını ortaya koyan Bataklık Ülkesinden Zambaklar Ülkesine geçişin hikâyesini oluşturmuştur.

Modern ulusun inşası için doğa ile mücadele meselesi, şehircilik yazınında uzun süredir yer edinen mekânı dönüştürerek ulus yaratma düşüncesi ile neredeyse aynıdır. Modern hareketin devrimci, estetik ve geometrik mimarisi 20. yüzyılın modern ulus inşasını oluşturmanın temel araçlarından (Bozdoğan, 2020). 20. yüzyıl yüksek

modernizmin şehircilik esasları, mekânı kuş bakışı olarak tepeden gören ve bu sebeple kentin içerisindeki gündelik hayatı, kültürü ve çeşitliliği görmeyen soyut bir bakıştır. Bu dönem, Le Corbusier gibi yüksek modernist mimarların otoriter bir devlet desteği ile basit ve homojen mekânlar yaratmasına dair ütopya ile doludur (Fishman, 2016). 20. yüzyıldaki bu modern rasyonalist mimari projelerden sulak alanlar da fazlasıyla etkilenmiştir. 1920-1930 yıllarında İtalya’da faşist hükümetin Pontine Bataklıkları’nı kurutup tarıma ve yerleşmeye açma projesi burada, Le Corbusier’in de proje yarışmasına katıldığı ancak seçilmediği, planlı modern bir kent ortaya çıkarmıştır (Brunatto, 1974; Friedl, 2019). Bu modern kent projesi, İtalyan faşizminin karmaşık ve çeşitli bir ortamı yıkarak evlerin yatak odalarındaki cebinlik boyutuna kadar hesaplandığı, kısacası çevreyi en ince ayrıntısına kadar inşa ederek sosyal ve siyasal kontrolü artırdığı deneysel bir zemin oluşturmuştur (Federico, 2007).

16. yüzyıl Hollanda’ında başlayan ve 20. yüzyılın ilk yarısında daha da artan devletin sulak alan kurutma mücadelesi, 20. yüzyılın son çeyreğinde en acımasız örneklerinden birini ortaya çıkarmıştır. 1990-1991 Körfez Savaşı sonrası Irak’ta hükümet, Güney Mezopotamya Bataklıkları’nı yok etme girişimleriyle kitlesel öldürmelerde bulunmuştur (Ahram, 2015).

Kültürleri Sümer’e kadar uzanan 250.000’den fazla Bataklık Arabı (ma’dan), bu bataklıklarda modern olarak adlandırılmayan çeşitli ve zengin bir yaşam biçimine sahiptir (Thompson, 2003). Bu sebeple sürekli olarak modernleştirme baskısına maruz kalan ancak girilmesi çok güç alanlarda yaşamalarından kaynaklı müdahale edilemeyen bu yerel halk, hükümetin benimsediği Sünni Müslüman mezhebin dışında Şii mezhebine mensup Müslümanlardır (Karavelioğlu, 2009: 63). Bataklık alanların İran’a kadar uzanması sayesinde Şii mezhebinde olup baskı altına alınanlar için bataklıklar, resmi dini Şii İslam olan İran’a kaçıp sığınmanın da bir kapısı olmuştur.

1991 yılında Saddam'ın Kuveyt yenilgisinin ardından yerel halkın isyan etmesiyle isyancılar, ordu tarafından sert müdahalelere uğramıştır. Bu sebeple isyan eden halk, çareyi devletin düzenli orduyla giremeyeceği bataklıklara ve buradaki yerel halkların yanına sığınmakta bulmuştur. Alwash'a göre (2013) bu yeni bir olgu değildir, Irak tarihi, isyancıların bataklıklara saklandığı hikâyeler ile doludur. Bu sebeple bataklıklar, devlete karşı başkaldırının anarşik yerleri olarak görülmektedir. Ancak Saddam hükümeti, bu isyan yeri ile mücadele için Fırat ve Dicle Nehirlerinin sularını bataklıklardan uzaklaştıracak devasa bir hidrolik projeye girişmiştir (Alwash, 2013).

Bu devasa proje, iflah olmayan ve isyan suyu ile dolu bataklığı ve bataklık toplumlarını dizginleme açısından hükümetin gücünü de sonuna kadar gösterdiği bir güç mücadelesine dönüşmüştür. Bataklıkların çok büyük oranda kurutulmasıyla geçim kaynaklarını kaybeden Bataklık Arapları bölgeyi terk edip şehirlere göç etmek ve modern kent yaşamına geçmek zorunda kalmıştır. Geride kalan bataklık halkı ise bu bölgede işçileştirilerek petrole karşı gıda programlarının emek gücü haline getirilip beslenmeleri için hükümete bağımlı hale getirilmiş ve direniş durdurulmuştur (Ahram, 2015). Bu yerlerde modernizasyona yönelen devlet, modernleşmeye engel olan araziye ve nüfusu da ortadan kaldırmıştır. Böylece Irak'ta hükümet, bataklıkları yok ederek mezhepçilik, kalkınma planlaması ve güvenlik sağlama gibi sonuçlara yönelmiştir. Buradaki insanlar ile beraber tüm canlılık yok olmanın eşiğine gelmiş ve yerel sıcaklıklar beş derece artmıştır (Alwash, 2013). Yıkımın boyutları o kadar büyüktür ki, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), Güney Mezopotamya Bataklıklarının kurutulmasını, geçen yüzyılın en büyük çevre felaketi olarak adlandırmıştır ("Iraq: Ancient Mesopotamian marshes threatened by sewage", 2021).

Saddam iktidarı boyunca bataklık halklarının kentli yaşama alıştığı ve modern yaşamın nimetleri ile tanıştıktan sonra bataklıkların restore edilmesi talebinde bulunmadıkları iddia edilmiştir (Alwash, 2013). Ancak Saddam iktidarının sona

ermesiyle bataklık halkları tekrar bölgeye gelerek Fırat ve Dicle önüne çekilen setleri kendi güçleriyle yıkmış ve bataklık araziye yeniden suyuyla kavuşturmuştur (Alwash, 2013). Bölge hızla eski görünümüne kavuşurken bataklık yaşam kültürü de devam edebilme imkânı bulmuştur.

1960’larda sulak alan kavramının kapsamlı tanımının ortaya çıkmasıyla (Scaramelli, 2021) sulak alan, koruma konferanslarının konusu ve bilim insanlarının çalışma nesnesi olmadan önce verilen ülke örneklerinde olduğu gibi modern devletin çok çeşitli homojenleştirici baskıları altındaydı. Sulak alanlar üzerindeki baskıların, özellikle kuşların yaşam çevreleri üzerinde yok edici boyutlara gelmesinden endişeli Luc Hoffman gibi bir grup bilim insanının lobicilik faaliyetleri yürüterek sulak alan koruma çalışmalarını başlatması ve sulak alan korumasını uluslararası sözleşme ile güvence altına almaya çalışmaları, koruma kapsamında bir sulak alan yönetimini ortaya çıkarmıştır. Böylece sulak alanlar, koruma adacıkları olarak az sayıdaki kurtarılmış bölgelerde varlığını devam ettirebilmeyi sürdürebilmektedir.

2.2. Osmanlı’dan Cumhuriyete Miras Kalan Bataklıklar: Geç Osmanlı Döneminin Sulak Alanları

Bu bölümde, doğanın kavranış biçimlerini değiştiren modernite ve kapitalizm ile birlikte dönüşen sulak alanları ele almak için Türkiye’de modernleşme serüveninin başlangıç noktası olan 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı’nın sulak alanları ele alınmaktadır. Osmanlı’nın son yüz yıllık zaman diliminde modernleşme hareketleri ve kapitalist üretim sistemine dâhil olma biçimleri, sulak alanlar özelindeki doğal ve toplumsal metabolizmadaki yarıkların temel başlangıcını oluşturmaktadır. Bu sebeple Osmanlı’nın son dönemlerindeki sulak alanları modernleştirme yaklaşımlarını ele almak, cumhuriyet döneminde devletin sulak alanlara yönelik yaklaşımını belirleyen temelleri atması açısından önemlidir.

Osmanlı'da yerel su yönetim bilgisinin etkileri devam etse de 19. yüzyılda yoğun olarak gerçekleştirilen sulak alanlar özelindeki projeler, esas olarak modern mühendislik bilgilerince şekillenmiştir (Mikhail, 2020; Akpınar, 2020). 18. yüzyıl Avrupa'sında yaygınlaşan modern mühendislik bilgisi, Osmanlı'daki ıslah ve drenaj teknolojilerinin temel kaynaklarını oluşturmuştur. Bu sebeple mühendisler, 19. yüzyılın evrensel inançlarından biri olan ilerlemeyi sağlama ve vatanın kötülüklerine karşı mücadele etme konusunda kurtarıcı bir rol atfedilmiştir. Mühendisler sayesinde doğa kontrol altına alınarak hastalıklar önlenabilir, tarım alanları yaratılabilir ve vatan iyileştirilebilirdi.²² Bu inanç ekseninde modern mühendislik bilgilerinin farklı bölge ve koşullarda aynı şekilde uygulanması, modern devletler tarafından desteklenen drenaj ve ıslah projelerinde kullanılmıştır.

Hidrolik mühendislerin büyük sulak alan kurutma projelerinin yanı sıra 18. yüzyıl sonlarında Avrupa'da okaliptüs ağaçlarının da bataklık arazilerin kurutulmasında yaygın olarak kullanılması, yeni bir ağaç türünün Osmanlı'da sulak alan ekolojilerine girmesine sebep olmuştur (Scaramelli, 2021; Gratien, 2022; Özgün, 2013). Bir okaliptüs ağacının yılda ortalama 250 ton suyu topraktan çekerek havaya verebilmesi, anavatanı Avustralya olan bu egzotik ağacın sulak alan kurutmak üzere pek çok yerde yetiştirilmesine sebep olmuştur (Özgün, 2013).²³ Okaliptüs ağacının çok çeşitli kullanım alanlarından kaynaklı, sömürgeleştirme ve modernleştirme ile doğrudan bir ilişkisi vardır. İlk olarak sömürgeleştirilen bölgelerdeki hammaddenin taşınması ve ulaşımın

²² Günümüzde hala mega mühendislik projeleri ile doğaya müdahale, kalkınma, büyüme ve ilerleme fikirlerinin temel faktörüdür. Mühendisliğin doğaya devasa müdahaleleri gerçekleştirme kudreti, mütevazilikten uzak, daha büyük projeler ve daha büyük kalkınma ilerleme ve gelişme arzularını ateşlemiştir. Mega projelere karşı çıkmak bugün halâ hem hükümet hem sermaye sahiplerinin söylemlerinde vatana ihanet ve hainlik ile özdeşleşmiştir.

²³ Üstelik bu ağaç sulak alanları kurutma özelliğinin yanında, yapraklarının kozmetik ve ecza sektöründe kullanılması, egzotik görünümüyle park ve bahçelerde tercih edilmesi, özellikle demiryollarında kullanılmak üzere sanayi için sağlam keresteler sunması gibi çok çeşitli kullanım alanlarına sahiptir (Özgün, 2013).

kolaylaşması için çoğunlukla demiryollarının geçeceği arazilerin de sulak alanlar gibi düz yerler olmasından kaynaklı bu ulaşım hattının kurutulmasına yardımcı olmaktadır. Yine okalıptüs, demiryolu traverslerinde de yaygın olarak kullanılarak demiryolu yapımı için bir hammadde anlamına gelmektedir (Özgün, 2013). Anadolu’da sulak alanların kurutulmasında ve sıtma ile mücadelede yaygın olarak kullanılan bu ağacın yerel isimleri sağlık ağacı, sıtma ağacı gibi isimlerden oluşmaktadır. Doğanın modernleştirilmesinde çok çeşitli işlevlere sahip bu ağaç, modern dönemin en gözde peyzajı dönüştürme bitkilerinden olmuştur. Gerek büyük hidrolik projelerle gerekse de okalıptüs gibi türlerin getirilmesiyle bataklıklarla mücadele yöntemlerinin yaygınlaştırılması sayesinde gerçekleştirilen sulak alanların ıslah edilmesi ve düzenlenmesi, fiziksel peyzajı dönüştürmekle beraber ekolojiyi ve toplumu da dönüştüren etkileri içerisinde barındırmaktadır.

1839 tarihinde Tanzimat’ın ilan edilmesinin ardından Osmanlı Devleti’nin merkezileşmeyi güçlendirmek ve tebaası üzerinde nüfuzunu artırmak üzere gerçekleştirdiği çeşitli modernleşme hareketleri, Osmanlı’da toplum ve doğa arasındaki ilişkileri de dönüştürmüştür. Nitekim Tanzimat reformlarını gerçekleştirebilmek ve modernleşebilmek için ekonominin ihtiyaç duyduğu ek gelir kaynaklarını sağlamak durumunda kalan Osmanlı, bunun için işe yaramaz yerler olarak görülen sulak alanları kurutmak üzere bir alternatif geliştirmiştir (Kurt, 2016). Çelik ve Luke’a göre (2022), oldukça büyük miktarda vergilendirilebilir faaliyete yönelik üretimi barındırmalarına rağmen yüzyıllar boyunca sulak alanların kontrol ve yönetiminin yerel iktidar odaklarına bırakılması, sulak alanların boş ve ölü topraklar olarak görülmesine sebep olmuştur. Modern ekonomik altyapının geliştirilmesinin yanı sıra Osmanlı’nın daha önce devlet işi olarak ilgilenmediği bayındırlık çalışmaları; modernleşmenin ve kalkınmanın bir anahtarı haline gelmiştir. Bayındırlık faaliyetlerinin arttığı II. Abdülhamit Dönemi’nin Nafia Nazırlarından (Bayındırlık Bakanı) olan Hasan Fehmi

Paşa, imparatorluğun refah ve ilerlemesinin bayındırlık işlerine bağlı olduğunu gösteren raporunda bataklıkların ve göllerin tathir (temizlenme) ve ıslah edilmesinin ülkeye ve halka hizmet edecek en önemli bayındırlık işi olduğunu iddia etmiştir (Akpınar, 2020).

Osmanlı, 19. yüzyıl boyunca doğaya teknokratik bakışı benimseyen Avrupa devletlerinin yaklaşımını edinerek hayvancılık ya da balıkçılık amaçlı kullanılabilecek ekilemeyen sulak arazileri, çorak arazi olarak görmeye başlamıştır (Gratien, 2019). Ayrıca bu dönemde geniş sulak alanlar da sulamada kullanılabilecek boşa harcanan su kaynakları olarak görülmüştür (Gratien, 2019). Bu sebeple 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlardan Arabistan vilayetlerine kadar Osmanlı sınırları içerisindeki tüm sulak alanlar, kalkınmacı ıslah projelerinin konusu haline gelmiştir. Bu ıslah projelerinde bataklıklar çoğunlukla sıtma ile eş tutulan, verimsiz alanlar olarak görülmüştür. Bunun aksine yerel halk, geçimini sağlamak için sulak alanların metabolizmasına uygun bir yaşam biçimini keşfetmiştir. Sulak alanların değişken doğası ile beraber yaşayan köylüler, çevrelerinin yapısal unsuru niteliğindeki taşkınlar ve diğer durumlar ile baş etmek için doğanın metabolizmasına uygun davranışlar geliştirmiştir (Kentel, 2022: 218). Devletin yaklaşımının aksine bataklık bölgeler tümüyle insansız yerler değil; yerel grupların doğal ve toplumsal metabolizmaları ile bir bütün halindeki dinamik ve yaşayan çevrelerdir (Akpınar, 2020).

1909 yılından itibaren Anadolu'daki seyahatlerini Tanin gazetesi için yazan Ahmet Şerif, Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki bataklıklarda ağır havaya ve hastalıklara rağmen insanların bu yerlerde konutlar inşa edip yaşayabilmesini hayretle ele almıştır (Akpınar, 2020). Sulak alanların varlığı, devletin ele aldığı üzere insansız, izole ve boş yerler anlamına gelmemektedir. Sulak alanlar, düşük yoğunluktaki insan topluluklarının bataklıkları nasıl kullanacağını öğrendiği bir toplumsal metabolizmaya ev sahipliği yapmıştır (Kurt, 2016; Akpınar, 2020; Gratien 2019). Sulak alanlarda yerel halk, pirinç gibi tarımsal ürünler yetiştirmekte, hayvancılık yaparak sulak alanların sağladığı zengin

mera alanlarından faydalanarak gezici çobanlık yapmakta, yüksek arazilerde keten tohumu, üzüm, kavun ve dut gibi ürünler yetiştirmekte ve en yaygın olarak da balıkçılık yapmaktadır (Kurt, 2016; Akpınar, 2020; Gratien 2019).

19. yüzyılda Osmanlı'nın fiziki coğrafyasının değişmesi, tarımın ticarileşmesi, kaybedilen topraklardan Müslüman göçmenlerin gelmesi, merkezileşmeye çalışan devletin çevreyi kontrol etme çabası gibi nedenler, Osmanlı'da sulak alanları ıslah etmenin sebeplerini tanımlamaktadır. Yeni tarım arazisi elde ederek tarımsal üretimi ve böylece kırsaldaki nüfusun vergi ödeme kapasitelerini artırarak devlet gelirlerini artırmak, sıtma gibi halk sağlığını tehdit eden unsurlar ile mücadele etmek, göçmen halkların iskânı için yeni araziler elde etmek, düzeni ve devlet kontrolünü sağlamak gibi amaçlar, sulak alanların kurutulması üzerinde yoğun ve çok çeşitli bir baskı ortamı hazırlamıştır. Osmanlı'da sulak peyzajların dönüşümü, büyük ölçüde modernleşen devlet tarafından teşvik edilen modern mühendislik ve teknolojinin uygulamaya konmasının bir sonucudur (Akpınar, 2020). Devlet, sulak alanlara ilişkin projelerde karar alma, planlama, imtiyaz verme ve uygulama süreçlerinde belirleyici olarak merkezi gücünü pekiştirmiştir.

Akpınar (2020), Osmanlı'nın geç dönemlerinde sulak alanları ıslah etme konusunda devletin motivasyonunu tarımsal üretimi artırma, selleri ortadan kaldırma, sıtma ve hastalıklarla mücadele etme, göçmenlerin iskân edileceği yeni araziler yaratma ve güvenliği sağlama şeklinde beş kategoriye ayırmaktadır. Osmanlı'da devletin sulak alanlara müdahale etmesi yönündeki bu sınıflandırma, modern bir devlet yaratma konusundaki çabaların içerisine sulak alan çevrelerini katmasıyla sulak alan meselesine oldukça geniş bir bakış açısı sağlamaktadır.

2.2.1. Sulak Alanlar Üzerindeki Tarımsal Kalkınma Baskısı

Osmanlı'da sulak alanların ıslah edilmesi ve kurutulmasının en büyük motivasyonunu tarımsal kalkınma söylemi çerçevesinde yeni tarım alanları açma, verimsiz ve boş olarak görünen arazileri bayındır hale getirme çabası oluşturmaktadır (Akpınar, 2020; Kurt, 2016; Gratien, 2019; Küçükceran, 2018; Scaramelli, 2021). Osmanlı bataklıklarının ve sazlıklarının kurutulması amacı, özellikle Hamidiye döneminde yoğunlaşan bir çaba olarak mevsimlik avcılar, balıkçılar ve göçebe hayvancı topluluklar gibi düzensiz ve vergilendirilmesi güç toplulukları, sulak alanlar kurutularak elde edilen düzlüklerde istikrarlı ve daha kolay vergilendirilebilir tarımsal topluluklar olarak yerleştirmektir (Scaramelli, 2021). En nihayetinde toprağın varsayılan amacı, başta tarımsal üretim olmak üzere ekonomik kullanımıydı (Gratien, 2019).

Ülkenin kalkınmasının sanayiden ziyade temelde tarımsal üretime bağlı projelendirilmesi, Osmanlı'nın son dönemlerinde tarıma dayalı kalkınma söyleminin bir parçası olarak kabul edilebilir (Akpınar, 2020). Bu dönemdeki tarımsal kalkınmada amaç, dünya pazarında ihracat için tarımsal ürünleri artırmak şeklindedir. Böylece gelişme, kalkınma, bağımsızlık sağlama ve bunlara mani olan üretim biçimlerini ortadan kaldırma gibi politik söylemle desteklenen bilimsel yöntemler ile yapılan tarım, Osmanlı kırsalını dönüştürmektedir (Küçükceran, 2018). Böylece ticari tarımsal faaliyetler teşvik edilerek ülke için refah birikimi sağlanacağına yönelik bir devlet arzusu ortaya çıkmıştır.

Osmanlı'daki sulak alanları ıslah etme girişimleri özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında tarımın ticarileştirilmesiyle yakından ilişkilidir (Akpınar, 2020; Gratien, 2019). Yerel halkların geçim ekonomilerinin aksine pazar için tarımın yaygınlaşması, hem uluslararası hem de ulusal piyasada değerli ürünlerin yetiştirildiği bir tarım arazisi oluşturma projesiyle sulak alanlar baskı altına alınmıştır.

Sulak alanlarda, seller ve taşkınlarla yaşamaya alışmış ve çevreyle ilişkilerini buna dayanarak kurmuş olan yerel halkların tarım bilgisi, modernleşen devletin girişimleriyle yok olmuştur (Mikhail, 2011; akt. Küçükceran, 2018). Yerel halkların yaşam çevrelerine erişimi, modern araçlarla kısıtlanarak daha fazla kontrolü beraberinde getirmektedir. Sulak alanların kurutularak tarım arazilerine dönüştürülmesi ile özellikle balıkçılar, geçim kaynaklarını kaybetme riski ile karşılaşmıştır. Balıkların yok olması ile balıkçılık yerini ticari tarıma dayalı bir ekonomiye bırakmıştır (Akpınar, 2020). Sulak alanlardaki zengin biyoçeşitlilik alanları ise monokültürün yapıldığı tarımsal arazilere dönüşmüştür.

2.2.2. Sulak Alanlar, İskân ve Kontrol

Sulak alanlar, Osmanlı'nın son dönemlerinde Müslüman mülteciler ve göçebe çobanların devlet tarafından iskân edildiği yerler olmuştur (Scaramelli, 2021). Devletin sulak arazilerdeki yerleşikleştirme politikalarını iki türe ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki 19. yüzyılda Osmanlı'nın Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'da kaybettiği topraklardan gelen göçmenlerin iskan edilmesi için boş arazi yaratmaktır (Çelik ve Luke, 2022). Sulak alanlardaki ikinci tip yerleşikleştirme politikası ise mevsimlere uygun göçlerde bulunan kalıcı yerleşik olmayan çoban topluluklarını sabitlemek şeklindedir. Her iki iskân biçimi de yerleşik, okunaklı ve vergiye tabi bir tarımsal uygarlığın vizyonu etkisinde gerçekleştirilmiştir (Scott, 2008).

Yüzbinlerce Müslüman göçmenin, Osmanlı hükümeti tarafından Anadolu'nun çok çeşitli yerlerine yerleştirilmesi, sosyal, ekonomik, demografik ve etnik yapıda bir dönüşüme sebep olmakla birlikte bu yeni gelenlerin özellikle sulak arazi çevrelerine yerleştirilmesine yönelik politikalar, ekolojik anlamda dönüşümleri de zorlamıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde çeşitli hastalıklar ve savaşlardan kaynaklı nüfusun azalması, tarımsal üretimdeki emekçi nüfusun da azalmasına sebebiyet verdiği için yeni gelen nüfus, Anadolu'da değerlendirilebilecek yeni bir tarımsal emek gücünü temsil

etmiştir. Devlet, bu insanları var olan tarım arazilerinde istihdam etmenin yanı sıra boş ve işe yaramayan yerler olarak gördüğü sulak alanların tarım arazisi olarak ıslah edilmesi ve tarımsal üretimin artırılması için değerlendirmiştir (Gratien, 2019; Akpınar, 2020; Scaramelli, 2021). Böylece Müslüman mültecilerin iskânı meselesi sulak alanlar gibi medeniyet dışı ve pre-modern alanların dönüştürülmesinin parçası haline gelmiştir.

1860 yılında kurulan Muhacirin Komisyonu, göçmenlerin iskânına uygun ekilebilir arazileri tespit edip hanelere tahsis edilecek arazileri belirlemek ve göçmenlerin vergilendirilmesi ve askere alınmaları konularındaki çalışmaları ile Anadolu'nun sosyal, ekonomik, etnik ve ekolojik özelliklerinin dönüşmesini sağlamıştır (Akpınar, 2020). Göçmenlerin iskânı süreci, devletin yerel aktörler ile ilişkilerini artırıp yerel idare ve yerel ekolojilerde güç kazanmasına da sebep olmuştur. İskân politikaları gereği ihtiyaç duyulan yeni arazilerin oluşturulması, sulak alanların ıslahı konusunda yeni bir geçerli neden olarak kullanılmıştır. Ancak daha sonra sulak arazilerdeki yoğun nüfus baskısı, büyüyen bir sıtma sorununu beraberinde getirmiş ve bu da sulak alanların ıslahı meselesine bir neden daha katmıştır (Gratien, 2018).

Müslüman mültecilerin sulak araziler etrafına yerleştirilmelerinin yanı sıra modernleşen devletin içerisindeki pre-modern yaşam biçimlerini dönüştürmek üzere çeşitli iskân politikaları gerçekleştirilmiştir. Kaba, barbar ve ilkel olarak tanımlanan bataklık arazilerin kalıcı yerleşik olmayan toplulukları ve yörükler de iskân ettirilerek basit, okunaklı, yerleşik ve vergilendirilebilir tarımcılara dönüştürülmek istenmiştir (Scaramelli, 2021; Akpınar, 2020). Yörüklerin yaşam biçimi, potansiyel çatışma ve isyan ile ilişkilendirilerek bu topluluklar, asi ve başıboş gibi sıfatlarla anılmıştır (Çelik ve Luke, 2022). Yarı göçer toplulukların pre-modern olarak görülen yaşam biçimlerinin yanı sıra bu topluluklar güvenlik tehdidi olarak görülmüştür.

Devlet tarafından yerleşik hayata geçirilen yörükler, daha önceleri son derece verimli sulak alanları, hayvanları için otlak olarak kullanırken, artık bu sulak araziler

kurutulduktan sonra yalnızca tarım yapabilecekleri bir yaşam biçimine zorlanmıştır. Gezici çoban topluluklar olan yörüklerin sulak alan metabolizması ile kurdukları mevsimsel ilişkileri, geleneksel ve incelikli ekolojik ilişkilerin sonucu olarak oluşmuştur. Bu topluluklar sıcak mevsimleri, yayla ve dağlarda geçirerek sulak arazilerdeki sıtma hastalığına maruz kalmamıştır (Gratien, 2017). Göç örüntüsü, coğrafya ve iklimdeki değişikliklere göre yaylak ve kışlak olarak belirlenirken devlet bu halkları ova kışlakları olarak kullandıkları sulak arazilere yerleştirerek gözetime tabi bir hale getirmiştir. Bu anlamdaki bir iskân politikası karmaşık toplulukları pasifleştirme anlamına sahiptir (Gratien, 2017). Sulak alanlar üzerindeki hem tarım hem de iskân politikalarının ortak yanı bu politikaların modern devlet idealine giden yol olarak görülmesidir. 1860'larda Halep Vilayeti'nin valisi olan Ahmet Cevdet Paşa, İbn-i Haldun'un göçebe ve yerleşik toplum ikiciliğindeki anlatısından yola çıkarak çadırda yaşayan aşiretlerin insan toplumunun en alt tabakasını oluşturduğunu, onları köylülerin ve nihayet kentlilerin izlediğinden söz etmektedir (Gratien, 2017). Bu durum hem iskân hem tarım politikalarının medenileştirici bir misyonla hareket ettiğini göstermektedir. Nitekim yörüklerin dışında haydutların devletten kaçmak için orduların giremediği bataklık arazileri kullanması da sazlık alanların ıslah edilerek düzenlenmesi gereken yerler olarak işaretlenmesine sebep olmuştur (Akpınar, 2020; Çelik ve Luke, 2022).

Sulak alanların modernleşme baskılarındaki verimli tarım arazilerine dönüştürülmesi büyük mühendislik projeleri gerektirirken bu alanlara yatırım yapan girişimciler, yerel halk, yörükler ve göçmenler arasında arazi kullanımı, mülkiyet, sömürü ve hastalık konusundaki çatışmalar da artmaya başlamıştır (Akpınar, 2020).

Devletten aldıkları çeşitli imtiyazlar ile sulak arazilerde ıslah projeleri sonrası devasa tarım alanlarına sahip olan yatırımcılar, yerleştirilen göçmenleri ucuz işgücü olarak kullanmıştır. Böylece kapitalist sömürü biçiminin yeni ucuz emekçi mülteci türü ortaya çıkmıştır (Gratien, 2017). Devletin modernleşme ve medenileşme ile

meşrulaştırdığı zor gücü, kurutulan ve devasa tarım arazileri haline getirilen sulak alanlardaki drenaj projelerinin yatırımcılarını giderek zenginleştirirken yüksek bir nüfusu yeni emek gücü olarak içerisinde barındırmaya başlamıştır. Sulak bölgelerin ekolojisindeki sivrisinekler için daha çok kan; sıtmaya sebep olan plazmodyumlar için de daha çok konak anlamına gelen bu yüksek nüfus, sıtma salgınlarına, hastalıklara ve bu toplulukların karşılaştığı çok çeşitli acılara sebep olmuştur (Gamal-Eldin, 2022; Gratien, 2017). Gratien'e göre (2017) sulak arazileri ıslah etme ve yerleşikleştirme; Müslüman göçmenlerin çatışma bölgelerinden gelişi, Osmanlı'da ticaretin gelişimi ya da Osmanlı modernizasyonunun sağlanması sarmalında, emperyal rekabet ve kapitalizmin yayılmasının bir sonucu olmuştur. Böylece sulak alan konusu, yerel yönetimlerin, yatırımcıların, merkezi idarenin, aşiretlerin, yerel nüfusun, balıkçıların, hayvancıların ve göçmenlerin öznesi olduğu ihtilaf dolu bir mesele halini almıştır.

2.2.3. Sulak Alanlarda Sıtma ve Hastalıklarla Mücadele

Sulak alanların ıslah edilmesi ve kurutulmasının en önemli nedenlerinden biri sıtma gibi hastalıkların yol açtığı halk sağlığı meselesidir. Osmanlı'da sıtma ile mücadelenin en önemli yollarından birisi olarak görülen bataklık kurutma çalışmaları için Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa hükümeti, 1910 yılında vilayetlerden bataklıkları haritalandırma ve incelemelerini istemiştir (Karcı, 2017). Sıtma, binlerce yıldır insanlığın etrafında olan, sıcak, ağır ve nemli havanın sebep olduğuna inanılan bir hastalıktır²⁴ (Gamal-Eldin, 2022; Gratien, 2018). 1899 yılında Sir Ronal Ross'un sıtma hastalığının, anofel cinsi sivrisineklerin bünyelerinde yer alan plazmodyum parazitinin yol açtığı bir epidemik hastalık olduğu keşfi ile hastalığın asıl kaynağı keşfedilmiştir (Gamal-Eldin, 2022). Sivrisineklerin sıcak ve nemli yerlerde yaşadığı ele alındığında,

²⁴Sıcak, ağır, kirli ve nemli havanın sebep olduğuna inanılan hastalıklar, diğer adıyla miyazmatik hastalıklar. Sıtma hastalığı latince adı ile kötü hava anlamına gelen malaria, Osmanlı Türkçesi'nde benzer bir kavram ise vahamet-i hava (Gratien, 2018).

hastalığa dair geleneksel bilgi içerisinde, asıl kaynağın ne olduğu bilinmese de hastalığın sebep olduğu çevresel koşullar anlaşılmıştır.

Yüzyıllar boyunca Osmanlı ve Akdeniz coğrafyasında yaşayan insanlar mevsimlik göçlere bağlı yaşam biçimleriyle sıtmadan korunmuştur (Akpınar, 2020). Ancak 19. yüzyılda sulak arazileri, tarımsal ekonomik verimliliğe açmayı planlayan modernleştirici devlet projeleri, sulak alanlarda yerleşik insan nüfusunu artırarak sıtma yaygınlığını değiştirmiştir (Gratien, 2017). 19. yüzyıl Osmanlı'sında dönemin doktorları ve teknokratları, sıtmanın anofel sivrisinekleri ile olan ilişkisini anlamasa da bu hastalığı bataklıklar ve işlenmemiş topraklar ile ilişkilendirmişlerdir. Bu sebeple tarımın sıtmaya karşı bir panzehir olduğu düşüncesi yaygın olmuştur.

Osmanlı'nın sıtma savaşında öncü isimlerden olan tıp doktoru Feyzullah İzmidî (1845-1923) üniversitedeki derslerinde sıtmanın işlenmemiş tenha arazileri sevdiğini ancak medeniyet önünde sağ kalamayacağını ve mahvolacağını söylemiştir (Scaramelli, 2021; Gratien, 2017). Sulak alanları tarım arazisine dönüştürmek, hem ekonomik kalkınmayı sağlayacak hem de sıtma gibi bir halk sağlığı tehdidini ortadan kaldıracak yegâne çözüm olarak görülmüştür. Böylece işlevsiz, boş arazi olarak görülen yerler ekonomiye kazandırılacak, bu çevrede oluşturulacak yerel halk ise vergilendirilebilecek yeni bir düzenli toplum haline dönüşecektir. Ancak beklenenin aksine bu yerlerde tarımsal arazi açıp yeni nüfusların getirilmesi verimi artırmak yerine sıtma salgınına daha da artırmıştır (Gamal-Eldin, 2022; Gratien, 2017; Akpınar, 2020).

Alan Mikhail'in (2020: 197) Mısır'daki veba salgını üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında ortaya koyduğu "çevrenin biyofiziksel patolojisi" kavramında olduğu gibi sıtma, tıbbi olandan daha çok mekânsal olanla ilişkilendirilmiştir. Gratien'e göre (2017) hastalığı mekâna atfeden bir sıtma görüşü özellikle önemlidir çünkü sulak alan metabolizmasında, insanlar hastalık ortamlarına ilişkin anlayışlarına göre hareket ettikleri ve bu yerle ilişkilerini sürdürdükleri bir yaşam biçimini oluştururken bu

ekolojiyi dikkate almışlar ve hastalıktan kaçınmışlardır. Gamal-Eldin de (2022) bataklıkları ıslah ederek Süveyş Kanalı etrafında inşa edilen Port Said ve İskenderiye kentlerindeki sıtmaya yönelik çalışmasında, sıtmanın artışına yeni nüfus hareketleri ile sivrisinekler için ideal ortamın modernist çeşitli baskıların sebep olduğunun altını çizmektedir. Sıtmayı artıran değişim, modernist ve emperyal baskılar tarafından getirilmiş olmasına rağmen sıtma meselesinin ardındaki ekonomi-politik değil, doğrudan ekoloji suçlanmış ve sulak alanlar ile bir savaşa girilmiştir (Gamal-Eldin, 2022).

Kalkınma ve modernleşme uğruna ekolojilere zarar verilmesinin bir tepkisi olarak sıtma, sulak arazilere pejoratif bir anlam yüklenen bir bakışın aksine ekonomi-politik dönüşümün bir ürünü olmuştur. Sıtma ile mücadelenin tarım ile gerçekleşeceğine inanan devlet görüşünün tam olarak sıtmanın endemik olduğu yerlere insanları yerleştirmesi deneyi trajik bir şekilde sonuçlanmıştır (Gratien, 2018). Tarımsal kalkınma üzerine kurulu devlet projesi kapsamında sulak alanların kurutulması ve ekilmesi işlerinde emek gücü olarak kullanılan göçmen nüfus, sıtma salgınına uğramıştır. Tüm bu ekonomi-politik okumalar üzerinden sıtma, ilkel bir hastalık olarak değil, siyasi bir eser olarak toprakla ilgili kararlar, iskan politikaları, ticari tarım ve toprağın metalaştırılması meselesinin bir sonucudur (Gratien, 2017). Bataklık alanların verimli tarım arazilerine dönüştürülüp yörüklerin merasız kalması ve yerleşikleşme baskısı yaşaması ve sıtma ile karşılaşması Türk edebiyatında da geniş yer tutmaktadır. Başta Yaşar Kemal olmak üzere toplumcu gerçekçi romancılar yörükler, bataklık, iskân ve sıtma konularını romanlarında işlemişlerdir (Kemal, 1998; 2014; 2024).²⁵

Bugün üretilen teknolojiler ve sağlık koşulları sıtma ile mücadelede bir başarı olarak okunsa da bu durum milyonlarca göçmen, işçi ve çiftçinin genellikle kendi iradelerinin dışında çektiği acıların bir sonucudur (Gratien, 2017). Bu yaklaşım aynı

²⁵ Öyle ki bataklık, Yaşar Kemal romanlarında doğanın kapitalist toplumsal sistem tarafından nasıl dönüştürüldüğünün bir simgesidir (Şeker, 2019).

zamanda çağdaş kalkınmacı yaklaşımlara da eleştirel bir bakış sunması yönünden kritik bir önem içermektedir.

2.2.4. Sermaye Birikim Sürecinde Sulak Alanlar

II. Abdülhamit döneminde, sulak alanların ıslahı gibi altyapı projelerinin önemli nedeni tarıma yönelik kalkınma söylemi ekseninde devlet gelirlerini artırmak ve modern devletin geleceğini inşa etmek için bu alanları verimli tarım arazilerine dönüştürmektir (Scaramelli, 2021; Akpınar, 2020). Akdeniz'in uluslararası ticarete giderek artan önemi tarımın ticarileşmesine sebep olurken daha çok tarım alanı açmaya yönelik ıslah projeleri, yerli ve yabancı girişimciler için kârlı bir sektör yaratmıştır. Bu sebeple sulak alanlar ile mücadele halinde olan modern bir devlet için bu alanlara yönelik müdahalenin yalnızca çevresel kaygılarla değil, ekonomi-politik güdülerle yapıldığını söylemek mümkündür.

19. yüzyıl Osmanlı'sında, pek çok kamu projesinde olduğu gibi sulak alanların ıslahı ve kurutulmasına yönelik hidrolik projeler, özel girişimcilere çeşitli imtiyazlar şeklinde verilmiştir. Projelerin özel girişimcilere verilmesinin en temel sebebi ıslah projelerinin ağır maliyetlerinin Nafia Nezareti'nin bütçesinden karşılanamaması olmuştur. Islahı kolay yerlerde devletin uyguladığı kurutma projelerinin ardından ortaya çıkan tarımsal arazinin satışı sonrası elde edilen gelirle maliyetler karşılanmaya çalışılsa da ıslah projelerin pek çoğu finansman sorunu sebebi ile ertelenmiş ya da iptal edilmiştir (Akpınar, 2020). Finansman sorununu aşmak için yalnızca yerli değil yabancı yatırımcılara da çeşitli ihaleler verilmiştir. Hükümet, ıslah projeleri için ihaleler açmaya ve Nafia Nezareti tarafından başvurular değerlendirildikten sonra özel şirket veya şahıslar, imtiyazlar almaya başlamıştır (Akpınar, 2020). Zamanla sulak arazilerin kurutulmasına yönelik hidrolik projelerin özel şirketlere imtiyaz olarak verilmesi yaygın bir hâl almıştır.

İmtiyaz alan şirketler, sulak arazileri hidrolik projelerle dönüştürerek yeni tarım arazileri yaratmakta ve imtiyaz hükümlerine göre projenin tamamlanması Nafia Nezareti tarafından onaylandıktan sonra 1858 Arazi Kanunnamesi'nin 123. Maddesi uyarınca ıslah edilen arazilerin tapusunu almaktadır (Gratien, 2017; Akpınar, 2020). Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığını yaptığı bir komisyon tarafından hazırlanan 1858 Arazi Kanunnamesi, kapitalist üretim ilişkilerine uygun olarak özel mülkiyeti ve büyük toprak sahipliğini teşvik ederken (Sağdıç Güven, 2020) mevat arazi kavramı ekseninde sulak alanların özel mülkiyete dâhil olması ile ilgili doğrudan bir düzenleme de içermektedir (Akpınar, 2020). Mevat arazi, boş, işlenmemiş, çorak ve işe yaramayan toprak anlamına gelmektedir (Mwanje, 2019). İslam hukuku çerçevesinde mevat arazi statüsü yeni bir kavram olmasa da özel mülkiyet ve sermaye birikimi kapsamında ayrıca önem kazanmıştır. 1858 Arazi Kanunnamesi'ne göre sulak alanlar mevat arazi olarak kabul edildiğinden, bu arazileri verimli hale dönüştürenler, arazinin tapusunu alma hakkına sahip olmuşlar ve bir yıl süre ile aşar vergilerinden muaf tutulmuşlardır.

Sulak alanlar, özel mülkiyet ve ortak mülkiyet arasındaki belirsiz bir alanda olduğu için bu süreçte de çok çeşitli çatışmalar ve rekabet ortamları oluşmuştur (Sağdıç Güven, 2020; Akpınar, 2020; Gratien, 2017). 1858 Arazi Kanunnamesi'nin mevat maddesi, devasa büyüklükteki arazileri kolayca mülk edinebilmenin ve devredebilmenin de kolay bir yolu haline gelmiştir. Tarım tahririndeki normal arazi parselleri on ila elli dönüm arasında değişirken, mevat arazi hükmü kapsamında elde edilen mülkler, binlerce dönümü bulmuştur (Gratien, 2017). Sulak alanların kurutulmasının ardından imtiyaz sahiplerinin elde ettiği verimli tarım arazileri; pamuk, tütün ve buğday gibi ticari mahsullerin iç ve dış pazarda satılmasıyla imtiyaz sahipleri için büyük bir kâr fırsatı yaratmıştır. Bu sebeple kârlı ıslah projelerine özellikle 19. yüzyılda Amerika, Hindistan, Çin, Japonya, Avustralya, Güney Kaledonya ve Doğu Hint Adaları'na yatırımlar yapan Messageries Maritimes Şirketi; Paris, İstanbul, İzmir, Selanik, Filibe,

Kahire, İskenderiye, Tunus, Bükreş ve Viyana gibi şehirlerde faaliyetlerini gerçekleştiren ve Osmanlı ithalatında üçüncü sırada yer alan Orosdi-Back Şirketi gibi uluslararası ticarete giderek büyüyen Fransız Şirketleri de dâhil olmuştur (Akpınar, 2020). Böylece sulak alanlar üzerindeki büyük hidrolik projeler, büyük şirketler ve şahıslar için rekabet edilen el değmemiş yeni bir zenginlik kapısına dönüşmüştür.

Büyük ölçekli projeleri onaylama yetkisinden dolayı devlet, merkezi gücünü sulak alanların bulunduğu yerlerdeki yerel siyasette kullanabilir bir konuma gelmiştir. İslah projeleri, yereldeki müşterekleri kullanmayı sınırlayıp ihtilaflı mülkiyet ilişkilerine sebep olurken imtiyaz sahipleri ile yerel halkın çıkar çatışmalarına girmesine sebep olmuştur. Çatışmaları önlemek üzere devletin müdahil olması da merkezi gücün yerel siyasetteki etkinliğini pekiştirmiştir. Ancak II. Abdülhamit döneminde devlet, girişimcileri ve yatırımcıları kârlı yatırımlar yaparak sermaye birikimi sağlamaya teşvik ederek stratejik seçici yönüyle devletin doğal kaynaklarını ekonomik zenginlik olarak kullanma yolunu izlemiştir. Böylece Osmanlı'da ıslah projeleri ile bazı uluslararası ve yerli girişimcilerin devlet teşviki ile büyük bir servet elde etmeleri sağlanırken köylüler ve balıkçılar gibi bazı yerel aktörleri geçim kaynaklarından mahrum bırakmış, sulak alan ekosistemlerinde de geri dönüşü olmayan yıkımlara sebep olmuştur.

Sulak alanları verimli tarım arazilerine dönüştürmeyi amaçlayan politikalar ile çevreyi dönüştürme projeleri, etkileri bakımından çeşitli eşitsizlikler yaratmıştır. Osmanlı hükümeti, ıslah ve drenaj projeleri ile geniş arazilerin özel mülkiyete dönüşmesini teşvik ederken yeni büyük toprak sahiplerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İmtiyaz sahibi büyük toprak sahiplerinin yerli ve yabancı ortaklar ve işçilerle oluşturdukları kapitalist ilişkiler ağı ise tarım konusunda Osmanlı'da yeni bir ekonomi-politik alanı çerçevesinde varlıklı bir azınlık ve salgınlar ile dolu bir coğrafya bırakmıştır (Gratien, 2017). Böylece 19. ve 20. yüzyıl Osmanlısında sulak alanları

dönüştürme projeleri, kazananlar ve kaybedenler yaratan tartışmalı alanlar haline gelmiştir.

2.3. Erken Cumhuriyetin Hidrolik Misyonu: Bataklığı Islah, Ulusu İnşa Etmek

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra sulak alanlar, Osmanlı'nın geç dönemlerinde olduğu gibi temelde iki mesele ekseninde ele alınmıştır: sıtma ve tarım arazisi elde etme. Bu sebeple sulak alanların çevresel dönüşümleri; yok etmek, kurutmak, ıslah etmek gibi projeler ekseninde çok katmanlı müdahalelerle gerçekleşmiştir. Sulak alanlardaki ıslah projeleri, cumhuriyet kurulmadan hemen önce tarımsal kapitalist dönüşüm süreçlerinin hâlihazırda temellerini atmıştı. Bu ekseninde Osmanlı'nın son dönem tarımsal dönüşüm projelerindeki sulak alanları kurutma çabası, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, dönüştürülmüş kırsal peyzajlar ve kırsal toplumsal ilişkileri miras bırakmıştır (Gratien, 2017). 1858 Arazi Kannunamesi'nin mevat arazi kanunu ile dönüştürülen çok sayıda sulak alan, büyük toprak sahipleri yaratırken beraberinde elde edilen yeni tarım arazilerinde çalışmak için tarım işçisi bir sınıfın yoğunlaşmasına da sebep olmuştur.

Sulak alanların dönüşümü sonrası hem iskân politikaları hem de yeni tarım emekçilerinin büyük tarım arazisine dönüştürülen eski bataklık arazilerde çalışmaya başlaması ile bu bölgelerde nüfus artmıştır. Kurtuluş Savaşı sonrası, Anadolu'da askeri hareketler ve farklı coğrafyalardan gelen göçmenlerin hareketleri nüfusların farklılaşması ile yeni sıtma çeşitleri Anadolu coğrafyasına gelmiştir (Scaramelli, 2021; Tekeli ve İlkin, 2004). Yarı göçer olarak yaşayan yörüklerin de sıcak mevsimleri yaylalarda geçirmesi, sivrisinekler ile bu halkların karşılaşmamasını sağlamıştır. Ancak okunaklı ve modern bir toplum yaratma baskısında Osmanlı'nın geç dönemlerinden itibaren özellikle bu toplulukların ıslah edilen sulak alanlara yerleştirilmesi, sıtmanın coğrafi olarak artması anlamına gelmiştir (Gratien, 2017; Scaramelli, 2021; Tekeli ve

İlkin, 2004). Böylece sivrisineğin coğrafi dağılımı, insanların coğrafi dağılımı ile kesişerek bu araziler birer sıtma coğrafyasına dönüşmüştür (Tekeli ve İlkin, 2004). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ardından savaş ve mübadeleler sonrası yaşadığı nüfus sorunlarına ek olarak sıtma, bir halk sağlığı sorunu olarak nüfusu tehdit eden bir faktör haline gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin III. Hükümeti olan Okyar Hükümet Programı'nda bir çevre sağlığı sorunu olarak tanımlanan bataklıkların kurutulmasına yer verilmiştir (Güleç ve Sürmeli, 2015). Bu sebeple Türkiye'de devletin farklı sulak alan kurutma projeleri sonrası elde ettiği yeni tarım arazilerine “Sağlık Ovası” ismi verilmiştir. 1936 yılında tamamen kurutulan Aydın ilindeki Akgöl, Cellad ve İbrahim göllerinin bulunduğu bölgenin ismi Sağlık Ovası olarak değiştirilmiştir (Çelik ve Luke, 2022). Aynı şekilde 1950'lerde kurutulmaya başlanan Kahramanmaraş ili Türkoğlu ilçesindeki Gavur Gölü'nün bulunduğu alana da Sağlık Ovası ismi verilmiştir (Güngör, 2013).

Adana, Osmaniye, Mersin gibi sıtmanın yoğun olduğu coğrafyaların yanında modern ulus devletin yeni başkenti de cumhuriyetin ilk yıllarında sıtmanın arttığı bir yer halini almıştır (Tekeli ve İlhan, 2004)²⁶. Yeni başkent kurak bir bozkır manzarasına sahip olduğu yaygın olarak anlatılsa da Ankara'nın sulak coğrafyasına nadiren değinilmektedir (Semiz, 2019). Başkentteki nüfus hareketleri ve Ankara'nın sulak coğrafyası bir araya geldiğinde ortaya çıkan sıtma coğrafyası, sulak alanların sosyoekonomik ve siyasi vaatlerini gerçekleştirmek için kurutulması ve ıslah edilmesi gereken tehlikeli ve hastalıklı alanlar olarak ele alınmasını yeniden pekiştirmiştir (Evered, 2014).²⁷

²⁶ Yeni başkent altyapı çalışmaları (Yahşiyân demiryolu hattı için sahil bölgelerinden nüfusun getirilmesi gibi) için işçilerin getirilmesi, Kurtuluş Savaşı yıllarında tedavi amaçlı gelen insan hareketliliği bunun başlıca nedenleri olarak görülmektedir (Tekeli ve İlhan, 2004).

²⁷ Ankara'da erken cumhuriyet dönemi eserlerinden Gençlik Parkı, bataklık alanların modern bir kent parkına dönüştürülmesi sonucu oluşturulmuştur (Türkyılmaz, 2015). Ankara Yenışehir ile tren istasyonu arasında kalan kısım da Babaharmanı Bataklığı'nın kurutulması sonrası inşa edilmiştir. Ankara ilindeki

Ankara'nın modern ulus devletin örnek kenti olarak inşa edilmesi süreci, sulak alanların dönüştürülmesi konusunda da ulus devletin doğayı dönüştürücü yaklaşımlarının tüm ülke sınırlarına yayılması konusunda temel oluşturmuştur. Cumhuriyetin başkentinde yalnızca ulus devletin örnek kenti değil, modern yaşam da kurgulanmıştır (Türkyılmaz, 2015). Ulus devletin Ankara'da başlattığı modernist gelişmenin mühendislik projelerinin, Anadolu'nun doğasını medenileştirme şekline büründüğünü söylemek mümkündür. 1920'lerin ulus inşası sürecinde sulak alanların bir düşman ve engel olarak görülmesi, cumhuriyetçi modernite vizyonunun sulak alanlarla mücadelesine sebep olmuştur (Evered, 2014). Modern mimarinin kamu binaları ve ideal modern konut formu aracılığıyla kentlerdeki ulus yaratma misyonu (Bozdoğan, 2020), kırsaldaki bayındırlık ve altyapı projeleri ile doğanın ve kırsal nüfusun modernleştirilmesi misyonu ile ikiz projeler olmuştur.

Yasalar ve kurumların dönüşümü ile büyük barajların, sulama ve drenaj sistemlerinin inşası, Türkiye'de peyzajın hidrolik olarak yeniden yapılanmasında devletin rolünü de pekiştirmiştir (Scaramelli, 2021)²⁸. Cumhuriyetin erken dönemlerinde devletin gücünü ve meşruiyetini pekiştirmede hidrolik altyapılar, devletin propaganda için başvurduğu etkin bir aygıt haline gelmiştir (İnal, 2023). Anadolu'da aydının halka doğru hareketi, devletin popülist hidrolik misyonu ile paralel bir tavra sahip olmuştur. Modern bir ulus yaratma konusunda Türkiye'de aydınlar, gelecek tasavvurlarını da “bozkırı yeşertme, suyu arama, kuraklığı giderme, bataklığı kurutma” gibi ekolojik kavramlar ve alegorilerle açıklamıştır (Yıldırım, 2023). Böylece

sulak alanların ilk kez kurutulmasının ardından, 1925 ve 1936 yılları arasında en az 25.155 hektar sulak alan daha kurutulmuştur. Kurutulan sulak alanların gerçek yüzölçümünün çok daha fazla olduğunu tahmin etmek makul olabilir (Evered, 2014).

²⁸ *Yol ve köprülerin inşasını, sıhhati umumiye ve dolayısı ile iktisadî milliye pek ziyade alakadar eden bataklıkların kurutulması ve ticaretgâh limanlarımızın yapılmasını görmenin ne kadar derin bir ihtiyaca ve ne kadar hararetle bir arzuya mâkes olduğunu zikre hacet görmem* (03. Hükümet Programı ve Müzakeresi 22/11/1924 03/03/1925 ALİ FETHİ BEY (OKYAR) (TBMM, 2013)).

Türkiye'nin sulak alanı, cumhuriyetin değişen ekonomi-politik bağlamı içinde yeniden yaratılmıştır.

1926 yılında ekolojik, biyopolitik ve demografik değişiklikleri hedefleyen “Sıtma ile Mücadele Kanunu”nun kabul edilmesi ile birlikte cumhuriyetin başkentte başlattığı kurutma projeleri, tüm ülkeye yayılmıştır. Sıtma mücadelesi kapsamında halk sağlığı alanında devletin yetkileri genişlerken, su işleri alanında da devlet örgütlenmesi artmıştır (Tekeli ve İlkin, 2004). 1929 yılında su işlerinin Nafia Umum Müdürlüğü’nden ayrılarak Sular Umum Müdürlüğü altına alınması kararlaştırılmıştır. Sular Umum Müdürlüğü’nün görevleri arasında büyük bataklıkları kurutmak önemli bir yer tutmuştur (Tekeli ve İlkin, 2004).

Türkiye’de dünyada olduğu gibi sulak alanlar ile mücadelede büyük mühendislik projelerinin yanı sıra okaliptüs ormanları oluşturmak da yaygın girişimler olmuştur. Üstelik okaliptüs insanlık için çok çeşitli kaynak (kozmetik, ecza, kereste) misyonunu taşımasının yanı sıra demiryolları ile olan ilişkisi²⁹ ve sıtmaya çare olarak sunulması sebebi ile cumhuriyetin “on yılda on beş milyon genç yaratma ve anayurdu demir ağlarla örme” misyonuyla da oldukça uygun bir modernleştirme aracıdır.

Fotoğraf 1. 1998 yılında Türkiye’nin Ramsar Koruma Alanı olarak ilan edilen Gediz Deltası Sulak Alanı’nda bir okaliptüs ağacı, 03.02.2024.

²⁹ Okaliptüs ağaçları, demiryollarının geçtiği düzlüklerdeki suya doymuş toprakları kurutmak, demiryolu traversleri için kereste sağlamak ve egzotik görünümü ile istasyonların peyzajını düzenlemek amaçlı sıkça kullanılmıştır (Özgün, 2013; Yıldızbakan, Saraçoğlu ve Özkurt, 2007). Bugün Anadolu’nun demiryolu hattı boyunca okaliptüsler görmek mümkündür.

İkinci Paylaşım Savaşı yıllarında Türkiye’de özellikle sıtma tedavisinde kullanılan ilaçların tedarikinde yaşanan sorunlar sebebi ile sıtma salgını yeniden artmıştır. Sıtma ile mücadelenin yeniden sağlanması için 1945 yılında “Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun” çıkarılmıştır. Sıtma ile savaş konusunda önemli adımlardan biri olarak görülen bataklık arazilerle mücadelede özel girişimi teşvik etmek için 1950 yılında “Bataklıkların Kurutulması ve Bundan Elde Edilecek Topraklar Hakkında Kanun” kabul edilmiştir³⁰. 1952 yılında yeniden düzenlenen bu kanunla devletin kurutma gerçekleştirmediği yerlerde, belediye sınırları dışında ve köylerdeki arazide kurutma projesine talip olan bir köylü olmadığı koşullarda, girişimciler kurutma projeleri gerçekleştirerek elde edilen arazileri özel mülküne alabilmektedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde bataklık araziler yalnızca sıtma ile ele alınan yerler olmayıp aynı zamanda *verimsiz* oluşları ile de gündeme alınmıştır. Nitekim V. İnönü Hükümet Programı’nda bataklık arazilerde vergi indirimi uygulanacağı ifade edilmiş (TBMM, 2013); 1931 yılında VI. İnönü Hükümeti Dönemi’nde çıkarılan 1833 sayılı Arazi Vergisi Kanunu’nda ise bataklıklar; ziraate elverişli olmayan, istifade edilmeyen yerler olarak ele alınıp vergiden muaf tutulmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren bataklık kurutmak sürekli gündemde kalan bir konu olurken, bataklıkları ilgilendiren kanunlar da peşi sıra çıkmaya başlamıştır.

1936’da çıkarılan “Çeltik Ekim Kanunu”, 1943’te çıkarılan “Taşkın Sulara ve Su Baskınlarına Karşı Korunma Kanunu” ve 1950’de çıkarılan “Bataklıkların Kurutulması ve Bunlardan Elde Edilecek Topraklar Hakkında Kanun”un öncüllük ettiği (Akıllı, 2012) 1953 yılında çıkarılan 6200 sayılı “Devlet Su İşleri Kuruluş Kanunu” ile Devlet

³⁰ Bu kanunun tasarısına karşı çıkan tek milletvekili İsmail Hakkı Baltacıoğlu olmuştur. Baltacıoğlu, Türkiye’nin coğrafya konusundaki çalışmalarının çok yetersiz olduğu ancak coğrafi olarak her değişikliğin başka bir değişimin tetikleyicisi olduğunu vurgulayarak bataklıkları kurutmak yerine ıslah etmek gerektiği konusunda bireysel bir çaba göstermiştir (Vergili, 2014).

Su İşleri (DSİ) hidrolik altyapıdan ve drenaj projelerinden sorumlu kuruluş olmuştur. 1954 yılında teşkilatlanması tamamlanan DSİ'nin sulak alanları kurutma konusunda devreye girişinin ardından 1950-1975 yılları arasında Gâvur Gölü Bataklığı, Amik, Avlan, Suğla göllerinin aralarında olduğu çok sayıda sulak alan kurutulmuştur (Özel, 2023). Bu dönem aralığını sulak alanların en çok baskı altında kaldığı dönem olarak ele almak mümkündür.

Bataklıkların kurutulması, Türkiye'de 1963 yılından itibaren uygulanmaya başlayan 5 yıllık kalkınma planlarının da gündeminde olmuştur. I. 5 Yıllık Kalkınma Planı'nda tarımsal yatırımların bir kısmının ıslak ve bataklık alanların kurutulmasına harcanacağı belirtilmiştir (DPT, 1963: 162). II. 5 Yıllık Kalkınma Planı'nda ise bataklıkların kurutulması sonucu elde edilen ve kiralanan ancak işletilmeyen arazilerin topraksız köylülere dağıtılmasından söz edilmektedir (DPT, 1967: 302). Ayrıca bu planda, bozuk kültür arazileri olarak görülen ve tarımsal bünye için aksaklık olarak bahsedilen bataklıkların, tarımsal üretim için 25000 ha kadarının kurutulması ve ıslahı hedefi de yer almaktadır (DPT, 1967: 311, 641). VI. 5 Yıllık Kalkınma Planı'na kadar bataklıkların kurutulmasına yönelik benzer ifadeler kalkınma planlarında kullanılırken, doğa korumaya sıkça yer veren altıncı planda suyun kontrolsüz kullanımına değinilmiş ve drenaj konusu bir problem olarak tanımlanmıştır (DPT, 1989).

Hem hükümet hem de kalkınma planlarında bataklık kurutmanın kalkınmanın itici gücü olarak görüldüğü yıllarda (1960-1990), Türkiye'de 1960'tan bu yana 1.3 milyon hektar sulak alan³¹, teknik projelerle kurutulmuştur (Ün, 2015; Yazar ve Gernant, 1997). Bu kurutmaların tamamı bir yaşam çevresinin yok olması anlamına gelmektedir. Örneğin bir kalkınma projesi olarak Amik Gölü'nün kurutulmasıyla, yılanboyun kuşu (*anhinga rufa*) Türkiye'deki yaşam çevresini tamamen kaybetmiştir ve

³¹ 1.3 milyon hektar yaklaşık olarak üç Van Gölü büyüklüğüne denk gelmektedir.

Amik Gölü'nün kurutulmasının ardından Türkiye'deki soyu tamamen tükenmiştir (Varnacı, 2008).

Kurutma projeleri, ekolojileri dönüştürmenin yanı sıra toprak ile ilişkilerin de yeniden düzenlenmesi anlamına gelmektedir. Gerçekleşen projeler biyopolitik, demografik ve ekonomik dönüşümler yaratırken tüm canlılar açısından çok sayıda kaybeden yaratmıştır. Kırsal ilişkileri dönüştüren Türkiye'nin modernleşme tarihi ile paralel ilerleyen sulak alan drenajı ve ıslah projeleri, aynı zamanda önemli miktarda sulak alanı ve yaşam çevresini yok etmiştir. Çok çeşitli canlı türlerinin yaşadığı sulak alanların genetik kütüphanesinin yerini monokültür tarımın ticari bitkileri ve evcil hayvanlar almıştır. Ulusal kalkınmacılık eksenindeki sulak alanları kurutarak basitleştirme projeleri yalnızca kurutma ile değil, modern tarımın kimyasallığı ile de doğal yaşam çevrelerini tehdit etmiştir. Dünyanın çoğu yerinde, suya doymuş ortamların kurutulması, başta kuşlar olmak üzere sulu yaşam çevrelerini yok ederken 1960'larda sulak alan korumacılarından oluşan gevşek bir uluslararası ağ yükselmeye başlamıştır (Scaramelli, 2021).

2.4. “Kurutma”dan “Koruma”ya Türkiye’de Sulak Alanlar

Türkçede sulak alanlar, yöresel olarak kullanılan suğla, çevlik, çökek, kokurdan, düden, kuru göl, dipsiz göl, susuz göl gibi çeşitlenen isimlere sahiptir (Eren, 1972). Ancak yöresel adlandırmaların dışında sulak alanlar çoğu zaman sadece bataklık olarak anılmış ve 20. yüzyılın sonlarından itibaren de bataklıklar pejoratif anlamlar ile eş değer tutulmuştur. Uluslararası sulak alan koruma ağları geliştikçe, Türkçede de sulak alan kavramının kullanılma biçimi, bu yerlere daha önce yüklenen olumsuz bir nitelendirme olarak bataklık şeklinde anılmasının dışında, olumlu ve işlevsel anlamları içeren şemsiye bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır (Arı, 2006).

Ramsar Sözleşmesi'ne kadar, neredeyse genel bir sulak alan yönetiminden söz etmek mümkün olmasa da doldurmak, kurutmak, başka kullanım biçimlerine

dönüştürmek gibi projeler mevcut olmuştur. Ramsar Sözleşmesi ile birlikte kuş habitatı olarak sulak alanların korunması fikrinin gündeme gelmesiyle sulak alanlar, çevresel koruma politikalarının kapsamına girmeye başlamıştır. Bu sebeple ulus devletlerin kalkınma; sermayenin ise büyüme ve kâr elde etmesi üzerinden mücadele edilmesi ve verimli olması gereken yerler olarak gördüğü sulak alanların, Ramsar Sözleşmesi ile tarihsel anlamı değişmiş, bir yaşam çevresi vurgusu ile ele alındığı yeni bir yönetim yaklaşımı oluşmuştur. Böylece sulak alanlar; çevre bilimciler, plancılar, koruma uzmanları tarafından dünyanın yaşanabilirliğini destekleyen doğal altyapı sistemleri olarak görülmeye başlanmıştır.

Ancak sulak alanlara birer doğal altyapı olarak bakmak da, bir politik model olarak ele alınabilecek kalkınma konusunda, büyük ve küçük altyapıların inşasının, modernleşme süreçlerinin merkezinde olmasından kaynaklı, doğaya (sulak alanlara) bir işlev, hizmet ya da ekonomik karşılık ile ölçülebilecek bir değer atfetmeye sebep olmaktadır. Böyle bir bakışta sulak alanlar, altyapılar olarak endüstrileşmenin, büyümenin, kalkınmanın ve siyasi gücün bir parçası olarak görülmektedir (Scaramelli, 2021).

9-16 Ekim 1967 tarihlerinde Türkiye, MAR Projesi kapsamında IUCN tarafından düzenlenen Sulak Alanların Korunması Teknik Toplantıları'na Ankara, Bursa ve İstanbul'da ev sahipliği yaparak Ramsar Sözleşmesi henüz ortaya çıkmamışken sulak alanların uluslararası korunması sürecine dâhil olmuştur (IUCN, 1968)³². 1967'de Türkiye'de gerçekleştirilen toplantıda, Eski Maliye Bakanı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörü, Uluslararası Para Fonu (IMF) ekonomisti ve Türkiye Doğal Hayatı Koruma Derneği başkan yardımcısı olan Kemal Kurdaş açılış konuşmasında koruma kavramına vurgu yaparak uluslararası iş birliğine ve Türk

³² Batı Palearktık Bölgesi'ndeki kuş göç yollarından en önemli ikisinin coğrafyasını oluşturmasından kaynaklı Türkiye, sulak alanların korunması açısından uluslararası öneme sahiptir (Özkazanç ve Emir, 2019).

vatandaşlarını doğal miraslarını korumak üzere görevlerini yapmaya davet ederek başlamıştır. Ayrıca bu toplantıda kuruluşundan bu yana başlıca görevlerinden birisi bataklıkları kurutma olan DSİ adına Ahmet Varışlıgil Türkiye’de sulak alanların kullanım potansiyellerinin artırılmasına yönelik konuşmuştur (IUCN, 1968). Böylece Türkiye’nin modernleşme serüveni ile birlikte uzun yıllardır mücadele ettiği kötücül bataklık alanlar, artık sulak alanlar adıyla koruma kapsamında anılmaya başlanmıştır. Özellikle, uzun yıllar DSİ Genel Müdürlüğü yapan ve Türkiye’deki sulak alanların kurutulması projelerine imza atan Süleyman Demirel’in başbakanlık yıllarının sonunda Sulak Alanların Korunması Hakkındaki Başbakanlık Genelgesi’ndeki imzası, kurutma anlayışından koruma anlayışına geçişin sembollerinden olmuştur (Erdem, 2007). Demirel cumhurbaşkanı olduktan sonra, 2 Şubat 1997 Dünya Sulak Alanları Koruma Günü’nde DSİ Genel Müdürü Doğan Altınbilek, DSİ’nin kuruluş kanununda yer alan “bataklıkları kurutma” görevinin kanundan kaldırılması için çalışma başlatacağını ifade etmiştir (Erdem, 2005).

20. yüzyılın başından beri kuş gözlemcileri, ornitologlar ve avcılar sulak alanları korumaya yönelik anlayışları Avrupa ve Amerika’da yaygınlaşmıştı. Türkiye’deki bu önemli toplantının ardından Türkiye’de kuşlar ve sulak alanlarla ilgili sivil toplum kuruluşları ve akademisyenlerden oluşan yeni korumacılar ortaya çıkmaya başlamıştır (Scaramelli, 2021). 1967 yılındaki Sulak Alanların Korunması Teknik Toplantısı’nın ardından Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü’nde görev yapan Tansu Gürpınar, aynı tarihte Türk Ornitoloji Cemiyeti’ni, 1975’te ise Doğal Hayatı Koruma Derneği’ni (DHKD) kurarak ömrünün bundan sonrasını kuş ve sulak alan koruma konularında Türkiye’nin öncü isimlerinden olarak geçirmiştir (Gürpınar, 2018). Gürpınar, 1971 yılında İran’ın Ramsar kentinde gerçekleştirilen ve Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme’nin hazırlandığı toplantıya da Türkiye’yi temsilen katılmıştır. Türkiye,

Ramsar Sözleşmesi sürecinin başından beri takipçisi olsa da uzun süre sözleşmeye taraf olmamıştır. Ancak sözleşmeye taraf olmasa da hükümetin sulak alanların korunması konusunda uluslararası sürece ilgisiyle birlikte sivil toplum kuruluşları ve Türk akademisinin de ilgisi artmış, bu durum Türkiye’de sulak alanların koruma kapsamında çalışılmaya başlanmasına sebep olmuştur (Gürpınar, 2018; Scaramelli, 2021).

1978 yılında kurulan ve çevre konusunun 1982 Anayasası’na dâhil olmasında önemli etkileri olan Türkiye Çevre Vakfı da, Türkiye’nin Ramsar Sözleşmesi’ne taraf olmasından bir yıl önce geniş kapsamlı bir “Türkiye’nin Sulak Alanları” çalışması gerçekleştirmiştir (Türkiye Çevre Vakfı, 1993). 1993 yılında çıkarılan Başbakanlık Genelgesi, sulak alanları koruma konusunda Türkiye’nin ilk hükmü olmuştur. Uzun yıllar gerçekleştirilen çalışmalar sonrasında Türkiye 30 Aralık 1993 tarihinde Ramsar Sözleşmesi’ne taraf olmuş, sözleşme 1994 yılında 21937 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak da yürürlüğe girmiştir. Türkiye’de bulunan on dört sulak alan (Göksu Deltası-1994, Burdur Gölü-1994, Seyfe Gölü-1994, Manyas Gölü -1994, Sultan Sazlığı-1994, Kızılırmak Deltası -1998, Akyatan Lagünü-1998, Uluabat Gölü-1998, Gediz Deltası-1998, Nemrut Kalderası- 2003, Meke Gölü-2005, Yumurtalık Lagünleri – 2005, Kızören Obruğu -2006, Kuyucuk Gölü – 2009) Ramsar alanı olarak ilan edilmiştir (The Convention on Wetlands, 2024).

Ramsar Sözleşmesi’nde yer alan hükümler ekseninde iç hukukta 2002 tarihinde mülga Çevre Bakanlığı tarafından Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmelik 2005, 2010, 2014, 2017, 2019 ve 2022 yıllarında revize edilmiştir. Yönetmelikteki son revize kapsamında sulak alanlara dair uygulamaları gerçekleştiren kurum, Tarım ve Orman Bakanlığı’na bağlı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü’dür. 2006 yılındaki revizyon ile sulak alanlara ilişkin önemli hükümler 2872 sayılı Çevre Kanunu çerçevesinde kanun

kapsamına girmiştir. Çevre Kanunu'nun çevre koruma başlığındaki 9. maddesinin e bendinde aşağıdaki hükme yer verilmiştir:

“Sulak alanların doğal yapılarının ve ekolojik dengelerinin korunması esastır. Sulak alanların doldurulması ve kurutulması yolu ile arazi kazanılamaz. Bu hükme aykırı olarak arazi kazanılması halinde söz konusu alan faaliyet sahibince eski haline getirilir.”

Türkiye’de hem uluslararası hem de iç hukuk çerçevesinde sulak alanlar, çevre koruma kapsamında uluslararası iş birliklerine kapılarını açan sivil toplum kuruluşları ve bilim insanlarının çalışma nesneleri halini almıştır. Bu bağlamda kalkınma planlarında yer alan bataklık kurutma hedefleri de yerini sulak alanları korumaya bırakmıştır. XI. 5 Yıllık Kalkınma Planı’nda çevrenin korunması kapsamında çevre hedefleri arasında Ramsar alanları, mahalli ve ulusal öneme haiz sulak alan statüsüne sahip sulak alanların artırılması yer almıştır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019). Ancak sınırlı koruma anlayışı çerçevesinde, “yabani” doğa olarak sulak alanlarda nesli tehlikede olan belirli türlere odaklanılarak sulak alanlar üst ve orta sınıfın turizm, rekreasyon, hobi ve araştırma alanlarına dönüşürken kırsal nüfusun varlığı çoğu zaman dışlanmıştır (Arı, 2006). Bu gibi sorunlara çözüm amaçlı sulak alan yönetiminde yerel katılımın altı çizilmektedir (Özcan ve Karakılçık, 2009).

Koruma anlayışı, sulak alanlarda hangi türlerin yaşayıp yaşamayacağını koruma kapsamına daha uygun olduğu gibi demografik ve biyopolitik müdahaleleri beraberinde getirmiştir. Böylece mandalar, yılık atları, okalıptüsler, pirinç türleri, flamingolar, İsrail sazanları ve yerel kırsal nüfus dâhil olmak üzere bu yerlerin yaşam çevrelerini oluşturan canlılar, müdahalenin öznelere olmuştur. Bu sebeple devlet yetkilileri, bilim insanları ve savunucular, sulak alanlarda kimin yaşaması gerektiği konusunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir (Scaramelli, 2021). 20. yüzyılda başlayan bataklık alanların tarım alanlarına dönüştürülmesi; yörüklerin, kaybedilen topraklardan

gelen göçmenlerin, kuşların ve sazların değişen ilişkilerini nasıl belirlediye, 21. yüzyılın koruma amaçlı müdahaleleri de sulak alan metabolizmasındaki canlıların yaşamlarını yeniden biçimlendirmektedir. Bu kapsamda doğal metabolizmaya yapılan müdahalelerin siyasetin dışında olmadığını söylemek mümkündür.

Sulak alanlar, çevre koruma kapsamında ele alınsalar dâhi, oldukça karmaşık sistemler olmalarından kaynaklı su havzalarında gerçekleşen baraj inşaatı, maden ve tarım faaliyetleri gibi müdahalelerden etkilenmektedir. Bu sebeple sulak alan metabolizmalarının varlığı; derelerin özgürce akmasından, tarımsal ve endüstriyel atıkların ortadan kaldırılmasına kadar uzanan çok çeşitli koşullara bağlıdır. Ancak kapitalist eşitsiz üretim ilişkileri bu koşulları sürekli zorlayarak doğal ve toplumsal metabolizmada çeşitli yarıklar var ederek sulak alanları tehdit etmektedir. Resmi olarak kararlaştırılmış ve mikro bir sistem olarak koruma kapsamına alınmış olsalar da sulak alanlar, doğal metabolizma ekseninde bütünleşik olarak ele alınmadığı sürece zarar görmeye devam etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. YOK OLMANIN KIYISINDA BİR SULAK ALAN: MARMARA GÖLÜ

*Kuşların kanatları var farklı milletlere uçmak için,
Biz ise burada kalmaya mahkum zavallılarız
(Dugdale, 1662: 392).*

Çalışmanın bu bölümü, bu kısma kadar açıklanan teorik ve tarihsel çerçevenin Marmara Gölü kapsamında gerçekleştirilen saha çalışmasına uygulanarak elde edilen verilerin analiz edildiği bölümdür. Sulak alanların, kurutma ve koruma dikotomisi ekseninde politik ve ekonomik olarak karşılaştığı kimi müdahaleler, doğal ve toplumsal metabolizmada derin yarıklar oluşturmuştur. Kalkınma söylemlerinin içerisine gömülü, sulak alanlara pejoratif bakışın neden olduğu bataklıkları kurutma politikaları Türkiye’de 1990’lardan itibaren terk edilmeye başlanırken, özellikle ekosistem ekonomistlerinin tanımladığı ve her bir işleve parasal bir karşılık atadığı ekosistem hizmeti anlayışı eksenindeki koruma yaklaşımı, sulak alanlara müdahalenin temel değişim nedeni olmuştur. Ancak koruma yaklaşımı, uygulamada parçacıl koruma adacıkları olarak uygulandığında, doğada “her şeyin her şeyi etkilediği” ilişkide, koruma kapsamına alınsa dâhi bir sulak alanın yok olmasına sebep olabilmektedir. Nitekim Marmara Gölü, koruma kapsamında ele alınmasına rağmen çevresindeki faaliyetlerden etkilenmiş ve kurutulmuştur. Marmara Gölü’nü etkileyen projeler, koruma ve kurutma dikotomisi arasına sıkışmış uygulamalar olarak bölgenin ekosistemini yıkıma uğratmıştır.

3.1. Marmara Gölü

Marmara Gölü, Ege Bölgesi’nde Manisa ili sınırları içerisinde yer alan, denizden yüksekliği 79.20 metre olan ve yüzölçümü 3200-6800 ha (hektar) arasında değişiklik gösteren bir sulak alandır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019: 2; Derinöz, 2022; Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012). Gölün en dip noktası 72.75 metre, en fazla yükseldiği kot

ise 79.20 metredir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019: 2). Marmara Gölü'nün en derin yeri nadiren 6.5 metreyi aşsa da genelde 5 metre, ortalama derinliği ise 3-4 metre arasında değişmekte, kuzeyindeki sığ yerlerde geniş sazlıklar bulunmaktadır (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012).

Göl, Manisa'nın Salihli, Gölarmara ve Ahmetli ilçeleri sınırlarında yer almaktadır. Gediz Havzası içerisinde Gördes-Gölarmara Alt Havzası'nda yer alan Marmara Gölü Sulak Alanı, Kumçayı (diğer adıyla Gördes Çayı) ve Gediz Nehri'nin taşıdığı alüvyonların oluşturduğu bir çanakta meydana gelmiştir (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012; Girgin, 2000). Tam olarak tarihlendirilmesi mümkün olmamışsa da Marmara Gölü, yaklaşık sekiz bin yıldır toplumsal kullanımın söz konusu olduğu doğal bir alüvyal set gölüdür (Çelik, Luke ve Roosevelt, 2022). Ancak 1938-1945 yılları arasında Göl'ün güneydoğusuna inşa edilen bir set ve 1951 yılında Kumçayı'nın yatağı değiştirilerek Göl'e su aktarılmasıyla yapay bir özellik kazanmıştır. Marmara Gölü, bünyesine bağlanan Kumçayı'ndan Çömlekçi regülatörü ve Gediz Nehri'nden Ahmetli pompaj istasyonu ve Gediz üzerine kurulu Demirköprü Barajı'ndan Adala regülatörü aracılığı ile üç kaynaktan beslenmektedir (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012). Bu üç beslenim kanalı dışında Göl'ün güneydoğusunda bir adet boşaltım kanalı vardır.

Marmara Gölü'nün yer aldığı arazi, çoğunlukla geçirimli alanlardan oluşmaktadır. Göl'ün kuzeybatısında akifer özelliği bulunmayan mermer bölgeleri ve kuzeyden sulak alana doğru azalan eğim sayesinde yeraltı suları, doğrudan Marmara Gölü'nü beslemektedir (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012).

Göl'ün etrafını çevreleyen yedi köy bulunmaktadır. Bunlar Hacıveliler, Tekelioğlu, Yeniköy, Kemerdamlılar, Pazarköy, Kılcanlar ve Kurttutan köyleridir. Göl'ün en derin yeri güneybatısındaki çukurluk alandır ve bu kıyıda Tekelioğlu Köyü yer almaktadır. Marmara Gölü etrafındaki köylerdeki su ihtiyacını karşılamak üzere toplamda 182 adet ruhsatlı kuyu bulunmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019: 55).

Bölge, en fazla yağış kış mevsiminde kasım-şubat aralığında almaktadır, en az yağış ise ağustos-eylül aralığındaki yaz aylarındadır (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012: 28). Bölge, Akdeniz ikliminin sıcak ve kurak yaz, ılık ve yağışlı kış tipine sahiptir. Ancak ovaların aksine Manisa'nın dağlık bölgeleri, karasal iklim özelliklerini taşımaktadır. Bölge, düzenli olmayan aralıklarla kurak ve yağışlı yıllar yaşamaktadır. 1972-1981 yılları arasında 9 yıllık yağışlı bir dönem yaşanırken, 1981-1996 arasında 15 yıllık kurak bir dönem yaşanmıştır. 1996-2001 yılları arasında 5 yıl boyunca yeniden yağışlı bir dönem hakimken, 2001-2008 aralığında kurak bir dönemden geçmiştir (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012: 29). Kurak ve yağışlı dönemler, Marmara Gölü'nün çeşitli dönemlerde sınırlarının daralıp genişlediği bir döngüsel kıyı hareketi meydana getirmektedir.

Genel anlamda Göl'e su girdisi, Kumçayı Derivasyon Kanalı'ndan gelen akımlar ve Gediz Nehri'nden Adala Besleme Kanalı ve Ahmetli regülatörü aracılığı ile gelen yüzey suları; Göl yüzeyine düşen yağış; alt drenaj havzasından gelen yüzeysel akış ve Göl'e gelen yeraltı suyu akışından oluşmaktadır. Göl'den su çıkışı ise buharlaşma ve Marmara Gölü boşaltım kanalından sulama amacıyla alınan sulardan oluşmaktadır. Su girdileri ve çıktıları Marmara Gölü'nün su bütçesini oluşturmaktadır. Ancak yapay bir set gölüne dönüştürülmeden önce Göl'ün ana su kaynağını binlerce yıl boyunca akiferden boşalan yeraltı suları oluşturmuştur. Göl'ün su varlığına dair hesaplamalarda (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012; Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019) yeraltı suları sisteme katılmasa da Marmara Gölü, oluşumu itibari ile bir yeraltı suyu boşalım gölüdür. Bunun dışında Akpınar ve Kepekli pınarları da Göl'ün oluşumunda etkili kaynaklar olmuştur (Murathan, Varlı, Göktaş ve Kuzucu, 2023).

Marmara Gölü, Ramsar Alanı olmamasına rağmen tepeli pelikan, mahmuzlu kızkuşu, pasbaş patka ve alaca balıkçıl gibi kritik türlerin kuluçka bölgesi olması ve nesilleri tehlikede olan su kuşlarını yoğun olarak bünyesinde barındırması sebebi ile

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından hazırlatılan Marmara Gölü Sulak Alan Yönetim Planı çerçevesinde Ramsar alanı olma kriterlerini taşıma potansiyeline sahip olarak belirtilmiştir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019: 230). Ramsar alanlarında da doğa korumaya yönelik önemli sorunlar olmasının yanında uluslararası önemi tescillenmemiş sulak alanlarda koruma sorunları daha yoğundur (Arı ve Derinöz, 2011). Bu sebeple Marmara Gölü'nün Ramsar statüsüne sahip olmaması, alanın korunmasına yönelik çalışmaları sınırlandırmıştır.

Göl'ün güneybatısındaki Tekelioğlu Köyü'nde "Bintepeler" olarak adlandırılan, yüksekliği 50-100 metre arasında değişen ve doğudan batıya doğru uzanan, Lidya Krallığı'na ait yaklaşık 100 kral mezarlığı dizilidir. Gölün batısındaki Hacıveliler Köyü ile Göl arasındaki sınırı, Salihli-Gölmarmara-Akhisar karayolu kesmektedir ve devamında Çaldağ uzanmaktadır. Göl'ün doğusunda Keçidağ, güneyinde Salihli Ovası, kuzeyinde ise Marmara Gölü Ovası ve devamında Akhisar Ovası vardır.

3.1.1. Gölün Tarihi

En az sekiz bin yıl boyunca Marmara Gölü Havzası, nehirler, göller ve bataklık arazilerden oluşan dinamik bir sistem olarak toplulukları desteklemiş ve buradaki peyzaj ve toplumun uzun vadeli bağlantılar kurmasını sağlamıştır (Çelik, Luke ve Roosevelt, 2022). Marmara Gölü, ismini civardaki zengin mermer yataklarının bulunmasından kaynaklı Latince kökenli "marmaron" kelimesinden almaktadır (Umar, 1984; akt. Derinöz, 2012: 16). Göl'ün bulunduğu yöre, çeşitli çağlar boyunca büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu çağlara yönelik bölgedeki en önemli bulgular ise Göl'e yaklaşık 10 km uzaklıkta bulunan Lidya Krallığı'nın başkenti Sardes'in (Sard) iyi korunmuş kalıntıları, Artemis tapınağı ve Göl'ün hemen yakınındaki kral mezarlıklarıdır.³³ Göl'ün güneyindeki Koloe tapınak kentinden kaynaklı, tarihte ismi

³³ Sardes kenti, antik çağın en görkemli kentlerinden biri ve tarihte paranın kullanıldığı ilk yer olduğu kabul edilmektedir (Derinöz, 2022).

Koloe Gölü olarak da anılmıştır (Girgin, 2000: 86). Göl'ün tarih boyunca değişen isimlerinden birisi de Lidya kralı Gyges'in isminden gelen Gygean Gölü'dür. Marmara Gölü'nün toplumsal tarihi, Lidya Krallığı ile doğrudan ilişkilidir. Kral Gyges'in Marmara Gölü'nde su depolamak için çeşitli projelere giriştiği ancak bunları tamamlayamadığı arkeolojik buluntularla tespit edilmiştir (Hanfmann, 1960; akt. Girgin, 2000). Bintepeleler yöresinde yapılan kazılarda Marmara Gölü'nün kullanıldığına dair ok, balık iğnesi, midye kabukları, kuş ve balık figürlü kalıntılar bulunmuştur (Alp, 1982; akt. Derinöz, 2023). Göl'ün etrafındaki antik kalıntılar, Sardes kentinin Göl kıyılarına kadar uzandığını göstermektedir.

1330'lu yıllara dayanan İbn-i Batuta ve 1658 tarihli Evliya Çelebi'nin seyahatnamelerinde de Marmara Gölü ve çevresindeki yerleşmelere dair çeşitli bilgilere yer verilmiştir (Derinöz, 2022). 17. yüzyılın sonlarından itibaren Gölarmara Kasabası ve kasabanın ismini aldığı Marmara Gölü, başkenti Manisa olan Saruhan Sancağı'na dâhil edilmiştir (Çelik, Luke ve Roosevelt, 2022).

17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Marmara Gölü'nde en etkin aktör, Halime Hatun Vakfı olmuştur. III. Mehmed'in süt annesi olan Halime Hatun'un memleketinin Gölarmara olduğu kabul edilmektedir (Alaca, 2020). Halime Hatun'a 1595 yılında mülkiyeti verilen Marmara Gölü kuzeyindeki arazilere Halime Hatun; cami, hamam ve medreseden oluşan bir vakıf kurmuştur (Alaca, 2020). Su yönetimi amacı ile kurulmasa da Osmanlı'da vakıflar su çevrelerini, kontrol ettikleri toprakların bir parçası olarak kullanmış ve yönetmiştir. Osmanlı'nın adem-i merkezîyetçi güç yapıları, Marmara Gölü'ne erişim, Göl'ün kullanımı ve yönetimini de etkilemiştir. Vakıflar; barajlar, bentler ve kanalların yapımı gibi çeşitli altyapıların gerçekleşmesinde etkili aktörlerden olmuşlardır (Öztürk, 2019). Bunun yanında sulak alanların potansiyel kârlarından faydalanma konusunda da bu vakıflar etkin aktörlerdir. Halime Hatun Vakfı, idaresi süresince bölgedeki tarım, hayvancılık, sazıcılık, ve balıkçılık gibi faaliyetleri

denetlemiştir (Çelik ve Luke, 2022). Böylece Göl'ün toplumsal ve ekonomik kullanımında temel aktör, arazilerin kullanımından Göl'deki balıkçılık vergilerini toplamaya kadar yetki sahibi olan, Halime Hatun Vakfı olmuştur. 1826'da hanedan vakıflarının merkezileşmesi ile imparatorluk çıkarları ve politikaları, yerel gelenekleri ve ekolojiyi gölgelemiş, Göl'den elde edilen gelirler, merkezi hazineye aktarılmaya başlanmıştır (Çelik, Luke ve Roosevelt, 2022).

Vakıfların merkezileşmesi ile altyapı işleri, merkezi idarenin çalışma konusu haline gelirken diğer bir yandan 19. ve 20. yüzyıllarda liberalleştirilmiş tarım ve arazi kullanımını öngören Arazi Kanunnamesi ve ıslah çalışmaları Osmanlı Devleti'nin gündeminde olmuştur. Sulak alanların kurak ve sulak döngülerdeki değişken doğasının sebep olduğu ekonomik kaynak elde etmenin belirsizliğini gidermek ve halk sağlığını sağlamak gibi kaygılarla yükselen teknokratik yaklaşım, Osmanlı'nın bataklık arazilerini dönüştürmüştür (Akpınar, 2020). Sulak alanlar üzerinde teknokratik yaklaşım yaygınken 19. yüzyılın sonlarında giderek kuruyan Marmara Gölü, çevresinde yeni tarım arazileri olarak görülen alanların çıkması ile mülkiyeti belirsiz ve bu sebeple ihtilaf dolu bir alana dönüşmüştür. Bu sebeple Marmara Gölü, Arazi Kanunnamesi'nin 123. maddesi kapsamında ıslaha konu edilmek istense de Osmanlı'nın iflas eden ekonomisini yöneten emperyal Duyun-u Umumiye, balıkçılık ve tarım vergilerini de düzenleyen kurum olarak bu maddenin uygulanmasına ve arazinin kurutulmasına müsaade etmemiştir (Çelik, Luke ve Roosevelt, 2022). Duyun-u Umumiye İzmir Ofisi'nin hazırladığı rapor kapsamında 123. maddenin gölden bir iz kalmayacak şekilde kurduğu durumlarda yapılabileceği, Marmara Gölü'nün ıslah kapsamındaki diğer göller gibi olmadığı ve Kumçayı'ndan su yönlendirilerek Göl'ün iyileştirilebileceği ifade edilmiştir (Çelik, Luke ve Roosevelt, 2022). Böylece Marmara Gölü, vakıfların hâkimiyetindeki yerel çıkarlardan, vakıfların merkezileştirilmesi ile ulusal çıkarlara ve Duyun-u Umumiye'nin dâhil olduğu uluslararası çıkarlara doğru genişleyen kapsamlara

dâhil olurken 20. yüzyıl boyunca süregiden ıslah çalışmalarından kurtularak bu dönem sulak alanları için bir istisnaya dönüşmüştür. Ekolojik amaçlı olmasa da 20. yüzyılda Duyun-u Umumiye, Göl'ün ekonomik olarak kullanımının sürdürülebileceği bir çerçeve sunmuştur.

Sulak alanları kurutmak bu dönemde yaygın olarak görülen bir faaliyettir (Akpınar, 2020; Gratien, 2019; Küçükceran, 2018; Kurt, 2016). Osmanlı'da sulak alanlardaki diğer yaygın faaliyetlerden birisi ise pastoral mevsimlik göçmen toplulukların bu arazileri, kış mevsimlerinde mera olarak kullanması olmuştur. Konargöçer yörükler, diğer sulak alanlar gibi Marmara Gölü'nü de kışlak mera olarak kullanmıştır. Marmara Gölü'nü cumhuriyet öncesi Tekeli, Gökçe Dutak, Gündüz ve Ozancalı gibi Türkmen aşiretlerinin kullandığından bahsedilmektedir (Satış, 1990 akt. Derinöz, 2022; Luke, Roosevelt ve Scott, 2017). Bu aşiretlerin yöreden ayrılma sebepleri tam olarak ortaya konmasa da iskân ettirilerek Marmara Gölü etrafına yerleştirilen Tekeli Aşireti gibi diğer Türkmen aşiretlerinin kimlikleri içerisinde çözünmüş olmaları ya da konar geçer yörüklerin çok geniş coğrafi alanları kullanmasından kaynaklı Marmara Gölü dışında başka bölgelere yerleştirilmiş olmaları söz konusu olabilir.

3.1.2. Marmara Gölü'nün Toplumsal ve Ekonomik Kullanımı

Marmara Gölü, tarih boyunca çeşitli toplumlar tarafından tarım, hayvancılık, balıkçılık, avcılık, sazıcılık gibi çeşitli faaliyetlerin gerçekleşmesinde merkez noktalardan olmuştur ve yerleşimlerin gölün etrafında kurulmalarını desteklemiştir.

3.1.2.1. Tarım

Gölü çevreleyen Salihli, Gölarmara ve Ahmetli ilçelerinde ekonomik anlamda en çok payı tarımsal üretim almaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019). Gediz Nehri boyunca uzanan ovalardaki alüvyal toprakların tarımsal anlamda verimli oluşu, bu yörede sulu ve kuru tarımın yaygın yapılmasına sebep olmuştur. Göl'ün bulunduğu yöre

Ege Bölgesi'nde yapılan tarımın merkezi konumundadır (Eken, Bozdoğan, İsfendiyoğlu, Kılıç ve Lise, 2006: 224-225). 2012 yılı verilerine göre Marmara Gölü'nden faydalanan sulanabilir tarımsal üretim, Manisa'da yapılan tarımsal üretimin %9'una karşılık gelmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019: 226). 2018 yılında ise tarımsal üretimde Marmara Gölü'nden faydalanan nüfus, Manisa il nüfusunun %9'u olarak belirtilmiştir (Manisa Valiliği İl Gıda Tarım Hayvancılık Müdürlüğü, 2018)³⁴.

Göl çevresindeki yüksek arazilerde üzüm ve zeytin, Göl seddelerinin içinde kalan kısımlarda ise pamuk ve tütün; sulanabilen arazilerde ise domates, biber, patlıcan gibi ürünler yetiştirilmektedir (Derinöz, 2023; Girgin, 2000; Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019). Marmara Gölü'nün, bir sulak alan olarak döngüsel anlamdaki su seviyesine bağlı kapladığı alan sürekli olarak değiştiği için Göl seviyesinin düştüğü zamanlarda ve suyun çekildiği yerlerde, hızlı büyüyen kavun ve karpuz gibi ürünler yetiştirilmektedir (Derinöz, 2023).

Tarımsal ürünler daha çok Almanya ve Hollanda gibi Avrupa ülkelerine ihraç edilmektedir (Derinöz, 2023). Ürünler ihraç edilirken, tarımsal ürünün yetiştirilmesinde kullanılan bölgenin canlı ve cansız ögeleri (su, topraktaki mineraller) kendi metabolizmalarından bir kaynak olarak koparak ticaret zincirinin bir parçası haline dönüşmekte ve kendi doğasında metabolik yarıklara sebep olmaktadır. Nitekim 1975-2018 yılları arasında, Göl'ün sürekli olarak küçülmesinin temel nedeni tarımsal baskının artmasıdır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019: 55). Her ne kadar bu dönem aralığı, kuraklık ve buharlaşmanın şiddetli olduğu dönemler olsa da Göl'ün küçülmesindeki asıl etken Göl'den ve Göl'ü besleyen su kaynaklarından tarım için su çekilmesi olmuştur (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019).

Tarım, her ne kadar hem Manisa hem de Marmara Gölü çevresindeki temel ekonomik faaliyet olsa da son otuz yıl içerisinde özellikle Salihli ilçesinde sanayileşme

³⁴ Manisa Valiliği'nin yapmış olduğu çalışmada faydalanan nüfusun neye göre belirlendiğine dair bir bilgi verilmemiştir.

ön plandadır. Gölarmara ilçesinin başlıca ekonomisini tarım faaliyetleri kapsamaya devam ederken Salihli, bir sanayi kenti görünümüne bürünmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019). Bölgede pamuk üretimi yapılmasından kaynaklı çırçır, iplik dokuma ve tekstil fabrikalarının sayısı artmaktadır. Bu durum özellikle Gediz Havzası'ndaki sanayi tesislerinin üretimde ortaya çıkarmış oldukları kirliliğin havza boyunca suya karışmasını artırmıştır.

3.1.2.2. Balıkçılık

Sulak alanların zengin bir yaşam çevresi oluşturması sebebiyle çeşitli su ve kara canlılarını metabolizmalarında barındırmasından kaynaklı, balıkçılık ve avcılık gibi ekonomik faaliyetler de Marmara Gölü'nde yapılan yaygın faaliyetlerden olmuştur.

Marmara Gölü'nde, Göl kuruyana kadar ticari anlamda balıkçılık faaliyetleri, Su Ürünleri Üretiminde Kiralama Yönetmeliği çerçevesinde Gölarmara Su Ürünleri Üretim ve Değerlendirme Kooperatifi tarafından gerçekleştirilmiştir. 1979 yılında kurulan kooperatifin 200'den fazla üyesi, av mevsimlerinde başta sazan (*cyprinus carpio*), yayın (*silurus glanis*), sudak (*sander lucioperca*), İsrail Sazanı diğer adıyla gümüşü havuz balığı (*carassius gibelio*) ve kolyoz (*alburnus battalgili*) olmak üzere günde ortalama 800 kg balık avlamaktaydı (Derinöz, 2022; Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012; İlhan, 2013). 1987 yılında kurulan ikinci balıkçı kooperatifi ise ilk kurulan kooperatiften ayrılanların kurduğu Pazarköy, Yeniköy, Kemerdamları ve Tekelioğlu Su Ürünleri Kooperatifi'dir.

1981-1991 yılları arasında su seviyesinin azaldığı Göl'de, 1991-1993 yılları arasında avcılık yasağı getirilmiştir. 1993 yılında Göl'ün kuruma noktasına gelmesinin ardından su faunası zarar gördüğü için kaybolan balık türleri yerine balıkçılık faaliyetinin devam etmesi adına Gölarmara Su ürünleri ve Değerlendirme Kooperatifi ve Devlet Su İşleri tarafından sazan (*cyprinus carpio*), sudak (*sander lucioperca*) ve havuz balığı (*carassius carassius*) gibi türlerin yavruları bırakılmıştır (Derinöz, 2022).

2011 yılında Gölarmara Su Ürünleri Üretim ve Değerlendirme Kooperatifi, 100; Pazarköy, Yeniköy, Kemerdamları ve Tekelioğlu Su Ürünleri Kooperatifi 190 balıkçı ortağa sahiptir, 1991 yılındaki kurumadan önce ise faal balıkçı sayısı 522'dir (Ünal, Güncüoğlu ve Sarı, 2011). 2000 yılında Göl'de balıkçılık yapan aile sayısı 450'dir (Girgin, 2000: 93). Tarım ve Orman Bakanlığı'nın 2019 verilerine göre ise Marmara Gölü'nü kullanan 102 ticari kayıtlı balıkçı ve ticari ruhsatlı 51 balıkçı teknesi vardır ve yaklaşık 500 aile, dolaylı olarak 2000 kişi, balıkçılık faaliyeti üzerinden geçimini sağlamaktadır (2019: 225).

3.1.2.3. Hayvancılık

Hayvancılık, yörede önemli geçim kaynaklarından biridir. Sulak alanın çevresindeki köylerde daha yoğun gerçekleşen hayvancılık için Göl çevresinde 1000 dekar mera alanı bulunmaktadır (Arı ve Derinöz, 2011). Marmara Gölü'nün daha çok batı ve kuzey kesimlerinde, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar otlatılmaktadır (Eken, Bozdoğan, İsfendiyaroğlu, Kılıç ve Lise, 2006). Sulak alan içerisinde ve sulak alanın yakın çevresinde otlatma orta yoğunlukta gerçekleştirilmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019). Geçmişte yörükler, Marmara Gölü ve çevresini kışlak mera olarak kullanmıştır (Satış, 1990 akt. Derinöz, 2022; Luke, Roosevelt ve Scott, 2017).

Fotoğraf 2. Marmara Gölü Sulak Alanı'nda suların çekildiği yerlerde koyunlarını otlatan bir kadın, arkadaki yamaçta sıralı dikilmiş zeytin ağaçları, 2016. (Fotoğraf İsmail Memiş tarafından çekilmiştir. İsmail Memiş'in izniyle kullanılmıştır.)

3.1.2.4. Sazcılık

Sulak alanların en belirgin türlerinden olan sazların ortaya çıkardığı geniş sazlık arazilerde, sazların ticari olarak kullanıldığı iş kolları da ortaya çıkmaktadır. Marmara Gölü çevresinde geçmişte sazıcılık önemli geçim kaynaklarından birisi olmuştur. Göl'e sınırı olan Sazköy'de bulunan saz işleme atölyesinde, sazlardan semer, yastık, hasır gibi ürünler üretilmiştir (Derinöz, 2022). Göl'ün kuzeyinde bulunan Sazköy, taşkın bölgesinde olması sebebi ile 1950 yılında Gölarmara'ya nakledilmiştir (Girgin, 2000). Sazcılığın yoğun olarak yapıldığı ve ismini de sazlardan alan bu köyün taşınmasının ardından sazıcılık azalmıştır. Alanda yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere göre ticari anlamda sazıcılık faaliyeti günümüzde devam etmemektedir. Ancak çeşitli köylerde saz kamışlarının yerel inşaat malzemesi olarak ahır çatıları, çit, hayvan yemliğı, sebze ve tütün kurutma için bir destek çubuğu olarak kullanıldığı gözlenmiştir.

Fotoğraf 3. Manisa-Gölarmara'ya bağlı Hacıveliler Köyü'nde tütün kurutmak için kullanılan saz kamışlar. 02.08.2023.

3.1.2.5. Turizm

Sulak alanlar, kitle turizmine karşı yaygınlaşan ekoturizm gibi kavramsallaştırmalar ekseninde bilim insanları, fotoğrafçılar ve turistler için çekici yerler halini almıştır. Öyle ki ekoturizm kapsamında Ramsar statüsü turistik cazibe

olarak görülmeye ve Ramsar statüsüne sahip sulak alanlar destinasyon noktası olarak belirlenmeye başlamıştır (Kasaroğlu ve Güler, 2022). Sulak alanlar, başta kuşlar olmak üzere pek çok tür için önemli yaşam çevreleri oluşturmasından kaynaklı kuş gözlemciliği ve çeşitli doğa turizmi yönüyle çekici yerlerdir. Marmara Gölü, Ramsar statüsüne sahip olmasa da tipik bir sulak alan olması sebebi ile ekoturizmin cazibeli ya da yerel yönetimlerce belirlenen “potansiyel” cazibeli yerlerden olmuştur. Sayıları 65.000’e varan 178 kuş türünün Marmara Gölü’nü kullanmasından kaynaklı (Doğa Derneği, 2024) alanda kuş gözlemciliği (ornitoturizm) potansiyeli Göl kuruyana kadar, doğa üzerine çalışma yapan sivil toplum kuruluşlarının kuş gözlem aktiviteleri başta olmak üzere çeşitli turizm aktivitelerini bünyesinde barındırmıştır.

Manisa’nın Salihli ve Kula ilçelerinin kanyon, graben, peri bacası, volkan konileri, volkanik arazi gibi çok sayıda jeolojik mirasa sahip olmasından kaynaklı, şehrin turizm potansiyelini geliştirmek amacıyla Manisa Büyükşehir Belediyesi, Kula Belediyesi ve Salihli Belediyesi ortaklığında 2016 yılında resmi olarak Jeopark Belediyeler Birliği kurulmuştur. Kula- Salihli Jeopark alanı UNESCO Global Jeopark oluşumunun da bir parçası olup yerli ve yabancı turistleri çeken bir jeoturizm merkezi haline getirilmek istenmiştir. Birlik, jeoturizmi yerel kalkınma aracı olarak kullanmayı hedeflemiştir (Jeopark Belediyeler Birliği, 2017). Jeolojik mirasları, tarihi ve kültürel eserleri ile bölgenin turizm potansiyeli yüksek görülmüştür. Jeopark Belediyeler Birliği’nin hazırladığı gezi rotalarında Marmara Gölü de önemli bir yer tutmaktadır. Hem Göl’ün kendisi hem de Göl’ün etrafının Bintepeler tümülüsleri gibi antik kalıntılarla sarılı olması, turistik açıdan değerlendirilmek istenmiştir.

Marmara Gölü çevresinde turizmi geliştirmeye yönelik diğer bir girişim 2005 yılında Manisa Valiliği tarafından başlatılan ve Göl’ün kıyısındaki balıkçı köyü olan Tekelioğlu’nu merkeze alan Tekelioğlu Köyü Kırsal Kalkınma Projesi’dir (Şerefoğlu, 2009). Kırsal turizmi geliştirmek amaçlı ortaya konan hedeflerden birisi Marmara

Gölü'nün iyileştirilmesi olsa da proje kapsamında Göl'e yönelik yapılan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bölgedeki kalkınma ajansı (Zafer Kalkınma Ajansı), Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu gibi kurumlar Marmara Gölü'nü bir turizm potansiyeli olarak tanımlamıştır (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, 2014). Marmara Gölü Yönetim Planı çalışmasında ise yıllık ortalama turist potansiyeli yaklaşık 25.000 kişi olarak tahmin edilmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019).

Turizm, sosyo-ekonomik olarak bir kalkınma aracı olarak kullanılsa da bir doğa alanını yaşam çevresinden ayrı bir destinasyon olarak göstermek; yapılaşma, yol altyapıları gibi çok çeşitli baskıları doğa üzerinde artırmaktadır. Bütünleşik ve karmaşık ilişkilerinin aksine doğa, turizm faaliyetleri ekseninde marka kent yaratma projelerinin tekil nesneleri olarak ele alınmaktadır. Nitekim Jeopark Belediyeler Birliği, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu ve Zafer Kalkınma Ajansı gibi pek çok kurum, Marmara Gölü'nü bir turizm destinasyonu olarak göstermesine rağmen Göl'ün kurutulması süreçlerinin karşısında bir ses olmamıştır.

3.1.3. Göl'ün Ekolojik Nitelikleri

Marmara Gölü 2002 yılında çıkarılan Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği'ne göre sulak alan statüsündedir. Marmara Gölü, 2008 yılında Ulusal Sulak Alan Komisyonu I. Olağan Toplantısı'nın onayı ile "Gölmarmara Gölü Sulak Alan Koruma Bölgesi" haline getirilmiştir. Bu karar Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü'nce 24.08.2009 tarihinde 2177 sayılı yazı ile bildirilmiştir (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012). 2017 yılında Türkiye'nin 59 Ulusal Öneme Haiz Sulak Alanı'ndan biri olarak ilan edilmiş ve koruma kapsamına alınmıştır.

Marmara Gölü, sulak alan niteliğine sahip bir ekosistem olarak yeraltı suyu reşarjı ve deşarjı, taşkın kontrolü, erozyon kontrolü, taban suyunun dengelenmesi, sudaki tortu ve zehirli maddelerin çökmesini sağlama, besin maddelerini alıkoyma, mikro iklimi dengeleme, su kalitesini artırma, doğal hayat için flora ve fauna oluşturma

gibi ekolojik niteliklere sahiptir (Karadeniz, 1995; Dugan, 1990; Erdem, 2007; Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012; Girgin 2000, Doğa Derneği 2023).

Marmara Gölü'nün güney kısmı, bahçeler ve tarım alanları ile kuzey kesimi ise kızılçam ve meşe ormanları ile çevrilidir. Kıyı bölgelerinde sazlıklar, ıslak çayır lar ve suya doymun çamur düzlükleri yer almaktadır. Bölge, sahip olduğu çok çeşitli habitatlar ile zengin bir yaşam çevresi oluşturmaktadır. Kıyı alanlarındaki sık sazlıklar, 178 kuş türü için beslenme, kışlama, göç ve üreme alanıdır (Doğa Derneği, 2024). Bu sazlıklarda tepeli pelikan, mahmuzlu kızkuşu, pasbaş patka, ve alaca balıkçıl gibi türler kuluçkaya yatmakta ve yavrularını bu sazlıklarda büyötmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019; Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012). Yine alanı fiyu, elmabaş patka, kılıçgaga, ve tepeli pelikan gibi türler kışlama amaçlı kullanmaktadır. Göl, nesli tehlike altında olan tepeli pelikanların dünya nüfusunun %9'u için de beslenme alanıdır (Doğa Derneği, 2023). Bölgede başta kuş türleri olmak üzere canlı çeşitliliği Ramsar alanı olarak ilan edilen Gediz Deltası ile geçişli bir özelliğe sahiptir. Marmara Gölü'nde Türkiye'ye endemik *ladigesocypris mermere* ve yalnızca bu Göl'e endemik *knipowitschia mermere* balık türleri yaşamaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019; Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012).

Marmara Gölü Sulak Alanı'nda ve yakın çevresinde 95 familyaya ait, 280 cinsten oluşan 355 bitki türü bulunmaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019: 230). Bu bitkilerden 6'sı endemik ve nadir bulunan bitkilerden oluşmaktadır. Çok sayıda fitoplankton ve zooplankton, 6 ayrı familyaya ait 11 balık türü, IUCN tarafından nesli tehlike altında olarak kabul edilen benekli su kaplumbağası dâhil olmak üzere 33 ayrı iki yaşamlı ve sürüngen tür yer almaktadır. Alanı kullanan memeli türü sayısı ise 33'tür ve bu memelilerden uzun kanatlı yarasa, Akdeniz nalburunlu yarasası, Mehely'nin nalburunlu yarasası IUCN kapsamında tehlike altında olan türlerdir (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012).

Bu envai çeşit canlılık ve her birinin sulak alan metabolizması ile kurduğu binlerce yıllık ilişki, bu sistemin doğasının en temel niteliklerinden birini oluşturmaktadır. Türlerin kendi türleri, diğer türler ve sulak alanla olan ilişkisi, bu yerlerin oldukça heterojen doğası ile ilişkidir. Bu metabolizmada insan da bir tür olarak sistem içerisindeki canlı ve cansız tüm öğelerle diyalektik bir ilişki içerisinde. Bu sebeple sulak alanın ekolojik nitelikleri, ne tek bir karizmatik türe ne de yalnızca insan türüne indirgenebilir. Yerel toplulukların diğer türler gibi Marmara Gölü'nün ekolojik bir parçası olup olmadığını iddia etmek güçtür. Öyle ki nesli tehlike altında olan türler gibi geçimlik ekonomiler ekseninde balıkçılık yapan, onlarca yıl evlerinin hemen önündeki direklerdeki yuvalarda aynı leylekle komşu olan ve monokültürün dışındaki bitkilerin toplanarak insanların diyetine girdiği bir yaşam biçimi de tehdit altındadır. Hâlihazırda bölgeyi, mevsimsel döngüler ekseninde kullanan yörüklerle ait yaşam biçimi Marmara Gölü çevresinde yok olmuştur, ekosistemle doğrudan ilişkiye sahip olan toplumsal yaşam biçimleri de bu türler gibi tehlike altındadır.

Fotoğraf 4. Marmara Gölü'nde balıkçı teknesi, 2015 (solda). Marmara Gölü kıyısında su kuşları, 2016 (sağda) Her iki fotoğrafın arka kısmında görünen tümülüs, Lidya Krallığı dönemine ait kral mezarlarından biridir (Fotoğraflar İsmail Memiş tarafından çekilmiştir. İsmail Memiş'in izniyle kullanılmıştır.)

3.2. Marmara Gölü Sulak Alanının Kuru(tul)ması

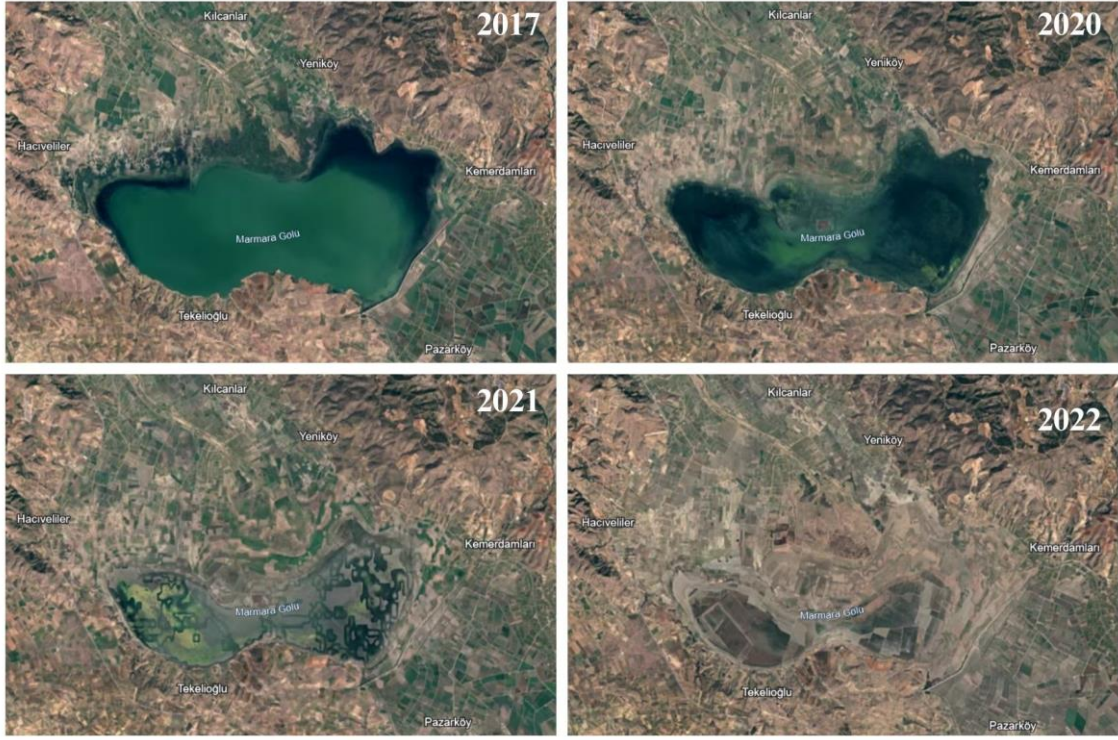
Marmara Gölü, bir sulak alan olarak değişken sınırlara sahiptir. Çeşitli kurak ve sulak dönemlerde derinliği ve sınırları değişiklik göstermektedir. M.Ö. 430 yılında Herodot, Gyges (Marmara) Gölü'nden Lidyalıların hiç kurumaz diye belirttiği gGl olarak bahsetmektedir (Herodotos, 1993: 74). Göl, antik dönemindeki anlamıyla hem kutsal hem de çok fazla kaynak tarafından beslenmesi sebebiyle kurutulması imkânsız bir yer olarak nitelendirilmiştir (Çelik S. , 2023). Ancak Lidyalıların Göl'ü kullandığı coğrafyanın nemli olduğu dönemlerin aksine kuru, yarı nemli ve kurak koşullara evrilen bölge iklimi ekseninde, Marmara Gölü'nün kuruma noktasına geldiği çeşitli zamanlar yaşanmıştır. 18. yüzyılda Göl'ün kullanımının rekabet içerisine girdiğini gösteren arşiv kayıtlarında, kuraklığın etkisinde Göl sularının azaldığı ve kuruma ile ortaya çıkan dar bir boğazın Göl'ü iki ayrı parçaya böldüğü bir durumdan söz edilmektedir (Çelik, Luke, ve Roosevelt, 2022).

1847 yılında Anadolu'nun pek çok yerinde yaşanan devasa kuraklığa rağmen Orta Gediz Havzası'nın nemliliğini koruması, Marmara Gölü'nün büyük Anadolu kuraklığından korunmasını sağlamış ancak Göl, 1893'te yaşanan aşırı kuraklığa direnememiştir. (Çelik, Luke ve Roosevelt, 2022). 19. yüzyıl sonlarındaki bu kuraklık Batı Anadolu'nun sulak peyzajlarını bir bir yok ederken Marmara Gölü'nün kuruyan yerlerinde ortaya çıkan yeni ekilebilir araziler, bölgeyi bir ihtilaf konusu haline getirmiştir. Hükümet Marmara Gölü arazisini, Arazi Kanunnamesi'nin 123. maddesi ekseninde kurutma ve ıslah projeleri kapsamına almak istemiştir. Ancak bu dönemde balıkçılık vergisini de kontrol eden Duyun-u Umumiye, bu maddenin uygulandığı sulak arazilerin aksine Göl'ün kuruyup çekilse de tekrar eski haline dönmesinin doğal süreçlerinin parçası olduğunu direterek kurutmanın önüne geçmiştir (Çelik S. , 2023; Çelik, Luke ve Roosevelt, 2022).

Yakın tarih içerisinde de Marmara Gölü, çeşitli dönemlerde kuruma tehdidi ile gündeme gelmiştir. Göl, 1975-1986 yılları arasında %13, 1986-1995 yılları arasında %9, 1995-2002 yıllarında %11, 2011-2018 aralığında ise %36 oranında küçülmüştür (Körbalta, 2019).

Marmara Gölü'nü günümüzde kurumaya iten proje ise 1998-2009 yılları arasında inşa edilen ve 2009 yılında hizmete alınan Gördes Barajı olmuştur. Gördes Barajı, Marmara Gölü'nü kuzeyden besleyen Kumçayı üzerinde yapılmıştır. Bu sebeple sulak alanın beslenme hattı kesilmiş, su girişi azalmıştır. Ancak 2009 yılında hizmete açılmasına rağmen baraj, zeminindeki sorunlar sebebi ile bir türlü su tutamamıştır ("Gördes Barajı'nda 21 milyonluk delik", 2015). Bunun üzerine 2013 yılında, baraj zeminine beton enjeksiyonu yapılarak su sızıntısının önüne geçilmeye çalışılmış ancak bu işlem de sonuç vermemiştir ("Gördes barajı tamamen boşaltılıyor", 2015). İzmir'in içme suyunu karşılama ve tarımsal sulama için inşa edilen Gördes Barajı tamamlandığı 2009 yılından 2015 yılına kadar işlevini görememiştir. 2015 yılında yeniden barajda kalan su boşaltılarak zemin kaplanmış, Gördes Barajı 2016 yılından itibaren su tutmaya başlamıştır.

Marmara Gölü'nün alanı sürekli olarak değişse de 2011 yılında Gördes Barajı'nın devreye girmesinin ardından sürekli olarak küçülme eğiliminde olmuştur (Körbalta, 2019). 2015 yılından sonra ise sulak alandaki su girdisinin azalmasından kaynaklı su miktarı her geçen yıl daha da azalmıştır. 2021 yılına gelindiğinde %70'lere varan küçülme, 2021 yılı sonunda %90'lara ulaşmıştır (Derinöz, 2022).

Harita 1. Google Earth uygulaması üzerinden alınmış Göl'ün kuruma süreçlerinin uydu görüntüsü, Göl tabanının 2022 yılına ait görüntüsünde tarım arazilerine çevrildiği ve yapay sınırlar ile bölündüğü görünmektedir. (<https://earth.google.com/web> adresi aracılığı ile oluşturulmuştur.)

3.2.1. Marmara Gölü'nün Kurutulması ve Kurutmanın Politik-Ekolojisi

Kapitalist üretim ilişkilerinde sermaye, marjinal getirisi yüksek olan hiyerarşik ikici ilişkideki mekânların tepesinde yer alan metropol kentleri, kendisine pazar yeri olarak seçmekte ve nüfusu bu kentlerde yoğunlaştırmaktadır. Metropol kentler, çeperin doğa varlıklarını kaynaklaştırarak meta zincirlerine sokan ve refahın çeperden merkeze kaydırıldığı eşitsizliklerin de mekânlarıdır. Ancak metropoller, farklı sınıfları yoğun bir şekilde bünyesinde barındırması sebebiyle kendi içinde de eşitsiz ve çelişkili ilişkilere sahiptir. Metropoller, fiziksel gelişimlerinin her geçen gün çepere yayılmasından kaynaklı, doğa alanlarını fiziki bünyelerine katarak genişlemeye devam etmektedir. Bu genişlemeyle birlikte metropolün en yakın çeperindeki birinci doğalar, ikinci doğalara dönüşürken her seferinde mekânsal sınırlar zorlanmaktadır. Bu sebeple metropoller, kaynak haline gelen bir dış halkadaki çepere doğru yönelmekte ve aynı ilişki biçimi, birinci doğa alanı hep dışta kalacak şekilde hareketine devam etmektedir.

Modernleşmeci ve büyümeçi ideoloji, kapitalist üretim ilişkileri döngüsünde, çeperin doğa varlıklarını temelde iki şekilde yok etmektedir. Bunlardan ilki, fiziki olarak genişleyerek birinci doğaları ikinci doğalara dönüştürmesi; ikincisi de çeperin doğa varlıklarını sürekli olarak kendine çekerek bu kaynakların sonunu getirmesi şeklindedir.

Metropol, taşraya hükmederek onu sömürürken etki ve komuta merkezden (metropol) çepere (taşra) doğru gerçekleşmektedir (Scott, 2008). Doğa varlıkları da kaynaklaştırıldığında tam tersi şekilde çeperden merkeze doğru akmaktadır. Kırsaldan sökülen doğa varlığı, metropol kentlerdeki meta zincirlerine dâhil edildiğinde, metropolde bir dolaşıma girer ve kendi metabolizmasına geri dönemez. Böylece kırsaldaki doğa döngüsü sürekli kopar. Merkez ve çeper arasındaki metabolik yarık artar ve doğa varlığının kendi metabolizmasına yeniden dönememesi, çeperin tükenmesi ve metabolizmasının bozulması anlamına gelir.

Marmara Gölü Havzası'nın yer aldığı kırsal çevre de kapitalist üretim ilişkilerinin meta üretimi ekseninde, kendi doğa varlıklarının sürekli olarak sisteminden koparıldığı ilişkilerin mekânıdır. Marmara Gölü'nün de içerisinde bulunduğu Gediz Havzası'ndaki ovalar, Türkiye'deki toplam tarımsal üretimin %10'unu karşılamaktadır (Körbalta, 2019). Yoğun tarımsal üretimin gerçekleştirildiği bu alan, meta temelli tarımsal üretimde kullanılan kimyasalların kirliliğini bünyesinde barındırmaktadır. Aynı zamanda yörenin toprağındaki besin ve mineraller, sürekli olarak tarımsal ürünlerle birlikte doğasından söküldüğünde, ihtiyaç duyulan bu maddeleri yerine koymak için yine kimyasallara başvurulmaktadır. Diğer yandan tarımsal sulama yoğunluğundan kaynaklı kendi ekosistemindeki su, sanal su³⁵ olarak sürekli bünyesinden kopmakta ve meta zincirlerine katılmaktadır. Tarımsal sulama, dünyada su tüketiminin %70'inden

³⁵ Sanal su, bir metanın üretim süreçlerinde kullanılan toplam suyu ifade etmektedir. Meta zincirleri ekseninde bir meta ihraç edildiğinde, bu metanın üretiminde kullanılan su da sanal su şeklinde ihraç edilmiş olmaktadır. Küresel sanal su ihracatında en büyük oran tarımsal üretimdedir (Süer, Özçakal ve Pamuk Mengü, 2011).

sorumlu olmakla birlikte (Aküzüm, Çakmak ve Gökalp, 2010), Manisa’da bu oran %80’leri bulmaktadır (Manisa Valiliği, 2023). Yine Manisa’daki yeraltı suyu kullanımının da en yaygın gerçekleştirildiği sektör tarımdır (Manisa Valiliği, 2023). Marmara Gölü’nün doğal bir yeraltı suyu boşalım gölü olmasından kaynaklı, temel su girdisini oluşturan yeraltı sularının yoğun kullanımı, Göl’ün beslenmesini engellemektedir (Murathan, Varlı, Göktaş ve Kuzucu, 2023).

19. yüzyıl itibari ile İzmir’deki uluslararası kapitalist ticaret yollarının artmasından kaynaklı, ticari amaçlı tarımsal üretim, İzmir’in çeperinde bulunan Marmara Gölü çevresinde de ticari tarım baskısını ve beraberinde Gördes-Gölmarmara alt havzasındaki su kullanımını artırmıştır (Manisa Valiliği, 2023; Çelik, Luke ve Roosevelt, 2022). Marmara Gölü, çeşitli kuraklık baskılarını tarih boyunca sürekli atlatmış ve her defasında sulak günlerine kavuşmuş direngen bir sulak alandır. Buna rağmen 19. yüzyılın sonlarından itibaren artan ticari tarımın yeraltı ve yüzey sularını aşırı kullanması, kuraklık tehdidini daha fazla artırmıştır. Yörede yüzyıllardır süren yavaş değişim ve durağanlığın aksine ticari tarım ile kapitalizmin hızlı sermaye döngüsüne dâhil edilen Marmara Gölü Havzası’nda, su çevrimleri bozulmuştur. Çeşitli kuraklık sinyalleri, tarım ve balıkçılığın sonunu getirecekken 1932 yılında gölü yapay bir rezervuara dönüştüren projeler başlatılmıştır (Girgin, 2000). Yeraltı suları ile beslenmesi artık neredeyse mümkün olmayan Marmara Gölü’nün; 1951 yılında yapılan Çömlekçi regülatörü aracılığı ile Kumçayı’ndan, 1955 yılında yapılan Adala Regülatörü ile Demirköprü Barajı’ndan ve 1996 yılında Ahmetli Regülatörü ile Gediz Nehri’nden Göl’e aktarılan kanallardan başka beslenme imkânı kalmamıştır.

Yeraltı sularındaki azalmanın ardından Göl’e su girdisini sağlayan bu kanalların, Göl’ün varlığını sürdürmesindeki öneminden kaynaklı 2021 yazındaki kurumadan önce Marmara Gölü’ne yönelik yapılan çalışmalarda, burada planlanan Gördes Barajı’nın inşası ile Kumçayı’nın veya diğer kanalların işlevini gerçekleştirmemesi durumunun

Göl'ü kurutacağı belirtilmiştir (Girgin, 2000). Ancak Marmara Gölü'nü kurutacağı neredeyse kesin olan Gördes Barajı projesi, iktidar ve sermaye ilişkileri ile bezeli bir hidrolik proje olarak uygulanmıştır.

3.2.1.1. Marmara Gölü'ndeki Projeler ve Müdahaleler

19. yüzyıldan itibaren daha çok kayıtlı üretimi artırmaya ve üretilenden daha fazla pay almaya odaklanan devletler, bilimsel bilgiyi doğayı dönüştürme ve kontrol altına almak için bir araç olarak kullanmıştır (Küçükceran, 2018). 1930'lardan itibaren Marmara Gölü, teknokratik projeler ile daha fazla üretimin gerçekleştirilmesi amaçlı tarımsal sulama amaçlı bir rezervuar alanına dönüştürülmüştür. Merkezi hidrolik projeler, yerel halkın çevresiyle geliştirdiği ilişkiyi de dönüştürerek yörüklik, çobancılık gibi yaşam biçimlerinden, modernize edilmiş kırsal bir yaşama geçişin toplumsal mühendislik projeleri olmuştur. Bu durum, bölgede sulanan ovalarda yapılan tarımı artırırken diğer taraftan yeraltı sularını da tüketmiş, ticari tarım baskısında metabolizmasından koparılan su ve diğer doğal varlıklar, topraktan koparak meta zincirlerine katılmış, su döngüsü bozulmuş ve bir yeraltı suyu boşalım gölü olan Marmara Gölü'nün besleyen yeraltı suları Göl'e yetememeye başlamıştır.

Aşırı tarımsal su kullanımı, yine tarımsal üretimi tehdit eder hale geldiğinde, Gediz Nehri'nden Göl'e su transferleriyle Göl'ün varlığı korunmaya çalışılmıştır (Girgin, 2000). Marmara Gölü, sulamalı tarımsal kalkınma projeleri ekseninde bir taraftan doğal beslenme yollarını kaybetmiş, diğer taraftan kendisine bağlanan Kumçayı (Gördes Çayı), yapay bir hale getirilen Göl'ün temel besleme kanalı haline gelmiştir. Marmara Gölü Havzası'nda su, yoğunlaşan meta temelli tarımsal üretim ekseninde kendi metabolizmasından kopup bölgede su krizini artırdıkça, meta temelli tarımın sürdürülmesi için her defasında yeni teknokratik çözümler ortaya çıkmıştır.

Marmara Gölü, doğal bir alüvyal set gölü özelliği taşımasının yanında 1932-1953 yılları arasında yapılan çalışmalar ile bir rezervuar alanına dönüştürülmüştür

(Girgin, 2000; Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019). İçme suyu sağlama, tarımsal sulama, taşkın kontrolü ve balıkçılık gibi faaliyetlerin yerine getirilmesi amacıyla doğal göllere çeşitli müdahaleler yaparak bu yerlerde su depolanması sıkça uygulanmaktadır. 1952 yılında Kumçayı'nın taşkın sularını Marmara Gölü'ne aktaran Kumçayı Derivasyon Kanalı ve 1955 yılında Demirköprü Barajı'ndan Göl'e su aktaran Adala Regülatörü inşa edilmiştir. 1996 yılında ise Ahmetli Pompaj İstasyonu Göl'deki su girişlerinin azalması sonrası Gediz Nehri'nden Göl'e su aktarmak amacı ile yapılmıştır. Bu döneme kadar yapılan projeler, su seviyesinin düşmesini engellemek ve Göl'ün sürdürülebilir kullanımını sağlamaya yöneliktir (Girgin, 2000).

1993 yılında sulak alan, yaklaşık iki yıllık kurak bir döneme girmiştir. Çiftçilerin pompaj ile sulak alanı tarımsal sulama için kullanması, su seviyesini ciddi oranda düşürmüştür (Arı ve Derinöz, 2011). Bu yıllarda acil bir çözüm sunmak amacı ile DSİ, Demirköprü Barajı'ndan Marmara Gölü'ne 5 hm³ su bırakmıştır (Derinöz, 2023). Arı ve Derinöz'e göre (2011) Marmara Gölü'nün yönetimi ve bu alana yönelik müdahaleler bölgeyi tarımsal amaçlı kullanmanın ötesine geçmemiştir. 1998-2009 yılları arasında, Kumçayı üzerinde İzmir'in içme suyunu karşılamak ve tarımsal sulamada kullanmak için Gördes Barajı inşa edilmiştir. Gördes Barajı inşaatı öncesi gerçekleştirilen projeler, bir taraftan Göl'ün varlığını sürdürmesine sebep olurken diğer yandan daha fazla tarım ve balıkçılık yapılmasını teşvik ederek Göl üzerindeki baskıları artırmıştır. Projelere bakıldığında, Marmara Gölü'nün bir yaşam çevresi değil, bir kaynak olarak görüldüğünü söylemek mümkündür.

Marmara Gölü de dâhil olmak üzere Gediz Havzası içerisinde yer alan su varlıkları, tarımsal meta üretimi artırmak üzere 1930'lu yıllardan itibaren modernizasyon projelerine konu olurken daha çok sulanan tarım arazisi, bölgede daha fazla toprağın işlenmesine ve kirlenmesine sebep olmuştur. Bölgede tarımsal sulama suyunu azaltmak için modern damlama ve yağmurlama su kullanımı teşvik edilirken,

sanayi sektörünün genişlemesi, bu defa farklı bir sektörde yoğun su kullanılması ve kirletilmesi anlamına gelmektedir. Nitekim Manisa'daki birinci derecedeki çevre sorunu da su kirliliği olarak ilan edilmiştir (Körbalta, 2019).

Bölgede meta temelli tarım ve sanayi faaliyetleri, su kullanımını artırmaktadır. Havzada, sanayi faaliyetlerinin devlet tarafından teşviki de daha fazla sermayenin bölgeye gelmesine sebep olmakta ve daha fazla üretim, su varlıklarının tükenmesine yol açmaktadır. Aynı zamanda hem üretimde hem de tüketimde açığa çıkan kirlilik, su varlıklarına karışmaktadır. Bölgede arıtma işlemi, ayrı bir maliyet kalemi olduğu için kârın düşmesine sebep olduğundan, doğru bir şekilde çalışmamaktadır. Gediz Havzası tekil sanayi işletmelerindeki atık tesislerinin durumu da bu savı doğrulamaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019: 206-207). Bu üretim ilişkisi temiz suyu kıt bir hale getirmektedir.

Su, tüm canlı yaşamı için zorunlu bir hak ve bu sebeple yaşam hakkının ön koşulu olsa da aynı zamanda eşitsiz coğrafyalar arasındaki eşitsiz altyapılar aracılığı ile dağıtılan bir yapıdadır. Bundan dolayı su, kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde, insan nüfusunun ve sermayenin yoğunlaştığı kentlere çeşitli altyapılarla iletilen ve kendi doğasından tamamen kopuk, nesneleşmiş “kıt” bir kaynak haline getirilmiştir (Yılmaz, 2013).³⁶ Bu kıtlık, çeşitli coğrafyalar ve sektörler arasında da suyun yeniden paylaşımını zorunlu hale getirmektedir. Marmara Gölü'nün ekolojik döngüsünü bozan ve artık Göl'ün temel besleniminin gerçekleştiği tek kanal olan Kumçayı'na, İzmir'e aktarılacak üzere Gördes Barajı'nın inşa edilmesi ise Marmara Gölü'nün sonunu getiren proje olmuştur.

³⁶ Su üzerindeki kıtlık söylemi suyun meta döngüsüne eklenmesi konusunda önemli bir argüman olarak ele alınmaktadır. Diğer yandan meta temelli üretimde, suyun temel girdi olması ve üretimin ardından kirliliğin de su varlıklarına katılması sebebiyle de gerçekten kitledir.

3.2.1.2. Ekonomik ve Politik İhtilaflar Sarmalında Gördes Barajı

Türkiye’de 20. yüzyılın son çeyreği ile birlikte sulak alan yönetimi konusunda, devletlerin koruma politikaları, siyasi gücü besleyen altyapılar olarak bu alanları koruma şekline bürünmüştür. Sulak alanların kendi içsel değerlerinden ziyade doğal altyapılar olarak ekosistem hizmetlerine bağlı olarak oluşturulmuş değer sistemince belirlenen koruma yaklaşımı, kapitalist toplumsal ve ekonomik sistemin büyüme zorunluluğu ile dikotomiktir. Sulak alanlara yönelik koruma yaklaşımı, bu yerleri korumanın doğal altyapıyı korumak anlamına gelmesinden kaynaklı “kamu yararı” düşüncesinden de beslenmektedir. Ancak Marmara Gölü’nün kurutulması sürecinde yaşandığı gibi koruma politikaları sürdürülürken metropol bir kente su transfer etme projesi de “kamu yararı” görünümüne kavuşturulabilir ve böylece sulak bir yaşam çevresinin sonu getirilebilir. Bu durum, sulak alanları koruma ve hidrolik projelerin sağlanmasının birbirine zıt olduğu bir kamu yararı kavramını ortaya çıkarmaktadır. Kamu yararı kavramı ihtilaflı bir mesele olmasının yanında, kavramın kullanımı çoğu zaman projelerin yapımına bir meşruiyet getirmektedir.

Toplumun ortak çıkarı olarak kamu yararı, hakim üretim sisteminin kendisini yeniden üretmesinin temel gereksinimlerinden birisidir. Devletin bu işlevinin içeriği de üretim biçimi tarafından belirlenmektedir (Eroğul, 2014). Kapitalist üretim biçiminde, sermaye sınıfının yerine getiremeyeceği su altyapısının sağlanması gibi üretim dışı bazı işler, ancak devlet tarafından bir kamu yararı olarak ortaya konduğunda hakim üretim ilişkilerin devamı sağlanmış olmaktadır. Kimi altyapılar, ortak tüketim malı olarak devlet tarafından üretilmekte, böylece emeğin ve sermayenin yeniden üretimini sağlayacak ortam gerçekleşmektedir (Castells, 2020). Dolayısıyla çeşitli altyapılarla Marmara Gölü Havzası’nın suyunun İzmir’e aktarılması emek ve sermayenin bir metropol olan bu kentte yoğunlaşmış olması ile ilişkilidir.

Hidrolik projeler, devletin gücünü pekiştirirken kamu yararının sağlanması konusunda ekonomik büyüme ve hizmet götürme söylemi, projelerin meşruiyetini sağlamaktadır. Aynı şekilde sermaye sınıfının dâhil olduğu hidrolik projelerde de sermaye sınıfı, kamu yararının ve ulusal kalkınmanın sağlanmasına yönelik bir motivasyon ile hareket ediyor olarak görünmektedir. Kapitalist toplumsal ve ekonomik sistem içerisinde sermaye sınıfının temel motivasyonu olan kâr ve rekabete ise değinilmemektedir.

Gördes Barajı inşaatının ihalesini alan ve Türkiye İnşaat Sanayicileri İşveren Sendikası (İNTES) Yönetim Kurulu başkanı olan şirket sahibi, sermayenin doğa üzerindeki baskısı üzerine vurgu yapan çevreciler için “Çevreci kisvesi altındaki kişiler, dışarıdan finanse ediliyorlar, bunlar bizim enerji alanındaki kalkınmamızı önlemek isteyen hainler” olarak kalkınma söyleminden destek almıştır ("Böyle buyurdu sanayici: Çevreci kisvesi altındaki hainler", 2011). İktidarın da benzer olaylara karşı aynı söylemlere başvurduğu görülmektedir. Kalkınmanın önündeki hainler ifadesiyle, doğa savunucusu grupları kriminalize ederek yatırımların önünü açmaya çalışan sermaye sınıfı, bu grupların dışarıdan finanse edildiğini dile getirerek doğa savunusunu uluslararası destekli, ulusa karşı bir saldırı meselesi olarak ele almakta ve bir dış düşman tasavvuru oluşturmaktadır. Bu söylemlerin yalnızca tek bir sermaye sınıfına mensup yatırımcı tarafından değil, özellikle neoliberal dönüşümün ardından devlet ve sermaye ortaklığında üretildiğini ifade etmek mümkündür.

Barajlar kralı olarak da anılan ve Türkiye Cumhuriyeti'ne 1965-1993 yılları arasında toplamda 10 yıl başbakanlık yapan, 1993-2000 yılları arasında ise Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel, hidrolik projelerin politik güçteki önemini vurgulayan başlıca siyasetçilerden olmuştur. 2009 yılında DSİ'nin 55. Kuruluş yılı kutlamasında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, söylediği “ ‘su akar, Türk bakar’ sözünü su kaynaklarına yaptığımız yatırımlarla ‘Su akar, Türk yapar’a çevirdik”

cümlesi ile hidrolik siyaset misyonunu sürdürmüş ve bu söz adeta siyasi bir atasözü halini almıştır ("Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nün 55. kuruluş yılında 55 tesis", 2009). Hidrolik projelerin siyasi güç malzemesi olarak kullanılmasını pekiştiren bu söz, hem siyasetçiler ve bürokratlar, hem de sermaye sınıfı tarafından sürekli tekrar edilen bir slogan haline gelmiştir. Neredeyse her hidrolik şantiyenin açılışı, bu söz ile yapılmıştır. Gördes Barajı'nı inşa eden şirketin sahibi de "*Bundan böyle sloganımız 'Su akar Türkler baraj yapar' olmalıdır*" diyerek bu geleneğin takipçisi olmuştur ("Böyle buyurdu sanayici: Çevreci kisvesi altındaki hainler", 2011). Bu söz devlet ile sermaye arasında tamamlayıcı bir ilişki biçiminin tanımı olmuştur (Ercan, 2011). "Boşa akan su" söylemi, kapitalist sistem için suyun boşa aktığıdır. Kendi halinde akan bir dere, kapitalist bir değer ifade etmemektedir.

Sermaye çevriminin daha hızlı gerçekleşmesi için doğanın sömürülmesinin hızlanması sürecinde çevre koruma politikaları, kapitalist ekonomik sistem içerisinde bir engel oluşturmaktadır. Ancak kamu ile sermaye arasındaki tamamlayıcı ilişki, koruma politikalarının koyduğu engelleri, hızlı bir şekilde aşmak veya kamu yararı söylemi ile koruma politikalarının etrafından dolaşmayı sağlamaktadır. Bu durum, sermayecilerin bürokratik hiyerarşinin tepesindeki isimlerle yakınlık kurması ve devlet destekli kapitalist araçların uygulanmasına sebep olmaktadır. Gördes Barajı inşaatını üstlenen şirket sahibi, bürokrasinin yatırımlarının hızlı bir şekilde gerçekleşmesinde engel olduğunu çoğu konuşmasında dile getirirken³⁷ 2007-2011 yılları arasında mülga

³⁷ "Sularımız akıp gidiyor. Ufak tefek bürokrasiye bakmadan akıp giden suların ekonomiye kazandırılması daha önemli" ("Eroğlu'dan itiraf", 2008).

"Bürokrasiye boğulmaya başladık. Çok sayıda kuruluşla ilişki kurmak, onay, izin veya ruhsat almak zorunda kalıyoruz. Kurumlararası yetki kargaşasının bir an önce sona erdirilmesini istiyoruz. İdareler arası koordinasyonsuzluk nedeniyle zaman kaybı ve haksız yere cezalarla karşılaşıyoruz" ("Eroğlu HES eleştirisinde 'dış lobileri' suçladı", 2013).

"Bürokrasi ağır bir yük, başlayan projelerin yargıya taşınması da yatırımları aksatıyor. Bu konuda Bakanlıktan çözüm bekliyoruz. Bundan böyle sloganımız 'Su akar Türkler baraj yapar' olmalıdır" ("Böyle buyurdu sanayici: Çevreci kisvesi altındaki hainler", 2011)

Çevre ve Orman Bakanı, 2011-2018 yılları arasında mülga Orman ve Su İşleri Bakanı ile yakın ilişkileri ile bilinmektedir ("Böyle buyurdu sanayici: Çevreci kisvesi altındaki hainler", 2011).

Devlet, yalnızca toplumun ortak çıkarına hizmet eden bir aktör olmayıp egemen sınıfın ve devlet olarak kendisinin çıkarına hizmet eden rollere de sahiptir (Eroğul, 2014). Bu sebeple sulak alanlar konusunda, kapitalist toplumda egemen sınıf olan sermaye sınıfının çıkarları, doğanın hakları ile çeliştiğinde; yani sulak alanlarda hidrolik yatırım ve girişimler ile gerçekleşen hidrolik projeler, sermaye sınıfı için beraberinde yüksek kâr beklentisi getirdiğinde, sulak alanların korunması politikalarında çeşitli imtiyazlar, dolayısıyla çelişkiler ortaya çıkabilmektedir. Marmara Gölü'nü besleyen kanallardan gelen suyun kesilmesinin, bu sulak alanın kuruması ile sonuçlanacağını ifade eden çalışmalara (Girgin, 2000; Türkeş, 2011) rağmen Gördes Barajı inşa edilmiştir. Baraj projesine, sermaye ve iktidar ilişkilerini açıklayan bir gözlükle bakmak, her şeye rağmen bu barajın inşasının kapitalist süreçlerle ilişkisini daha net açıklamaktadır. İhtilafı Gördes Barajı inşaatı, tüm ekolojik sonuçları önceden bilinmesine rağmen gerçekleştirilmiştir.³⁸

1998 yılında temeli atılan ve 2009 yılında açılışı yapılan (Manisa Valiliği, 2009) Gördes Barajı, tabanındaki sorunlar nedeniyle 2015 yılına kadar tam anlamıyla faaliyete geçememiştir. Karmaşık ilişkiler ile çevrili bu proje, iktidarın gücünü gösterdiği sembolik bir anlama sahiptir. İzmir'e su götürmesi hedeflenen Gördes Barajı, neoliberal, muhafazakâr ve sağ popülist bir parti olan iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) desteklemeyen İzmir seçmeni için bir oy aracı olma potansiyeline sahip olarak görülmüştür. Nitekim 2021 yılında, Gördes Barajı projesi tamamlandığında

³⁸ Ayrıca, Mavi Hat operasyonu ile şirketin Gördes Barajı işi için rüşvet anlaşması yaptığı ortaya çıkmıştır. Şirket sahibi Ankara 11. Ağır Ceza Mahkemesindeki davanın 22.11.2013 tarihinde görülen 55. celsesinde 3 yıl 4 ay hapis cezası almış (Mavi Hat davasında karar, 2013), bu ceza Yargıtay 5. Ceza Dairesi tarafından 2016 yılında bozulmuştur (Yargıtay 'Mavi Hat' davasında mahkumiyetleri bozdu, 2016).

başbakan olan, cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan “İzmir’e suyu biz getirdik. Her ne kadar İzmir bize oy vermese de biz getirdik. Hiç ümidimiz yok ama İzmir’den verdiğimiz bu mesajın yerini bulması en büyük temennimizdir.” ifadesini kullanmıştır.

İzmir’e su götürmesi hedeflenen Gördes Barajı projesi için 2006 yılında İzmir Büyükşehir Belediyesi’ne bağlı İZSU (İzmir Su ve Kanalizasyon İdaresi) Genel Müdürlüğü arasında bir protokol imzalanmıştır. Bu protokol ile Gördes Barajı’ndan İzmir’e su verilmesi karşılığında, barajın toplam yapım bedeli olan 270 milyon lirayı, 30 yıla bölerek İZSU Genel Müdürlüğü DSİ’ye ödemeyi, DSİ ise İzmir’e bir yılda 59 milyon metreküp su vermeyi taahhüt etmektedir (“İBB’den Erdoğan’ın “İzmir’e suyu biz getirdik” sözlerine yanıt”, 2021). Aziz Kocaoğlu’nun İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı olduğu yıllarda DSİ ile imzalanan protokol için Gördes Barajı ve İzmir arasındaki isale hattı ve arıtma yapımını hızlandırmak için belediye, DSİ’ye iş birliği çağrısında bulunmuştur (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2007). Dönemin belediye başkanı, İzmir için yeni su kaynakları çalışmalarına yoğunlaşmış ve Gördes Barajı projesi için de “İzmir kazanacak” derken Marmara Gölü’nün yaşam çevresinin yok edileceği konusu, İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin henüz gündemine girmemiştir (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2007).

Lefebvre’in (2019) belirttiği üzere doğa, şehrin hammaddesi olarak talan edilmektedir. Havzalar arası transfer edilirken yerel veya merkezi yönetimin soyutlaştırdığı su, yaşam çevresi düşünülmeden altyapı meselesine indirgenmiştir. Altyapı yatırımları, metropollerin periferini tüketmesi yönünde süregiderken suyun geldiği havzadaki sosyo-ekolojik ilişkiler, merkezi ve yerel yönetim tarafından göz önüne alınmamıştır. Körbalta’ya göre (2019), Gördes Barajı, Türkiye’de hız kazanan havzalar arası su transferi projelerinin parçasıdır. Metropollerde yoğunlaştırılan nüfus, kendi su varlığını tükettiği için çeperin su varlıklarına yönelmektedir. Küreselleşme sürecinde öne çıkan İzmir kentinin kalkınma planlarıyla büyümesi daha da

desteklenirken kendi doğa sınırlarının kapasitesini aşması, hemen art bölgesinde bulunan Manisa'nın doğa varlıklarını bünyesine katmasını gerektirmiştir (Körbalta, 2019). Ancak kapitalist eşitsiz ilişkiler ekseninde, bölgeler arasındaki bu eşitsizlik göz önünde tutulmamaktadır.

2009 yılında kullanıma açılmasına ve baraj sebebiyle Marmara Gölü Havzası'nda metabolik bozulmalar gerçekleşmesine rağmen 2015 yılına kadar imalat hatası nedeni ile barajın tabanındaki delik ve tünellerdeki çatlak nedeniyle baraj su tutmamış ve ölü hacmi aşamamıştır ("Gördes Barajı'nda 21 milyonluk delik", 2015). Bu sebeple Gördes Barajı yapılış amacını da yerine getirmemiştir. DSİ 2. Bölge³⁹ eski müdür yardımcısı Hasan Baykal, Gördes Barajı'nda saniyede 2 bin litre su kaçağı olduğunu, maliyet getirdiği ve inşaat süresi uzadığı için inşaat, planlama aşamasındaki önerilenlerin yapılmadığını söylemiştir ("İzmir Büyükşehir: Bedelini Ödüyoruz ama Gördes Barajı Su Tutmuyor", 2021). DSİ, Gördes Barajı'nı özel bir şirkete yaptırmıştır. Her ne kadar sermaye, gerçekleştirdiği yatırımlarda kamu yararı sağlama ve hizmet götürme söylemlerini kullansa da kapitalist ekonomik sistemde, sermayenin birinci motivasyonu kâr elde etmektir. Bu sebeple Gördes Barajı inşaatında da kârı artırmak ve kamu maliyetlerini azaltmak hedeflenmiştir.

Maliyetten kaçınmanın bir sonucu olarak barajdaki kayıp-kaçak su sorunları devam etmesine rağmen İzmir'e içme suyunu acele bir şekilde ulaştırmak için dönemin İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Aziz Kocaoğlu'nun, dönemin Orman ve Su İşleri Bakanı Veysel Eroğlu ile görüşmesi sonrası hızlıca barajın su tutmasını sağlamak ve İzmir'in kurak döneminde suyu ulaştırmak hedeflenmiştir.⁴⁰

³⁹ DSİ, Türkiye'deki 26 akarsu havzasına göre 26 bölge müdürlüğünden oluşmaktadır. 2. Bölge Müdürlüğü, Gediz Nehri Havzası'ndaki İzmir, Manisa ve Uşak'ı kapsamaktadır.

⁴⁰ "İzmir susuz kalacak, yer altı suyu seviyesi düşüyor; dolayısıyla, biz Gördes Barajı'nda hemen su tutalım.' Evet, birtakım kaçaklar olabilir ama en azından kurak dönemdeki problemi çözelim diye 115 kilometre isale hattı ve aynı zamanda barajda acele su tuttuk (...)Şimdi, zaten kaçakların giderilmesiyle ilgili çalışma yapıldı. Mühendislik hatası yoktur; bakın, o çok incelendi ve Gördes Barajı İzmir için

Ancak DSİ 2. Bölge eski müdür yardımcısı Hasan Baykal'a göre hızlı bir şekilde barajda su tutma kararı, biriken suyun sebep olduğu yüksek basınç sebebi ile kaçağın önlenememesine sebep olmuştur ("İzmir Büyükşehir: Bedelini Ödüyoruz ama Gördes Barajı Su Tutmuyor", 2021). İZSU eski Genel Müdürü Ahmet H. Alpaslan, bu acele su tutma kararı ve İzmir'e su götürülmesinin İzmir için o dönemde faydalı olduğunu dile getirmiştir ("İzmir Büyükşehir: Bedelini Ödüyoruz ama Gördes Barajı Su Tutmuyor", 2021). Ancak barajın birkaç yıl sonra daha da artan kayıp-kaçakları sebebi ile İzmir'e beklenen miktarda suyu iletmemesi, İzmir yerel yönetiminin tepkilerini artırmıştır. 2019-2024 yıllarında İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Tunç Soyer, Gördes Barajı için *"Türkiye'de kamu zararına neden olan en hazin projedir, gerçek bir fiyaskodur"* şeklinde bir açıklama yapmıştır (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2022).

Gördes Barajı, siyasi gücü besleyen bir su altyapısı projesi olarak yerel yönetim ve merkezi yönetim arasındaki gerilimi de artırmıştır. Tarımsal sulamanın yanında İzmir'e su gitmesi amacı ile inşa edilen baraj, merkezi iktidar için bir seçim malzemesi olurken, muhalif belediye içinse söz verilen miktarda suyun İzmir'e ulaşmaması, bu sebeple kamu yatırımlarının boşa harcanması anlamına bürünmüştür. Gördes Barajı'nın politik, ekonomik ve ekolojik ihtilaflarla dolu tartışmaları sürerken 2020 yılında Marmara Gölü için yaşam çevresini yok edecek büyüklükteki kuruma çanları çalmaya başlamıştır.

Gördes Barajı projesi, Plumwood'un (2020), ikiciliği tanımlarken kullandığı arka plana itme, radikal dışlama, kendine katma, araçsalcılık kavramlarına doğrudan örnek teşkil etmektedir. Gördes-Gölmarmara alt havzasının suyu, Gördes Barajı aracılığı ile İzmir'e aktarılmak üzere projelendirilirken su havzasının doğal ve toplumsal

kuraklığın aşılmasında gerçekten çok önemli bir su kaynağı olmuştur. O kararı veren benim ve çok isabetli olmuştur. İzmir'i susuzluktan kurtaran bir hamle yaptık. Ben 'Ya, boş ver, her şey bitsin. Enjeksiyonlar vesaire tamamlansın, ondan sonra su turalım' diyebilirdim ama o tuttuğumuz suyla İzmir'deki bütün kurak dönemleri aştık. Gördes Barajı İzmir'in suyunun sigortasıdır (Veysel Eroğlu'nun konuşması, "İzmir Büyükşehir: Bedelini Ödüyoruz ama Gördes Barajı Su Tutmuyor", 2021)."

metabolizması, arka plana itilerek dikkate değer görünmemiştir. Böylece doğal metabolizma içerisindeki yüzlerce türün yaşam hakları, metropole su transfer etmek için dışlanmıştır.

İkinci ilişki biçimi içerisinde, içsel değerinin yok sayıldığı, ıslah ve kontrol edilmediği müddetçe zaten boşa akıyor olarak görülen Gördes-Gölmarmara alt havzasının suyu, tahakküm altına alınıp projelerin bünyesine katıldığında yalnızca bir kaynak olarak değerli görülmüştür. Yaşam çevresinden bağımsız hiyerarşik ikinci ilişkinin tepesindeki mekân olan metropol kentin hammaddesi haline getirilen bu havzanın soyutlanmış suyu da doğrudan araçsallaştırma örneğidir. En nihayetinde suyun kendi metabolizmasından kopması ve tekrar kendi metabolizmasına dönememesi, Marmara Gölü havzasında metabolik bir yarık oluşturmuş ve buradaki yaşam tehdit altına girmiştir.

3.2.2. Gördes Barajı İnşaatının Ardından Göl'ün Kuruma Süreci

Marmara Gölü çevresinde uzun yıllardır süren yoğun tarım uygulamalarının kimyasal kirlilikleri ve son otuz yılda bölgede artan sanayi faaliyetlerinin sebep olduğu su kirliliği, bölgede hem içme hem sulama suyu kullanımında yeraltı suyuna yönelinmesine sebep olmuştur (Körbalta, 2019). Yoğun yeraltı suyu kullanımı, Marmara Gölü'ne temel su girdisini yüzey suları ile sınırlamıştır.

Gördes Barajı'nın üzerine inşa edilen Kumçayı, 2012 yılında Marmara Gölü'ne %85,59 oranla en çok su girdisini sağlayan kanaldır (Körbalta, 2019: 451). Ancak Gördes Barajı'nın su tutması ile 2015 yılından itibaren Göl'ün temel beslenme kanallarından olan Kumçayı'ndan Göl'e su girdisinin düşmesi, kurumunun temel nedeni olmuştur. Ayrıca Kumçayı üzerindeki kum ocakları da Göl'e ulaşması gereken sınırlı miktardaki suyu, ocakları işletebilmek için kendi havuzlarına aktarmaktadır (Doğa Derneği, 2022).

Gediz Nehri'nden Göl'e su ileten Ahmetli regülatörünün de yüksek maliyetli olması sebebi ile çalıştırılmaması Marmara Gölü'nü yüzeyden besleyen ikinci kanalı da kangren hale getirmiştir. Demirköprü Barajı'ndan Adala regülatörü aracılığı ile iletilecek olan su da barajın düşük seviyede olması sebebi ile Marmara Gölü'ne aktarılmamaktadır (Körbalta, 2019). Göl'ün doğal temel kaynakları olan Akpınar ve Kepekli pınarları da tarımsal sulama sebebi ile kurumuştur (Murathan, Varlı, Göktaş ve Kuzucu, 2023). Marmara Gölü Sulak Alanı'nın temel su girdisini sağlayan kaynaklardaki bu sorunlar sebebi ile 2021 yılında sulak alan tamamen kurumuştur.

YIL	GİRDİLER (x 10 ⁶ m ³)*	ÇIKTILAR (x 10 ⁶ m ³)
2012	Kumçayı 118.8	Buharlaşma 98.4
	Adala Besleme Kanalı 20	Sulama amacıyla alınan sular 89.08
	Göl su yüzeyine düşen yağış 28.7	
	Alt drenaj havzasından gelen yüzeysel akış 27.7	
	Toplam 195.2	Toplam 187.5
2017	Kumçayı 9.49	Buharlaşma 20.58
	Adala Besleme Kanalı 15.60	Sulama amacıyla alınan sular 91.05
	Göl su yüzeyine düşen yağış 1.64	
	Alt drenaj havzasından gelen yüzeysel akış 4.92	
	Toplam 31.65	Toplam 111.63

Tablo 2. 2012 ve 2017 yıllarına ait Marmara Gölü'nün su bütçesi. (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012; Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019'dan değiştirilerek alınmıştır.) ⁴¹

⁴¹ 2012 yılında su bütçesi pozitif iken 2017 yılında Gördes Barajı'nda tutulan Kumçayı suyunun Marmara Gölü'ne aktarılmamasıyla su bütçesi negatiftir. 2012 yılında Marmara Gölü'ne ait su bütçesinin gösterildiği tabloda su girdisi ve çıktısı birbirine çok yakındır. Bu durum gölden daha fazla su çıktısının olması ya da besleme kanallarının önünün kesilmesinin gölün kurumaya doğru gideceğini göstermektedir.

* Yoğun yeraltı suyu kullanımı ve göl çevresinden alüvyal alanlara su verilmesinden kaynaklı yeraltı suyu ihmal edilmiştir.

2017 yılından itibaren etkisi artan kuruma, Marmara Gölü'nün ekolojik olarak kalıcı değişiklikler yaşamadığı geçmişteki kurak dönemlerin aksine Göl'ün yaşam çevresini neredeyse tamamen yok eden bir özelliكتedir. Bahar aylarındaki sulak dönemde dâhi Göl, kanallar aracılığı ile beslenemediğı için varlığını koruyamamaktadır. 2021 yılının ardından Göl, kritik seviyede bir yok oluşla karşılaşmıştır. Marmara Gölü havzasındaki su yönetimi dikkate alındığında, Göl'ü kurutan nedenlerin iklim değişikliği ve kuraklık gibi etkenlerin ötesinde doğrudan beşeri faktörler olduğunu söylemek mümkündür (Murathan, Varlı, Göktaş ve Kuzucu, 2023; Körbalta, 2019; Doğa Derneğı, 2022; Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019).

2021 yılı itibariyle etrafı tarım arazileri ile çevrili olan Marmara Gölü çekildikçe, Göl tabanı sürülmeye ve tarım arazisi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Göl'ün geçmiş yıllarda çekildiğı yerlerde gerçekleşen özellikle kavun ve karpuz gibi tarım ürünlerinin yetiştirildiğı dönemlerin aksine, Göl tabanında yeni çıkan boş araziler büyük tarım makineleri tarafından sürülmeye başlanmış ve bu alanlar yoğun tarım yapma girişimleri ile karşı karşıya kalmıştır. Böylece sulak alan metabolizmasındaki sorunlar ve yaşam çevrelerindeki tehdit de artmıştır. Gölün kurumasiyla, bölgede mülkiyeti belirsiz ve verimli arazilerin ortaya çıkmasıyla kaçak tarım, arazi gaspı ve sosyal çatışmalar da baş göstermeye başlamıştır.

Su yönetimindeki eşitsizlikler ve kapitalist tarımsal baskı, Marmara Gölü'nün suyunu kendi yaşam çevresinden koparıırken Göl'ün yavaş ama öngörülen ölümüne sebep olmuştur. Hassas bir sulak alan ekosistemine sahip Marmara Gölü, çok çeşitli ve biyolojik açıdan zengin bir yaşam çevresiyken monokültür tarımın birkaç sınırlı türünden oluşan yaşam çevresi açısından fakirleştirilmiş bir tarım alanına dönüştürölmektedir. Marmara Gölü'nün heterojen, okunaksız ve karmaşık doğal yapısındaki belirsiz ekonomik getirilerin aksine tek tip, okunaklı ve basit bir ekonomik

faaliyet alanına dönüştürülmesine tüm koruma statülerine rağmen devlet tarafından göz yumulmuştur.

Fotoğraf 5. Kurutulan Marmara Gölü kıyısında balıkçı tekneleri, Ağustos 2023.

Fotoğraf 6. Marmara Gölü'nün Tekelioğlu Köyü kıyısında balıkçı kooperatifi binası. Kooperatif binasına kadar uzanan Göl (üstte) (Üstteki fotoğraf İsmail Memiş tarafından çekilmiştir, 2019). Kooperatif binasının kıyısına kadar uzanan eski Göl tabanının buğday tarlasına dönüştürülmüş hali (altta) (2023)

Fotoğraf 7. Üzüm bağlarının ve zeytin ağaçlarının arkasındaki sararmış buğday tarlası olarak görülen Marmara Gölü'nün kuruduktan ve tarıma açıldıktan sonraki hali, Ağustos 2023.

Fotoğraf 8. Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü tarafından 2017 yılında Marmara Gölü'nün Ulusal Öne Hız Sulak Alan ilan edilmesinin ardından asılan bilgilendirme panosu ve tabela ile Jeopark Projesi kapsamında destinasyon noktası olarak gösterilen sarı renkli tabela, sol arkada sararmış tarla olarak görülen kurutulmuş Göl alanı, Ağustos 2023.

3.2.3. Fırsatçı İstila: TİGEM, Köylüler ve Göl'e Yabancılaşma

Marmara Gölü yüzlerce canlı türüne binlerce yıldır yaşam çevresi sunan bir özelliğe sahipken Göl'ün kurumasının ardından ortaya çıkan verimli çamur düzlükleri, yeni tarımsal arazi elde etmenin çatışmalı bir konusu haline gelmiştir. Tarımsal anlamda elverişli görülen bu yeni alanlar, Göl tabanının paylaşılması zor bir alana dönüşmesine sebep olmuştur. Göl'ün kıyılarında geçmişten beri çeşitli tarım arazileri bulunmaktadır.

Köylüler, kimi tarım arazilerinin Göl'ün taşkın alanında olması ve çeşitli yıllarda su miktarının fazla olmasından kaynaklı, kıyılardaki tarım arazilerinin sular altında kaldığı durumların yaşandığını iletmiştir. “*Göl dolmazsa biz kıyıdaki tarlalarımızı ekeriz, dolarsa ekemeyiz. Ben ekerim, bazen Göl alır. Bu yer, dolarsa Göl'ündür, dolmazsa bizim*” (Hacıveliler 1). Sulak alanların doğası oldukça değişken olduğu için Göl'e kıyısı olan köylerde, su miktarının az olduğu yıllarda, kıyıdaki özel mülk statüsündeki tarlalarda tarım yapmak mümkünken sulak geçen senelerde bu arazinin Göl'e ait olduğuna dair bir kabulleniş hakimdir. Taşkın alanlarında mülkiyeti köylülere ait olan bu arazilerde sulak alanın değişen sınırlarına bağlı olarak uzun yıllardır tarımsal üretim gerçekleştiren yerel çiftçiler olmuştur. Ancak Göl'ün tamamen kuruması, yerel ve geleneksel dinamiklerin dışında, mülkiyeti belirsiz olarak görülen yeni ve elverişli tarım arazileri olarak algılanan topraklar ortaya çıkarmıştır.

Göl'ün çekildiği yerlerde tarım yapmak, bölgenin kültürel ekolojisinin uzun yıllardır bir parçası olmuştur. Ancak Marmara Gölü'nün daha önce kurumayan bölgelerinin de kuruması, daha önce müştereken kullanılan bu Göl'ün kurumasıyla ortaya çıkan arazinin nasıl ve kim tarafından kullanılacağı yönünde bir belirsizlik yaratmıştır. Göl'ün kuruması, köylülerin geçimlerini sağladığı balıkçılık gibi faaliyetleri ortadan kaldırıncı ekonomik getirisi yüksek olarak görülen kuruyan Göl tabanının verimli arazileri, daha da büyük bir çatışma konusu haline gelmiş ve Göl tabanının bulunduğu arazilerde kaçak tarım uygulamaları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Tarımsal üretim için elverişli görülen yeni araziler ortaya çıktıkça bölgenin değeri daha da artmıştır. Ancak küçük ölçekli çiftçiler, sulak alana bağlı bir geçim ekonomisine sahip olmalarından kaynaklı daha da güçsüz bir hale gelmiş ve değeri artan alanın rakiplerinden biri olamamışlardır. Göl'ün kurumasıyla geçim araçlarını kaybeden köylülerin dışında kârlarını artırmak isteyen ve yasal koşullara karşı risk alan yabancılar da bu araziye tarımsal olarak kullanmak istemişlerdir. Hâlihazırda yaşam mücadelesi

veren Marmara Gölü için yasal olmayan bu arazi rekabeti, Göl için artan yeni bir zarar unsuru haline gelmiştir.

2022 yılı itibari ile sulak alanın tamamen kurumasının ardından Marmara Gölü'nün bulunduğu hassas ekosistem, traktörler ve biçerdöverler ile hızlı bir istila yarışının yapıldığı alana dönüşmüştür. Öyle ki mülkiyeti belirsiz görülen arazide insanlar silahlarıyla nöbet tutmaya başlamıştır. Arazi gaspına yönelik çatışmalar daha da arttığında ateşli silahlar kullanılmaya başlanmış ve bir kişi hayatını kaybederken iki kişi de bu çitleme kavgalarında yaralanmıştır. Yüzlerce kişiye araziye izinsiz kullandığı gerekçesi ile cezalar yazılmıştır. Ulusal haber kanalları, bu olayları “Arazi Savaşları” olarak manşetlerine taşımışlardır (Kuruyan "Marmara Gölü'nde 'arazi savaşı' başladı! 20 günde 4 kavga: 1 ölü, 2 yaralı" , 2022).

“Göl arazisi 2 yıl yabancılara peşkeş çekildi. 2000 kişinin ekmek yediği göl, 10 kişinin yağmalayıp kendini zengin ettiği yer oldu. Bizim buranın insanı (Tekelioğlu Köyü’nden söz ediyor) ceza korkusuna bir şey yapamadı, Göl kuruyunca zaten geçimsiz kalınca cezayı nasıl ödeyecek bir de ekerse. Hiç tanımadığımız insanlar gelip ektiler gittiler, adları sanları belli değil. Bizim adresimiz belli, yerimiz, yurdumuz belli, tanımadığımız insanlar bellerinde tabanca gelip sürdüler buraları. 2 sene jandarma da ses etmedi. Onlar yapıyorsa biz de yapalım dedi herkes. Köyler birbirine girdi: Kemerdamları, Pazarköy. Adamlar birbirini vurdu. O zaman devlet el attı meseleye” (Tekeli 1)

Marmara Gölü kurudukça ekilebilen yeni peyzaja yönelik arazi çatışmaları en üst noktayken yeni bir aktör devreye girmiştir: TİGEM. Bu çatışmalı ancak oldukça verimli arazilerde, bir kamu iktisadi teşebbüsü aracılığıyla devletin de bu arazi savaşına taraf olarak girmesi, yerel halkın rekabet edemeyeceği bir istila yaratmıştır. Yerel halk ve çevre örgütleri Göl’e tekrar su verilmesini beklerken yasadışı tarımı engellemek amacıyla Kasım 2022’de Manisa Valiliği, DSİ Genel Müdürlüğü, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü (DKMP) ile Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü

(TİGEM) arasında Marmara Gölü Sulak Alanı Rehabilitasyon Üzerine İş Birliği Protokolü imzalanmıştır (Doğa Derneği, 2023). Manisa Valiliği, DSİ ve DKMP, alandan sorumlu kurumlar olarak bölgedeki koruma politikalarını uygulamakla sorumlu olmasına rağmen yerel halk arasındaki arazi çatışmalarının etkisi ile TİGEM’e destek vermiştir. Aralık 2022’de TİGEM’in tarım faaliyetlerine meşru zemin hazırlayan “Manisa İli Gölarmara İlçesi sınırları içerisinde bulunan Marmara Gölü’nün eski haline gelmesi durumunda koruma bölgelerinin yeniden değerlendirilmesi kaydıyla, Revize Sulak Koruma Bölgeleri sınırlarının onaylanması ve uygulanması” kararı Tarım ve Orman Bakanlığı’na bağlı Ulusal Sulak Alan Komisyonu tarafından verilmiştir.

Bu protokol ile kuruyan Göl tabanı, TİGEM’e tahsis edilerek büyük bir kısmı tarlaya dönüştürülmüştür. Şubat 2023 tarihine gelindiğinde hassas sulak alan ekosistemini devasa bir tarla olarak süren ve taban suyunu kullanan TİGEM’in girişimi, “Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Gerekli Değildir” kararı almıştır.

Hem Marmara Gölü’ndeki yaşam imkânlarını kökünden kazıyan hem de hukuka aykırı olarak gerçekleşen tarım çatışmalarını engellemek gibi bir amaçla meşruiyet sağlayan TİGEM’in bölgedeki faaliyeti, bölge ekosistemi için en zararlı girişim haline gelmiştir. TİGEM’in bu girişimini hem yaşama hem de hukuka aykırı bulan Doğa Derneği başta olmak üzere, WWF-Türkiye (Doğal Hayatı Koruma Vakfı), Salihli Çevre Derneği, Akhisar Çevre Derneği, Manisa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma ve Çevre Derneği gibi uluslararası, ulusal ve yerel sivil toplum kuruluşları ve yerel halk “ÇED Gerekli Değildir” kararının ilk olarak yürütmesinin durdurulması, daha sonra da iptaline karar verilmesi için Ocak 2023’te yargıya başvurmuştur (Doğa Derneği, 2023).⁴²

“Sulak alanlarda tarım yapmak yasaya aykırı. Bunu vatandaş da yapsa devlet de yapsa bir suç. Düşünün alanda, uyuşturucu kaçakçılığı yapılsın. Bundan dolayı toplumsal çatışma yaşansın. Sonra da devlet desin ki siz kavga ediyorsunuz

⁴² Dava süreçleri, Koruma Mücadeleleri ve Kurutmaya Tepkiler bölümünde anlatılmıştır.

aranızda, ben yapayım bunu. Sonuçta bu suç olan bir şeyi devletin kendisi gerçekleştiriyor bu noktada. Yani sonuçta hukuka aykırı, sulak alanlar yönetmeliğini biliyoruz. Sulak alanlar kurutulamaz. Kaybedilen sulak alanların rehabilitasyonu sağlanır. Doldurulamaz, tarım alanına çevrilemez diyor sulak alanların korunması yönetmeliği. Yani kendi yönetmeliği söylüyor bunu devletin”
(Burçin Yaraşlı, Doğa Derneği).

TİGEM’in devreye girmesiyle ekonomik açıdan istikrarsız sulak alan peyzajı, hesaplanıp yönetilebilir kârlı bir araziye dönüşmüştür. TİGEM, büyük tarım makineleri ile hareketine başladığı tek seferde kilometrelerce araziye sürdüğü, tohumladığı ve hasat ettiği, dibi kendinden gübreli arazisindeki tüm canlılığı monokültür ile biçip dövmüştür. Göl’ü kullanan 355 bitki, 36 plankton, 11 balık, 33 amfibi ve iki yaşamlı, 33 memeli, 178 kuş türünün ve yerel halkın yerini buğday ve ayçiçeği almıştır. Böylece yerel halk, yıllardır kıyısında tarım, içinde balıkçılık yaptığı Göl’lerine tamamen yabancılaşmıştır.

TİGEM bu girişimiyle, Marmara Gölü’nün kurutulmasının ardından temel aktörlerden birisi haline gelmiştir. Bu kurum, kökenini Devlet Üretim Çiftlikleri’nden, hara ve inekhanelerden almakta ve kurumun varlığı, Osmanlı’daki çiftlik-i hümayunlara kadar dayanmaktadır. Ancak Devlet Üretim Çiftlikleri, hara ve inekhaneler ve çiftlik-i hümayunlar kamu hizmeti yönü ağır basan, yaptığı üretim ile ülke ekonomisine katkı sağlayan, ordunun ve halkın ihtiyaçlarını garanti altına alan kurumlar olmuştur (Ergun, 2021). TİGEM ise faaliyetlerini⁴³, İktisadi Devlet Teşekkülü olarak kârlılık ve verimlilik ilkeleri ekseninde sürdürmektedir. Bu yönüyle Kamu İktisadi Kuruluşlarından ayrılmaktadır. Her ikisi de Kamu İktisadi Teşekkülü (KİT) olmasının yanında İktisadi Devlet Teşekkülleri (İDT) ticari esaslara dayalıyken, Kamu İktisadi Kuruluşları (KİK) kamu yararı ağırlıklıdır (Arslantürk, 2022). TİGEM, bir İDT olarak sermayesi devlet tarafından sağlanan ve sahip olduğu malların kamu malı niteliğine sahip olmasının yanında özel teşebbüsler ile yan yana ve rekabet içerisinde hareket

⁴³ TİGEM, temelde iki gruptan oluşan faaliyet alanına sahiptir: bitkisel üretim faaliyeti olarak tohumculuk, hayvansal üretim faaliyeti olarak damızlık hayvan üretimi (Ergun, 2021).

etmektedir (Ergun, 2021). Marmara Gölü'nün tarım arazisine çevrilmesi ve TİGEM'in kullanımına açılmasında olduğu gibi TİGEM, kamu gücüne sahip olmasından kaynaklı piyasa aktörlerinden de farklılık göstermektedir. TİGEM'in faaliyetleri kârlılık ve verimlilik ilkeleri esasına dayansa da Anayasa Mahkemesi, İDT'lerin asıl amacının kâr etmek olamayacağını belirtmektedir (Ergun, 2021: 30). Bu durum, TİGEM'in Marmara Gölü'nde gerçekleştirdiği faaliyetlerde bir çelişki meydana getirmektedir.

TİGEM'in arazi çatışmalarını önlemek amacıyla Göl tabanında tarım yapan tek aktör olarak sahaya çıkması bir kamu hizmeti olarak öne sürülse de TİGEM bu haksız arazi gaspı rekabetinin kâr amaçlı bir parçasıdır. Nitekim arazi kavgalarını önlemek için Gediz Nehri'nden Ahmetli regülatörü aracılığı ile Marmara Gölü'ne su verilip Göl kurtarılabilecekken TİGEM ile bir protokol yaparak alanda tarım yapmanın sürdürülmesi stratejik bir tercih meselesi olmuştur. Nitekim KİK olarak kurulmasına rağmen 2000 yılında İDT yapısına evrilen TİGEM'in kârlılık amacı, yeni yatırımlara yönelmesini gerektirmektedir, Marmara Gölü'nde gerçekleştirdiği faaliyetin asıl amacı da kamu hizmeti sağlamak değil, yatırımlarını genişletmektir.

Alanın TİGEM'e tahsis edilmesi ile ilgili en büyük potansiyel sorunlardan birisi de bu müşterek yaşam çevresinin özel sektöre devredilebilecek bir yapıya büründürülmüş olmasıdır. 1980'lerden sonra Türkiye'de kamu yönetiminin neoliberal dönüşümü kapsamında özelleştirmelere konu olan KİT'lerle birlikte TİGEM de DTÖ, IMF, ulusal ve uluslararası kuruluşların gündemlerinde sıkça yer almıştır (Albayrak, 2017). TİGEM'de özelleştirme, işletmelerin uzun süreli kiraya verilmesi yolu ile gerçekleşmektedir. Böylece kamusal hizmet, yerini özel sermayenin kârına bırakmaktadır. Hâlihazırda TİGEM'in toplamdaki 34 işletmesinden 17'si uzun süreli kiraya verilen işletmelerdir (TİGEM, 2024). Böylece TİGEM'in belirli bir yerdeki faaliyeti, her an özel sektöre açık bir girişimdir. Üstelik özelleştirme, TİGEM'in kamu gücünden kaynaklı ayrıcalıkları (idari sözleşme yapma, kamulaştırma, kamusal usul ve

yetkilere sahip olma) ile elde ettiği arazileri özel sektöre aktarması konusunda bir araç haline gelebilmektedir.

Türkiye’deki sulak alanları tarım arazisine dönüştürmenin ardından, alan kullanımının TİGEM’e devredilmesi, TİGEM işletmesinin ise özel sektöre devredilerek sulak alanın yaşam çevresinden koparıldığı ve yerel toplulukların sulak alana yabancılaştırıldığı bir Gâvur Gölü örneği vardır (Güngör, 2013). Geçmişte Kahramanmaraş’ın Türkoğlu ilçesinde yer alan ve yeryüzünün en büyük çöküntü alanlarından Rift Vadisi’nin sıralı sulak alanlarının kuzeyinde yer alan Gâvur Gölü, oldukça zengin bir canlı çeşitliliğine ve kültürel ekolojik bir tarihe sahipti. Bölge sıhhileştirme ve tarım arazisi elde etme amacıyla Süleyman Demirel’in DSİ müdürü olduğu 1950’li yıllarda başlattığı projelerle kurutulup 2000 hektarı TİGEM’e, 3200 hektarı ise 7-30 dekar arasında değişen büyüklüklerde göçmenlere ve yerel çiftçilere dağıtılmıştır (Güngör, 2013). Kamu eliyle yapılan tahribin, TİGEM’e devredilen bir işletme halini alması ve daha sonra bu işletmenin özelleştirilmesi Gâvur Gölü’nü tamamen yok etmiştir. Sulak alanın zengin yaşam çevresinin, kârlı faaliyet alanı olarak görülerek önce TİGEM’e ardından özel sektöre devredilmesi sebebiyle 2005 yılında Kahramanmaraş Valiliği’nin gölü kurtarma çabaları sonuçsuz kalmıştır (Güngör, 2013).

TİGEM’in bu yönü, Marmara Gölü’nün ekolojiden çok ekonomik bir temelde ele alınmasının olası riskleri daha da artırdığı bir senaryoya sebep olmaktadır. Böyle bir durumda, insan dâhil Marmara Gölü’nün doğal metabolizmasındaki canlıların, Göl’ü kullanımı engellenmektedir. Böylece tüm canlılık yok sayılırken toplumlar da doğaya yabancılaştırılmaktadır.

Fotoğraf 9. Geçmiş yıllarda Göl'ü gösteren levhanın bulunduğu direğe Göl'ün kurummasının ve TİGEM işletmesine dönüştürülmesinin ardından asılan TİGEM yön levhası, Şubat 2024.

Fotoğraf 10. Tarım arazisine dönüştürülmüş Göl tabanında TİGEM'e ait tohum ambalajları, Şubat 2024.

Fotoğraf 11. TİGEM tarafından biçilmiş, buğday tarlası görünümündeki kurutulmuş Marmara Gölü Ağustos 2023.

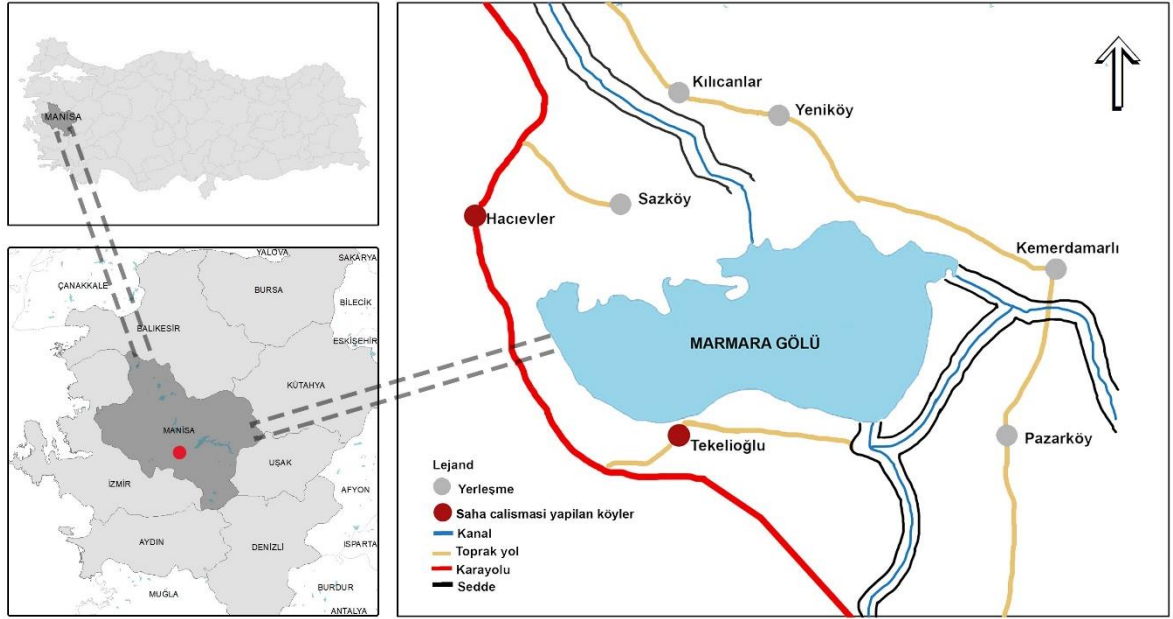

Fotoğraf 12. Sulak mevsimde Göl tabanında biriken sular, TİGEM tarafından tarlaya dönüştürülmüş alanda buğdaylar filizlenip yeşil rengi verirken, tarım makinelerinin geçtiği yerlerdeki çukurlarda su birikintileri, Şubat 2024.

3.3. Göl'ün Etrafındaki Yerleşmelerde Metabolik Yarılma

Göl'ün etrafındaki yerleşim yerleri 7 köyden oluşmaktadır. Bunlar Hacıveliler, Tekelioğlu, Yeniköy, Kemerdamlılar, Pazarköy, Kılcanlar ve Kurttutan köyleridir. Marmara Gölü'nün yakın çevresinde bulunan ve Göl ile doğrudan ilişki halinde olan köylerin toplam nüfusu yaklaşık olarak 11.764 kişi olarak verilmiştir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019). Bu köylerde Göl'ün ekonomik anlamda kullanım biçimleri tarım ve

balıkçılıktır. Göl çevresindeki yerleşim yerlerinde çoğunlukla tarım yapılmakta ve ikinci iş olarak ise balıkçılık gerçekleştirilmektedir. Bu köylerden yalnızca Tekelioğlu Köyü doğrudan balıkçı köyü olarak anılmaktadır. Göl'deki balıkçı faaliyetlerini yürüten kooperatif de Tekelioğlu Köyü'nde yer almaktadır. Çalışma kapsamında 7 köy içerisinde Hacıveliler ve Tekelioğlu köylerinde etnografik araştırma yapılmıştır.

Harita 2. Marmara Gölü'nün Türkiye haritası ve Manisa haritası üzerindeki konumu ve Göl'ün etrafındaki yerleşmeler. (Harita, çalışma kapsamında Elif Oktay tarafından hazırlanmıştır.)

3.3.1. Göl'ün Kıyısında Bir Yörük Köyü, Köy Çeşmesinde Kaplumbağalar: Tekelioğlu Köyü

Tekelioğlu Köyü, Manisa il merkezine 92 km, Salihli ilçe merkezine 20 km ve İzmir il merkezine 105 km uzaklıkta, Marmara Gölü'nün güneybatı kıyılarında yer alan ve Manisa'nın Salihli ilçesine bağlı bir köydür. Köyün bulunduğu alan Lidya kral mezarlarının bulunduğu tümülüsler ile çevrilidir, bu sebeple yöreye Bintepeler ismi verilmektedir.

3.3.1.1. Köyün Tarihi ve Göl İle İlişkisi

Salihli ilçesinde Türkmen ve yörük aşiretlerinin kurduğu çok sayıda köy vardır (Koday, Kaya ve Akbaş, 2016). Tekelioğlu da Ege Bölgesi'nde kurulan pek çok köy

gibi bir yörük köyüdür. Özellikle Tekeli aşiretinin büyük ölçüde Gediz ve Alaşehir nehirlerinin akışlarının belirlediği göç rotalarındaki duraklardan biri, bir ay kadar mera kullanımı için konakladığı Marmara Gölü kıyısıdır (Luke, Roosevelt ve Scott, 2017). Tekeli aşiretinin icar ederek kışı geçirdikleri yer olan Marmara Gölü'nün güneybatısı, köyün kurulduğu ve aşiretin yerleşikliğe geçtiği yerdir. 1840-1856 yılları arasında, Köyü kuran Tekeli aşireti, yazları Afyonkarahisar yaylalarını, kışları ise Manisa ovasını mera olarak kullandıkları mevsimlik bir harekete sahipken, 19. yüzyılın ikinci yarısında kışlak olarak konakladıkları bu bölgeye yerleştirilmişlerdir (Koday, Kaya ve Akbaş, 2016). Boston Üniversitesi'nden bir grup araştırmacının Marmara Gölü Havzası'nda gerçekleştirdikleri uzun süreli araştırmaları, bölgede 18. ve 19. yüzyılda yoğun bir şekilde iskân faaliyetlerinin gerçekleştiğini ortaya koymaktadır (Luke, Roosevelt ve Scott, 2017). Bölgedeki yörüklerin konar-göçer yaşamları 1930'larda azalmış, 1950'lerde ise büyük ölçüde sona ermiştir. 1926 yılında çıkarılan Medeni Kanun ve 1945'teki 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, bölgede konar-göçer yörüklüğü durduran temel düzenlemelerden olmuştur (Luke, Roosevelt ve Scott, 2017).

Yerleşikliğe geçiş sürecinde az miktarda tarım yaparak, arazinin büyük çoğunluğunu mera olarak kullanan Tekeli aşiretinin bir kısmı, yarı göçebeliğe devam etse de 1960'lardan sonra meraların azalması ve iskân baskısının artması ile tamamen yerleşik bir düzene geçmiştir. Göçebeliği, yerleşikliğin üstünde bir yaşam tarzı olarak benimsemelerine rağmen bölgede makineli tarım ile daha fazla tarım arazisinin ekilmeye başlanması, dolayısıyla meraların azalması, keçiciliğin kısıtlanması gibi konular, yörüklerin sosyo-mekânsal anlamda değişim göstermeleri ve tamamen yerleşikleşmelerini hızlandırmıştır (Eröz, 1965). Yörük halkı yerleşikleşme ile birlikte balıkçılığa başlasa da köyde tarımsal üretim oldukça sınırlı kalmıştır. Tekelioğlu Köyü'nde modern anlamda tarım, 1980'lerin sonlarında Rapunzel Şirketi köye gelene kadar yaygın bir faaliyet olmamıştır (Luke, Roosevelt ve Scott, 2017).

Topraksız yörükler, yerleşikleşip gezici pastoral hayatlarını bıraktığında ticari bir tarım faaliyetine ve dolayısıyla toprağa ihtiyaç duymadan, balıkçılığı öğrenerek Marmara Gölü kıyısındaki köylerinde geçimlerini sürdürebilmişlerdir. Köy halkı, yörük kimliklerini sıkça vurgulamaya devam etmektedir. Yapılan görüşmelerde köylüler, Tekelioğlu Köyü'nü tanımlarken ilk olarak yörük köyü, sonrasında da balıkçı köyü olduğunun vurgusunu sıkça yapmaktadır. “*Biz sonradan balıkçılığı öğrenmiştiz, esasen yörüğüz. Köydeki esas balıkçılardan biri de bizdik, ben 52 yaşındayım. Çocukluğumdan beri balığa gittim. Babam da balıkçıydı, ondan devraldım. Ama dedem yörüklük yapıyormuş, o balıkçı değildi*” (Tekeli 5). Köyde hâlâ çok sayıda topraksız köylü artık ne yörük, ne balıkçı olduklarını belirtirken, Göl'ün kurumasının ardından geçimsiz kaldıklarına değinmektedir.

3.3.1.2. Köyün Nitelikleri ve Köye Yönelik İlk Gözlemler

Tekelioğlu Köyü'nde nüfus yaklaşık 260'tır ve Göl kurumadan önce köylülerin %50'sinden fazlası balıkçılıkla ilgilenmektedir (Tekeli 5). Köyde tarım, balıkçılıktan sonra gelen ikinci iş koludur. Tarımın köy ekonomisinde daha az yer kaplamasının iki temel sebebi vardır. Birincisi, köydeki arazilerin büyük bir kısmının birinci derece arkeolojik sit alanı olarak ilan edilmesi sebebi ile büyük tarım arazilerinin olmaması ve yine sit alanı olması sebebi ile sulu tarım yapmak için sondaj işleminin yasak olmasıdır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018). İkincisi ise köyün Marmara Gölü'nün hemen kıyısında olması ve balıkçılığın geçimi sağlama yönünden yeterli görülmesidir.

1989 yılında Tekelioğlu Köyü'ne bir Alman firması olan Rapunzel Şirketi'nin Fransa ve Almanya'ya ihraç etmek üzere köye organik tarım projesini getirmesiyle köyde organik tarım uygulamaları başlamıştır (Arı ve Derinöz, 2011). Köyde büyük tarım arazilerinin olmaması, büyük ölçekli monokültür tarıma izin vermemektedir. Bu durum, dışsal tarımsal kirliliğin de olmadığı organik tarım için daha küçük ama yönetilebilir araziler anlamına gelmektedir. Tekelioğlu'ndaki çiftçiler de küçük

arazilerine rağmen ticaret amaçlı tarım faaliyetini Rapunzel Şirketi'nin organik tarım projesi aracılığı ile gerçekleştirmektedir. Marmara Gölü'ndeki tarımsal üretim ihracat için gerçekleştirilirken, balıkçılığın iç piyasa için yapıldığı söylenebilir (Tekeli 1).

Yerli çiftçilerin ekonomik olarak düzenli bir pazar edinmeleri, Rapunzel Şirketi adına yapılan üretimi tüm köyde artırmış ve köydeki çiftçilerin yaklaşık %95'i şirket adına organik tarım yapmaya başlamıştır. Tekelioğlu'nda organik tarım uygulaması her ne kadar çevre dostu olarak görünse de uygulamanın uzun ticaret zincirlerinde yüksek denetimden geçmiş, dolayısıyla oldukça maliyetli ve bu sebeple sınıfsal olan bir proje olduğunu söylemek mümkündür. Bu gibi projeler, “organik olmayan” kapitalist tarımsal üretiminin kural olduğu bir sistem içerisinde yalnızca azınlık bir seçkin sınıfın ayrıcalıklı “organik” beslenme düzenini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın odaklandığı temel sorun tarımsal tüketimin eşitsiz coğrafyaları olmamakla beraber, Marmara Gölü metabolizmasındaki doğa varlıklarının topraktan sökülerek uluslararası ticarete dâhil edilmesi ve bu doğa varlıklarının tekrar kendi doğasına dönememesinden kaynaklı uzun dönemde bölgede ekolojik sorunlar oluşturması açısından ticari tarıma değinmek önemlidir.

Organik tarımla beraber köyün başlıca manzarası olarak görülen Marmara Gölü Sulak Alanı, sulak alanın zengin biyoçeşitliliği ve arkeolojik kalıntıların köydeki varlığı, bu köyün kırsal turizm açısından da teşvik edilmesini sağlamıştır (Şerefioğlu, 2009). 2005 yılında Manisa Valiliği tarafından başlatılan kırsal turizmi geliştirmeye yönelik projeler ve organik tarım, köydeki ekonominin temel itici güçleri olmuştur. Kırsal turizmin yaygınlaşması ile köydeki bazı aileler, pansiyon hizmeti vermeye başladığında, köye ziyaretler artmış ve köyde heterojen bir toplumsal yapı gelişmeye başlamıştır. Ancak Göl'ün kuruma süreçleri ile beraber köyde kırsal turizm sona ermiş, ziyaretçiler azalmış ve kırsal hayatın görece homojen yapısı yeniden hâkimiyetini sağlamıştır.

3.3.1.3. Göl'ün Kurumasının Ardından Köyde Geçim Kaynaklarının Tükenmesi

Tekelioğlu Köyü'nün bulunduğu bölge, yerleşikliğe geçilmeden önce sulak alanların desteklediği zengin meralar sayesinde yörük toplulukları; yörüklerin yerleşmesinin ardından da büyük tarımsal girişime gerek olmaksızın balıkçılık sayesinde köylüleri, ekonomik açıdan destekleyen bir yer olmuştur. Balıkçılığın yaygın olması sayesinde Göl kurumadan önce balık, köylüler tarafından doğadan doğrudan elde edilen ve sık tüketilen bir besin olmuştur.

“Çocukluğumuzda o kadar çok balık yerdik ki, anne balıktan başka yiyecek yok mu diye söylenirdik” (Tekeli 6).

“Aile boyu balıkçıyız, toprağımız yok ama geçimimiz de gayet yerindeydi. Balıkçı olduğumuz için soframızdan balık da eksik olmazdı. Bizim buranın balığının lezzeti başka hiçbir yerde yok. Tuttuğumuz balık, besili olurdu, lezzetli olurdu, çünkü o da doğal beslenirdi, onun da yemeği boldu biz gibi. Artık yemek için parayla balık almak çok zoruma gidiyor” (Tekeli 3).

Tekelioğlu Köyü, Göl'ü kullanan diğer köylerden farklı olarak doğrudan balıkçı köyü olarak anılan bir köydür. Köyün yaklaşık %50'si balıkçıdır ve köydeki büyük çoğunluğun toprağı yoktur. Bu sebeple yalnızca balıkçılıktan geçinen köylü nüfusu fazladır. Gölün kurumasıyla balıkçılığın köyde ortadan kalkması, yalnızca balıkçılıkla geçinen ailelerin göç etmesine sebep olmuştur.

“Bu yedi köy, bu Göl'ün içinden ekmeğini çıkarıyor. Suyundan, balığından. Şimdi sen bu yedi tane köy halkının, bu Göl'ün içinden ekmeğini çıkaran vatandaşın ekmeğini elinden alırsan bu vatandaş aç olur. Ve belki yüzde on, yüzde yirmisi bu memleketi terk etti. Çünkü burada bir dikili ağacı yok adamın. Balıkçılıkla evine ekmek götüren yani balıkçılıkla çalışan vatandaşların %100'ünün geçimi (sadece) balıkçılık. Çünkü arazisi, bir dikili ağacı yoksa, geçimi balıkçılıkla sağlamak mümkündü, yoksulu destekliyordu bu Göl. Çünkü adamın başka bir

geçim kaynağı yoktu. O da o vatandaşın evine çok büyük bir katkı sağlıyordu.

Yani kimseye muhtaç olmuyor. Kendi ekmeğini kendi çıkarıyordu.”(Tekeli 1).

Kendi üretim araçları ile kendi işlerini yapan balıkçılar, balıkçılık faaliyeti sona erince, tarım arazileri de yoksa işçileşmek zorunda kalmış ve kentlere göç etmişlerdir. Göç edenlerin büyük çoğunluğu 35 yaşının altındadır. Fabrikalarda iş bulamayan ve balıkçılıkla birlikte işlerini kaybeden yaşlı ve emekliliği olmayan kişiler ise yeni bir geçim kaynağı bulamamış ve göç edememişlerdir.

“Burada balık gidince vatandaşların geçinmesi zorlaştı. Şimdi biraz arazisi olanlar, bizim mesela biraz arazimiz vardı kendimizin, bir de emeklilik durumu vardı, kendimiz bir şekilde ayakta kaldık. Ama ayakta kalamayanlar hep dışarı gitti fabrikalara, İzmir’e, Manisa’ya, Alaşehir’e, nerde iş buldularsa oraya gittiler. Gençler, çalışmaya gitti genelde. Yani burada fazla kimse kalmadı. Vatandaş geçinemeyince ne yapsın? (...) Baya göçen oldu. Bir on-on beş hane göçtü. Hatta şurada biraderler var, onlara ikiz diyoruz biz (Eli ile kahvehanede oturan 55 yaşlarında iki erkeği işaret ediyor). Balıkçıydı onlar, şimdi senin işin olursa, benim işim olursa amelelik yapıp yevmiye alıyorlar, boşta geziyorlar işte adamlar. Yevmiye bulurlarsa oraya gidiyorlar, bulamazlarsa akşama kadar kahvede oturuyorlar” (Tekeli 5).

Balıkçılıkla geçimini sürdüren aileler, kendi üretim araçları olan balıkçı teknelerini ve ağlarını, Göl’ün tekrar eski haline dönmesi umudu ile birkaç yıl bekletmişler ancak yaklaşık 2 yılın ardından Göl’e tekrar su verileceğine dair bütün umutlarını yitirerek üretim araçlarını düşük fiyatlara satmışlardır.

“Bir yıl öncesine kadar insanlar teknelerini satmadılar, bir umut beklediler Artık Göl’ü unuttuk gitti. Bir daha da asla su vermezler.”(Tekeli 3) “Kayığımı da bir ay oldu olmadı sattım. Acaba umut işte diye çok bekledim satmamak için acaba olur mu dedim. Hatta diğer malzemelerim duruyor, iki traktör balık ağı var. Şu saatten sonra pek umudum kalmadı diyeceğim (Tekeli 5).

2020 yılında Göl'ün tamamen kurumasıyla, balıkçılar işlerini yapamamaya başlamıştır. Bu durum Tekelioğlu Köyü'nde geçim konusunda bir darboğaz yaratmıştır. Bunun yanında Manisa Tarım ve Orman İl Müdürlüğü tarafından Tekelioğlu Köyü'nde yer alan S.S. Gölarmara ve Çevresi Su Ürünleri Kooperatifi'ne kira, vergi ve SGK prim borçları için ödeme emirleri iletilmiştir. Olmayan Göl için balıkçılardan kullanım bedeli istenmesi üzerine Doğa Derneği desteği ile Altıparmak Hukuk Bürosu tarafından Türkiye'nin ilk iklim davası adıyla ödeme emrine karşı bir dava açılmıştır. Bu davada ödeme emri iptaline karşı “kurutma, balıkçılar kaynaklı değil; devlet kaynaklı gerçekleşti” savı kullanılmıştır. Davanın sonucunda kira talebi alınmayacağı yönünde karar çıkmış ve borcun kira kısmı silinmiştir. Ancak kooperatifin yasal ve mali koşulları balıkçılık yapamadıkları halde köylülere bir yük oluşturduğu için kooperatif üyesi balıkçılar kooperatifi feshetme kararı vermişlerdir.

“Göl kurumuş. Sen ben mağduruz. Şimdi devlet, bu mağduriyetimi giderip yani bize destek çıkacağı yerde borç istiyor. Alacağını bırakır mı devlet, bırakmaz. Nitekim de öyle yaptı. Bu dava olmayaydı 170 bin liraydı. Biz davadan yararlanarak bunu 90 bin küsürlere düşürdük ve ödedik. Kooperatif ortakları olarak sermaye karşılığında para topladık. Devlete olan borcumuzu ödedik. Şimdi de bu kooperatifi yasal olarak kapatma yönüne gidiyoruz. Genel kurulda da bunun kararını aldık. Bunun da süreci 1 yıl sürüyor. 1 yıl içerisinde kooperatifi feshetmeyi düşünüyoruz yani.” (Tekeli 1).

Fotoğraf 13. Marmara Gölü kıyısındaki Tekelioğlu Köyü'nde balıkçı kooperatifi, tekneler ve balıkçılar (solda) (İsmail Memiş, 2018). Göl'den balık yakalayan bir balıkçı (sağda) (İsmail Memiş, 2016).

Fotoğraf 14. Kurutulan Marmara Gölü kıyısındaki Tekelioğlu Köyü'nde arkada balıkçı kooperatifi ve kullanılmayan bir balıkçı teknesi, Şubat 2024.

Fotoğraf 15. Kuruyan Göl’de eski balıkçı tekneleri ve balık ağıları, Ağustos 2023.

Balıkçılığın yanı sıra Göl’ün kurumasıyla birlikte Göl’ü ziyarette gelen kuş gözlemcileri, doğa sporcuları, yerli ve yabancı turistlerin aktiviteleri de kesilmiştir. Köy içinde yer alan balık lokantası ve kahvehane daha önce ziyarete gelenler ile dükkânlarının dolup taşıdığını, şimdi ise köy dışından kimsenin gelmediğini ve işlerinin azaldığını belirtmişlerdir. Köydeki balık lokantası, daha önce Marmara Gölü’nde tutulan balıkları doğrudan kullanıp aracıya gerek duymaksızın balığa erişebilmesine rağmen şimdi Bergama, Demirköprü ve Çanakkale’den gelen balığı satın almaktadır. Bu durum işletme maliyetlerini artırmakla beraber iş potansiyelinin de azalması, lokantanın geçimini zorlaştırmaktadır (Tekeli 4).

Fotoğraf 16. Tekelioğlu Köyü’nde üst katı balık lokantası, alt katı bakkal olan binada “balık malzemeleri satılır” ve “balık satılır” tabelaları, Ağustos 2023.

Kırsal çevrelerde doğadan doğrudan avcılık ve toplayıcılık ile de çeşitli kaynaklar elde edilmektedir. Marmara Gölü çevresi, geçmişte bol miktarda geyik ve tavşanın yanı sıra keklik, ördek, bıldırcın, çulluk gibi kuşların avı sayesinde pazar dışı ekonomiyi ve geçimleri destekleyen, köylü için zengin besinleri sağlamıştır (Çelik ve Luke, 2022). Ayrıca yöre ekosisteminde yetişen karaçalı, kirgiçkökü, yağlıkara, öksürük otu, meyan, adaçayı, kurtsoğanı, acı çiğdem, sarı kantaron, ökse otu, ısırgan, sümenit, feribanotu, boru çiçeği, labadai kapari, keten, su teresi, yaban armudu, karamuk, dağ kekiği, damarlıca, kuzukulağı, semiz otu, alıç gibi bitkiler doğadan toplama yolu ile köylülerin yemeklerine, içeceklerine, alternatif tıp kullanımlarına dâhil olmuştur (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019). Ancak Göl'ün kuruması ve ardından zengin biyoçeşitlilik çevrelerinin monokültür tarım alanına dönüştürülmesi ile doğadan doğrudan elde edilen kaynaklar sınırlanmıştır. Kırsal çevrelerde doğadan doğrudan elde edilen doğal varlıklar, kayda değer kaynaklar olmadığı için kapitalist bir ekonomide pazar dışı olmalarından kaynaklı da değersizdir. Marmara Gölü çevresinde doğa, yıkıma uğrarken beraberinde değişim değerinden ziyade yerelde kullanım değeri üzerinden faydalanılan doğal varlıklar da yok edilmektedir.

Köyde, ikinci geçim kaynağı tarımdır. Köylüler ve köy muhtarından alınan bilgilere göre köydeki tarım arazisinin %80'i köy halkının %20'sine aittir (Tekeli 6; Tekeli 5). Bu sebeple tarım, balıkçılığın sona ermesiyle az sayıdaki toprak sahibinin temel geçim kaynağı halini almıştır. Göl eski haline dönmediği müddetçe, köylülerin yavaş yavaş köyü terk edeceği, yalnızca tarım yapabilenlerin köydeki varlığının devam edebileceğine dair köylüler arasında bir öngörü vardır. *“Devamlı bir göç, devamlı bir göç. Geçinemeyince, adamın arazisi olmayınca. Burda arazisi olsa, çoluğu çocuğu başında durup üretir yani. Yani üreten kimse kalmayacak.”*(Tekeli 5) Toprağı olmayanlar ise köydeki toprak sahiplerinin arazilerinde düzensiz bir şekilde işçi olarak çalışmaya başlamıştır (Tekeli 1).

Ancak köyde geçimin ikinci temel kaynağı olan tarım, Göl'ün kurumasının ardından çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Yoğun bir su kütlesinin ortadan kalkması mikroklimanın değişmesine sebep olduğu için tarımsal rekoltede düşmeler yaşanmıştır. *“Zeytinlerimizi sürüyoruz. Şimdi Göl kurumadan 2 sene önceye kadar bizim burada hiç zeytinlerde, üzümelerde don olayı olmazdı. 2 senedir zeytinlerimizde, bağlarımızda don oluyor. Kışın soğuklar donduruyor. Bize oradan da zararı var.”*(Tekeli 5)

3.3.1.4. Kaplumbağalara Ağıt⁴⁴: İnsan Dışı Canlıların Yaşam Çevrelerinin Kaybı

Hayvanların haklarını kabul etmek ve canlılara yapılan adaletsizliği vurgulamak bu çalışmanın temel odak noktalarından biridir. Marmara Gölü, içerdği habitatlar ve zengin biyoçeşitliliğiyle 2006 yılında Doğa Derneği'nin Türkiye'nin Önemli Doğa Alanları Kitabı'nda 305 Önemli Doğa Alanı'ndan biri olarak belirlenmiştir (Doğa Derneği, 2023). Marmara Gölü, kurutulmadan önce oldukça zengin bir canlı çeşitliliğine sahip bir sulak alandır.

Marmara Gölü ve çevresinde yaşayan 355 bitki, 36 plankton, 11 balık, 33 amfibi ve iki yaşamlı, 33 memeli, 178 kuş türünün bölgedeki yaşamı tehdit altına girmiştir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019). Dünyada nesli tehlike altına girmeye yakın tepeli pelikanların (*pelecanus crispus*) %9'unun beslendiği, benekli su kaplumbağası, yaygın kara kaplumbağası, uzun kanatlı yarasası, Akdeniz nalburunlu yarasası, Mehely'nin nalburunlu yarasası gibi nesli kritik türlerin büyük çoğunluğu da bölgedeki yaşam çevrelerini kaybetmiştir.

⁴⁴ Aldo Leopold (2020), *Almanak* eserindeki “*Sulak Alanlara Ağıt*” başlığını verdiği bölümde, sulak alanların milyonlarca yıllık varlığını hastalık, çürümüşlük ve kokuşmuşlukla anılan bu yerlerin, doğadaki zengin niteliklerini anlatmak için bu yerlerde binlerce yıldır var olan ve insanlar tarafından estetik olarak algılandığı için sanat ve kültürde büyük yer edinen turnalar üzerinden anlatmaktadır. Bataklıklar yok edildiği için turnalar da artık yok edilmiştir ve Leopold turnalar üzerinden sulak alanlardaki yaşama şiirsel bir doğa savunusu katmaktadır. Bölümün başlığı, Aldo Leopold'un hayvanlar ve sulak alanlar arasındaki etkileşimine atıfta bulunmaktadır.

Marmara Gölü'ne endemik olan *Kripowitschia* mermere isimli balığın, Göl'ün kurumasıyla neslinin tükenip tükenmediği bilinmemektedir. Yine Türkiye'ye endemik *Ladigesocypris* mermere balığı da bölgedeki yaşam çevresini kaybetmiştir. Yılanotu, panzehir otu, ana kafesotu, memek, yağlıkara ve sünnelikotu bölgenin endemik bitkileri olarak yaşam çevrelerini kaybetme konusunda tehdit altındadır. Marmara Gölü Sulak Alan Yönetim Planı'na göre, 2019 yılında Göl ve çevresini kullanan türlerin %40,12'sinin popülasyonları küresel olarak düşme eğiliminde olan canlılar olarak belirtilmiştir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019). Göl'ün kurumasından sonra ise canlılar üzerinde bu baskının çok arttığı ve bölgede pek çok türün yok olduğunu söylemek mümkündür.

Marmara Gölü'nde hassas koruma bölgesi olarak ilan edilen alan, sazlıkların oldukça yoğun olduğu, Göl'ün kuzeyindeki Sazköy ve çevresi olsa da Göl kurumaya başladıktan sonra, Göl'ün derinliğinin en çok olduğu Tekelioğlu Köyü sınırında su birikintilerinin kalması, neredeyse Göl'ü kullanan bütün canlıların bu noktada sıkışmasına sebep olmuştur. Köy ziyaretlerinde gözlemlenen kaplumbağaların vaziyeti de bu durumu özetler niteliktedir. Bu sebeple Tekelioğlu Köyü'ndeki araştırma boyunca her köşede karşılaşılan su kaplumbağalarını anlatmak, bölgedeki yaşam çevresi kaybını anlamak açısından önemli örnekler sunmaktadır.

Marmara Gölü'ndeki kaplumbağaların yaşamı, aynı metabolizmanın bir parçası olmaktan kaynaklı buradaki toplumla bu kaplumbağaları, susuz kalmış balıkları, yuvasız kuşları ve buradaki tüm türleri, yoldaş türler haline getirmektedir. Nitekim Göl'ün binlerce yıllık varlığında her biri, doğanın metabolizmasındaki varlığını ve rollerini sürdürmüş ve bir arada var olmuştur.

Burada yaşayan binlerce kaplumbağanın acılı ve yavaş ölümü, kurutmanın çevre etiği boyutunu açığa çıkarmaktadır. Üstelik saha araştırması boyunca karşılaşılan kaplumbağalar, kurutulmuş bu sulak alandaki ölümlerin sadece küçük bir kısmı

anlamına gelmektedir. Marmara Gölü kururken en çukur ve derin kısmının Tekelioğlu Köyü yakınlarında olması sebebi ile (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019) suyu en son terk eden canlılar, Göl'ün en son kuruyan bu parçasından etrafa dağılmışlardır. Bu yerden etrafa yayılan binlerce kaplumbağa, türleri gereği bir imkânsızlığa (yürüyerek göç etme) girişmek durumunda kalmışlar ve en son kuruyan su birikintisinden etrafa doğru hareket etmişlerdir. Çoğu, uzun ve çok kurak bu yolda, susuz bir şekilde can vermiştir. Köye gelen yolu ya da su dışındaki herhangi kurak bir yolu türleri gereği aşmakta zorlanan bu canlıların çoğu, farklı rotalara yürüyerek çoktan ölmüştür. Ya da Göl'den köye doğru uzanan sulamalı tarım yapılan bahçelerden sızan nemli toprakta su aramaktadırlar (Şekil 25). Küçük bir kısmı (saha çalışması sırasında köy çeşmesi etrafında sayıları kabaca 750 idi) köy içindeki çeşmeye ulaşip çeşme etrafındaki su birikintilerinde toplanmıştır. Ancak yine de buraya kadar ulaşabilenler, aç ve yersiz-yurtsuz bir şekilde ölmektedir. Köy çeşmesinde sınırlı miktarda su bulsalar da yiyecek bulamayan kaplumbağalar, yiyecek bulmak adına birkaç adım atarak çeşmenin hemen yanındaki yolda bir traktör ya da otomobilin altında can vermektedir.

“Zaten bu Göl, esas bizim kadar bu doğanın. Mesela kurdun, kuşun, balığın, kaplumbağaların. Daha düne gelinceye kadar köyün içinde kaplumbağalar geziyordu. Su arıyorlar. Yani Göl kurduğu için. Şurada çeşme var. Çeşmenin başında belki yüzlerce kaplumbağa görebilirdiniz. Ya belki hala canlısı vardır ama şu sokak aralarında kaplumbağaları yol kenarında çok görürdünüz. Daha düne gelinceye kadar görürdünüz. Bunu arabalar çiğnerdi. Traktör çiğnerdi. Görmez adam yani. Hep telef oldu. Bunun zaten, ben kendi şahsım olarak diyorum, bunu kurudanlar bunun vebalini ödeyemezler. Bu canlıların vebalini hayatta ödeyemezler. Milyonlarca kuş burada yok, şu anda hepsi göç etti. Onlar tamam suyu bulmuştur ama milyonlarca, milyarlarca balıklar, ne olur telef oldu. Nereye gitti? ” (Tekeli 1).

Bu sebeple köy çeşmesi, somut anlamda ölüm kokan bir yere dönüşmüştür. Köylüler, onların haline üzülseler de birkaç defa kepçe ile onları çeşmeden alıp uzak bir yere “atmak” istediklerinden, ancak içlerinin el vermediğinden söz etmişlerdir. Kimisi ise bulduğu kaplumbağayı çeşmeye getirdiğini ve yalakta biriken sudan faydalanmaları için taştan bir eğim oluşturduğunu söylemiştir.

“Kaplumbağaları hiç sorma ya. Orasını hiç sorma. Biz bu kaplumbağaları toplayıp toplayıp geleyiz. Suyumuz bir tek orası olduğu için oraya koyuyoruz. Şurada kepçe var, belediyeye orayı temizletecektim. Kepçe girer ama temizlemedi. Abi o tosbağaların günahına biz giremeyiz dedi. Kum orası, pisliğini alacaktı kepçeyle. Tosbağalar için giremem dedi. O da öyle kaldı. Gördüğümüz Göl'deki kuşlar, muşlar bir ara, şu an kalmadı, ilk Göl kurduğunda, geçen sene yaz başında, köyün içine gezdi durdu. Karabatak diyoruz. Köyün içinde geziyorlar. Çeşme'nin önlerinde. Ha burada başı boş köpekler yedi onları da.”(Tekeli 5)

Burada yaşayan canlı türlerinin yaşam çevrelerini yitirmesi, türler arasındaki eşitsiz ilişkiyi ve canlılığı yok saymayı çok net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Fotoğraf 17. Köy çeşmesindeki yalakta taşan suyun, karayolunun altından geçtiği su kanalında kaplumbağalar, Ağustos 2023.

Fotoğraf 18. Köy çeşmesindeki yalaktan taşan suyun karayolunun altından geçtiği su kanalında kaplumbağaların farklı bir açıdan görüntüsü, Ağustos 2023.

Fotoğraf 19. Köy çeşmesindeki yalakta evcilleşmiş dişi yeşilbaşlar ve köşede bir su kaplumbağası. Fotoğrafta görünmeyen, yalağın içinde 40'tan fazla su kaplumbağası mevcut. Köylüler kaplumbağaların yalağa girip çıkabilmeleri için yalağın kenarında taşlardan yükselti oluşturmuş, Ağustos 2023.

Fotoğraf 20. Köy çeşmesi etrafında yeşilbaş ördekler ve su kaplumbağaları, Ağustos 2023.

Fotoğraf 21. Göl'den köye doğru uzanan yolda, bahçelerden sızan su ile oluşmuş nemli toprakta üç su kaplumbağası, Ağustos 2023.

Fotoğraf 22. Tekelioğlu Köyü içerisindeki çeşitli yerlerde ölü su kaplumbağaları, Ağustos 2023.

3.3.2. Dağları Angıtlar İle Paylaşan Hacıveliler Köyü

Hacıveliler Köyü, Manisa şehir merkezine 63 km, Gölarmara ilçesine 10 km uzaklıkta yer alan Marmara Gölü kıyısındaki yedi köyden biridir. Göl'ün kuzeybatısında yer alan köy, Marmara Gölü Havzası'nın batı sınırını belirleyen Gür Dağ'ın doğu yamaçlarına kurulu bir köyken, 1970'li yılların ortalarında dağın 3 km aşağısına, Göl kıyısına taşınmıştır. Köyün eski yerleşim yeri Eski (Yukarı) Hacıveliler olarak anılmaktadır. Gür Dağ yamaçlarından dağın eteklerine taşınan köyün bugünkü yerleşim yeri, Göl'ün hemen kıyısında olmasına rağmen Göl ile köy bağlantısı Salihli-Akhisar-Gölarmara karayolu tarafından kesilmektedir.

Köyde yaygın geçim faaliyeti küçükbaş hayvancılıktır. Köyün dağlık arazilerde olması sebebi ile köye ait tarım arazileri ise karayolunun alt kısmında kalan Göl kenarlarındadır. Tarımsal ürün deseni daha çok pamuk ve tütün gibi sanayi bitkileri ile buğday, üzüm, kavun ve karpuz gibi ürünlerdir. Son 5-10 yıl içerisinde az miktarda zeytincilik faaliyeti başlamıştır. Köyde sadece balıkçılıkla geçimini sağlayan haneler

olmasa da yaklaşık 5 hane, Göl kuruyana kadar ek gelir veya hane içi tüketim amaçlı balıkçılık yapmaktadır.

3.3.2.1. Köyün Tarihi ve Göl ile İlişkisi

Hacıveliler Köyü, Batı Anadolu’da Yunan işgallerinin sürdüğü 1919-1922 yıllarında, üç akraba yerleşkenin bir araya gelerek topluluk savunma mekanizması olarak *sinokizm*⁴⁵ modeline göre kurulmuş bir köydür (Luke ve Cobb, 2013). Gür Dağ’daki birkaç yerleşimin sakinleri, 1919-1922 Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu’ya doğru ilerleyen Yunan işgalcilerinin toplumsal ve mekânsal yıkımlarından kaçmak için Gür Dağ’da saklanmış ve daha sonra birleşerek Eski Hacıveliler Köyü’nü oluşturmuşlardır (Luke ve Cobb, 2013). Hacıahmet, Gayraklı ve bu iki yerleşke arasında kalan yerlerin birleşerek oluşturduğu Eski Hacıveliler Köyü, bazı köy sakinleri tarafından yörük kökenli olarak bahsedilse de Luke ve arkadaşlarının uzun yıllardır bölgede yaptıkları çalışmalar, Hacıveliler köyünü oluşturan toplulukların yörükler gibi çadırlarda değil, taş temelli ve kerpiç üst yapı, son kat sıvası boyanmış yapılarda yaşadıklarını ortaya koymuştur (2013). Bu topluluklar yörük olmasa da evlerinin alt katlarını ahır olarak kullanan, temel geçim kaynağı hayvancılık olan topluluklardır. Gür Dağ’daki birkaç küçük yerleşimin birleşerek Eski Hacıveliler’i kurduğu bilinse de köylülerin bir kısmının vurguladığı yörük kökenli olma durumu, Hacıveliler’in yörük köyü olan Tekelioğlu ile kurduğu evlilik bağlarıyla ilgilidir.

Eski Hacıveliler’de yerleşik düzende hayvancılık yapan aileler birkaç mandırada hazırladığı süt ve süt ürünleri ile ticari hayata dâhil olmuşlardır. Modern bir ulus inşasının, köyleri de toplum mühendisliği ekseninde dönüştürmesi (Bozdoğan, 2020) Gür Dağ yamacındaki Eski Hacıveliler Köyü’nü de etkilemiştir. 1950-1972 yılları arasında Marshall Planları ile gelen traktörler, yol altyapıları ve sulama şebekeleri

⁴⁵ Yunanca birlikte anlamındaki “syn” ve sosyal yaşamın mekânsal sınırlarını da vurgulayan, ev anlamındaki “oikos” kelimelerinin birleşiminden meydana gelen farklı yerleşmelerin birleşerek daha büyük bir yerleşme oluşması.

Marmara Gölü Havzası'nı tarımsal kalkınma süreçlerine dâhil etmiştir. 1950'lerin ortasında yapılan Demirköprü Barajı ve barajdan Marmara Gölü'ne tarımsal sulama amaçlı su aktaran Adala Regülatörü, sulanan arazileri artırmıştır. Ulusal tarımsal politikalara bağlı olarak gelişen Marmara Gölü'nün tarımsal sulamaya yönelik işlevlerini artıran projeler, Hacıveliler Köyü sakinlerini dağlardan, modernize edilmiş sulanan ovalara gelmesi ile sonuçlanmıştır (Luke ve Cobb, 2013). Hayvancılık giderek azalırken tütün, pamuk ve buğdaya dayanan ek iş olarak da balıkçılığın yapıldığı yeni ekonomik faaliyetler köyde yaygınlaşmaya başlamıştır.

(Yeni) Hacıveliler Köyü 1972 yılında, sulama şebekeleri ve yol altyapısının olduğu bugün bulunduğu yere taşınmasının ardından Hacıveliler Köyü'nü oluşturan sınırlar, Marmara Gölü kıyısındaki yeni yerleşkesi ile eski köyün bulunduğu ve ikisinin arasında kalan araziler şeklindedir. Taşınırken eski yerleşim yerlerindeki tuğlalar, kiremitler ve temel yapı malzemeleri, aşağı köyde kullanılmak üzere sökülüştür.

Köyün taşınmasının ardından birkaç köylünün eski evlerini “Doğulu” olarak adlandırılan ailelere kiralaması, köy halkı tarafından olumsuz karşılanmış, bir grup köylü artık bir “yabancı”nın yaşadığı yukarı köydeki evi ateşe vermiş ve başka yabancıların gelip yerleşmemesi için eski köyün tamamı, yeni köy halkı tarafından kasıtlı olarak yıkılmış veya harap edilmiştir (Luke ve Cobb, 2013). Yine de eski ve yeni köy arasındaki etkileşim devam etmektedir. Köyün mezarlığı eski yerleşimdedir, bu sebeple eski köy sık sık ziyaretler yapılan bir atalar nekropolü gibidir. Önceden küçükbaş hayvancılıkla uğraşan köylüler için oldukça elverişli dağlık otlaklar sunan eski köy, bu faaliyetin azalmasına rağmen hâlâ hayvancılıkla uğraşan aileler tarafından kullanılmaktadır. Yine Hıdırellez gibi kültürel mevsimlik kutlamalar da eski köyde gerçekleştirilmektedir (Hacıveliler 1). Bu sebeple eski köy ve yeni köy arasında çobanlar, sürüler, gelenekler ve ölümlerden oluşan bir köprü vardır. Hacıveliler Köyü'ne

uzamsal olarak Gür Dağı yamaçlarından Marmara Gölü kıyılarına kadar uzanan bir köy demek mümkündür.

3.3.2.2. Köyün Nitelikleri ve Köye Yönelik İlk Gözlemler

Hacıveliler Köyü'nün bugün bulunduğu konum, Salihli-Gölmarmara-Akhisar karayolu üzerinde olması sebebiyle ulaşımı kolay bir yerdedir. Nitekim köylüler de bu durumun kendileri için büyük bir fayda olduğunu söylemektedir. *“Yol çok kolay, bize de kolay oluyor. Kapının önünden bin, Ankara'ya kadar git.”* (Hacıveliler 2). Köyün girişinde iki ayrı bakkal ve bir kahvehane bulunmakta, yol kenarındaki kahvehaneyi yük taşıyan tır şoförleri de dinlenmek için kullanmaktadır. Yaklaşık nüfusu 270 olan köyün, daha önceleri Tekelioğlu Köyü'nden nüfus olarak çok daha küçük olduğundan söz edilirken Tekelioğlu'ndaki göçlerden dolayı Hacıveliler'in artık görece Tekelioğlu'ndan daha kalabalık olduğundan söz edilmektedir (Hacıveliler 3). Köyün temel ekonomisi, geçmişte küçükbaş hayvancılığa dayanırken bugün daha çok üzüm, kavun, pamuk, buğday ve tütünün yetiştirildiği tarıma dayanmaktadır. *“Önceden hayvancılık çoktu ama şimdi kalmadı. Aşağıda toplamda 5 binin üzerindeydi. Şu anda köyde toplamda 1500 küçükbaş var”* (Hacıveliler 1). Köy Gür Dağ'ının eteklerinde olduğu için geniş ve düz tarım arazileri Salihli-Gölmarmara-Akhisar karayolunun altında kalmaktadır. Bu yol ayrıca Hacıveliler Köyü ile Marmara Gölü arasında bir sınır oluşturmaktadır. Ancak Göl'ün kimi zamanlar taşarak karayolu sınırını aştığından da söz edilmektedir.

Hacıveliler Köyü doğrudan balıkçı köyü olmasa da köyde balıkçılık yapanlar da vardır. Bu köyde balıkçılık çoğunlukla ek iş olarak yapılmaktadır. Geçmişte köydeki balıkçı sayısının daha fazla olduğundan söz edilirken son 20 yılda iyice azaldığından bahsedilmektedir.

“Bizim köyde sadece balıkçılık yapan yok. Balıkçılığın yanında başka bir şey yapıyorlardı mutlaka. Ya tütün yapıyor, ya koyunculuk yapıyor. Önce ben de balıkçılık yaptım. İyiydi bu işler. Sular gelmeyince balıkçılık işi öldü.”(Hacıveliler

1). “Ben 57 yaşımdayım 13 yıldan beri balıkçılık yapıyorum ben, Göl’deyim. Kuruyana kadar da yaptım. 50 kilo tuttuğumuz bir gün de oluyordu. 200 kilo tuttuğumuz, 500 kilo tuttuğumuz bir gün de oluyordu” (Hacıveliler 4).

Fotoğraf 23. Gür Dağ yamaçlarından Hacıveliler Köyü, köyün hemen aşağısında dikkatle bakıldığında Salihli-Gölmarmara-Akhisar karayolu görülmektedir. Yolun arkasında köyün tarım arazileri ve arkasında Marmara Gölü (Mustafa Sümer, Hacıveliler).

3.3.2.3. Göl’ün Kurumasının Ardından Köyde Geçim Kaynaklarının Durumu

Hacıveliler Köyü, eski yerleşim yerini kullanmasından da kaynaklı, dağ köylerinde gerçekleştirilen keçi ve koyunlardan oluşan küçükbaş hayvancılığın yanı sıra özellikle Marmara Gölü Havzası’nda gerçekleştirilen sulama projeleri sonrası tarım faaliyetleri de gerçekleştiren bir köydür. Köyde ek gelir olarak balıkçılık faaliyetleri yapanlar olmasına rağmen köydeki yaygın ekonomik faaliyet hiçbir zaman balıkçılık olmamıştır. Ancak ticari olarak balıkçılık yapmayan aileler de Göl’ün varlığı boyunca kendi balıklarını tutup tüketmiştir. Bu sebeple Hacıveliler Köyü’nde de balık, köylüler tarafından sıkça tüketilen bir

besin olmuştur. Göl'ün kurumasıyla balık ancak pazardan ya da köye gelen satıcılardan nadiren alınan bir besin olmuştur.

“Soframızdan balık eksik olmuyordu. Buranın balığı çok güzeldi. Şimdi dışarıdan alıyorum. Şuradan 1 hafta 10 gün önce Bergama tarafından getirmişler, o zaman sazan aldık da yedik uzun zaman sonra. Burada taze taze yiyorduk. Aldığımız balık besilen mi yapılıyor? Yemlen mi besliyorlar? Kimse bilmiyor. Adam diyor aa doğal diyor. Doğal olduğunu bilmiyorsun. Başka bir şey demiyorsun, tanımiyorsun satanı, bilmiyorsun ki yediğin şeyi? Buranın tadı, bilmiyorum ya, dünyadaki balıkla bir tutulmaz. Bura tuzlu su, tatlı su karışımı olduğu için balık için çok çeşit ot var. Onlar onu yediğinden lezzetli olur. Bu tadı bundan sonra bilemem, sana da anlatamam ki. ” (Hacıveliler 1). “Benim ailem çiftçilik yapıyordu. Boş zamanlarda yemek için balık tutardı, satmak için değil. Hep olurdu sofrada. Eskisi gibi yiyemiyoruz şimdi. Çarşıdan parayla alırsan yiyeceksin.”(Hacıveliler 2) “Balık zamanı çok balık oluyordu. Biz balıkçı değiliz ama çocukluğumuzdan beri balık oynama zamanlarında gider tutar, evde yedik. Balık oynama zamanı giren mutlaka tutardı, mutlaka. Kimi zaman tutmaya değil, sadece balıkların oynamasını seyretmeye giderdik.” (Hacıveliler 3).

Hacıveliler Köyü'nde temel geçim kaynaklarından olan hayvancılığın Göl'ün kuruması ile etkilenmediği belirtilirken, tarımın olumsuz yönde etkilendiğinden söz edilmiştir. *“Hayvancılığı etkilemez. Hayvancılığın sonuçta kuru olduğu için onlara daha iyi gelir, yayılır. Ama tarımda verim düşüyor. Pamuk var, kavun var, tütün var. Onlar pek fazla etkilenmiyor ama üzüm çok etkileniyor. Mesela üzüm bağlarımız vardı bizim. Kışın don, kırağı olmuyordu. Göl, iklimi dengeliyordu. Mesela bu sene ilk defa kırağı vurdu. Bizim burayı hiç vurmuyordu. Üzüm patladığında, kırağı vurunca kurutuyor meyveyi.”* (Hacıveliler 3).

Ancak Hacıveliler Köyü'nde tarım arazilerinin Göl kıyısında olmasından kaynaklı Göl'ün taşıdığı yıllarda, tarım yapmak mümkün olmadığı için Göl'ün olmamasının tarım

arazilerinin kullanılması anlamına gelen çiftçiler vardır. Fakat bu kişiler yine de Göl'ün geri gelmesini kendi işlerinin Göl'den ve Göl'ü kullanan hayvanlardan daha önemli olmadığını söylemektedir.

“Göl'ün kuruması aslına bakarsan bizim çiftçiliğimizi etkilemedi. Çünkü bize faydası yoktur. Başka yere vardır bak, Tekeli'ye vardır. Ben kendim için söylüyorum. Çünkü tütün ekiyoruz. Tütün zaten suyu sevmez (Tütünün sulanmadığından söz ediyor). Bizim arazilerimiz aşağıda, Göl dolmadığı zaman ekiyoruz, dolduğu zaman ekemeyiz. Ama ekip ekmek umrum değil. Ben bu Göl'ün kuruduğuna inanamıyordum. Keşke de Göl olsa ben ekmesem. Şu kuşların mesela dönüşü, gelişi, gidişi ben üzülürüm. Kendi şahsıma üzülürüm. Benim burada yerli ördüğüm vardı, yerli gazımız vardı. Benim değil, senin de, onun da, onun da yani. Onlar yok. Onların sesleri yok.” (Hacıveliler 1)

Göl'ün kuruması Hacıveliler Köyü'nün geçim kaynaklarını olumsuz yönde çok fazla etkilemese de görüşme yapılan köylüler, Göl'ün geri gelmesini hep istediklerini belirtmiştir. Göl'ün kurumasıyla yeraltı kaynaklarının da boşaldığını söyleyen köylüler, çeşme sularının kalitelerinin bozulduğundan bahsetmektedir. Tekelioğlu Köyü'nün aksine Hacıveliler Köyü'nde bir köy çeşmesi bulunmamaktadır. Manisa Büyükşehir Belediyesi Su ve Kanalizasyon İdaresi'nin (SUKİ) yeraltı suyunun köydeki haneler tarafından kullanılması için açmış olduğu kuyudan evlere su verilmektedir. Ancak evlerde suyun oldukça bulanık akmasından kaynaklı her evde, su arıtma cihazı ile içme suyu ihtiyacı karşılanmaktadır. Göl'ün kuruması, bölgede yeraltı suyu reşarjını da olumsuz yönde etkilediği için Göl'ün kurutulması ardından musluklardan suyun daha da çamurlu aktığı söylenmektedir. Ancak köy sakinleri, arıtıcı ile de olsa suya erişebildikleri için şanslı olduklarını, asıl susuz kalan hayvanlar için Göl'ün gerekliliğini vurgulamaktadır. Köyde, Göl'ün geri gelmesini istemelerinin sebebi sürekli olarak tekrar edilen burayı kullanan canlılarla ilgili olmuştur. Köyde Göl'ü kullanan canlılara karşı açıkça belirtilen bir sevgi vardır. Göl'ün kurumasıyla

birlikte köyde geçim faaliyetlerinin kaybedilme noktasına gelmemesi ve köyde hayvancılık gibi bir faaliyetin varlığını sürdürmesi ile Hacıveliler’de köylüler kendi geçimlerinden çok hayvanların haklarından söz etmektedir. Ancak hayvanların haklarından söz ederken, hayvanları dışsal yabanıl doğa olarak değil, bizim komşumuz, bizim ördeğimiz, bizim dostumuz gibi içselleştirmeler ile ele almaktadırlar.

3.3.2.4. Angıtlara Ağıt: İnsan Dışı Canlıların Yaşam Çevrelerinin Kaybı

Hacıveliler Köyü girişinde, evlerin önündeki iki leylek yuvası, doğrudan dikkat çekmektedir. Leyleklerin yuvalarının olduğu direklere, leylek resimleri çizilmiş ve kış mevsimlerinde burada olmasa dâhi bu yuvaların sahibi kuşların kullandıkları alanlar, insanlar tarafından da sahiplenilmiştir. Köy muhtarı ile yapılan görüşmelerde köydeki hane sayısı verilirken muhtar, leylek yuvalarından da bahsetmektedir. *“Şu an iki tane yuvamız var, leyleğimiz var. Önceden daha fazla oluyordu. Gitgide azalıyor. Belki seneye onlar da gelmezler artık.”* (Hacıveliler 3).

Fotoğraf 24. Hacıveliler Köyü girişindeki leylek yuvası (solda), leylek yuvasının bulunduğu direkte leylek çizimleri (sağda), Ağustos 2023.

Hacıveliler Köyü'nde yaban hayvanlarının susuzlukla ölmeleri, kalanların da çekip gitmeleri, burada yaşayan insanların, görüşmelerde en çok bahsettiği olaydır. Köy kahvesinde birkaç görüşme esnasında, o sırada görüşmediğimiz arkadan geçen bazı köy sakinleri *“Göl’ümüzü geri istiyoruz gençler. Öyle yazın oraya. Doğaya geri kavuşmak istiyoruz. Kuşları geri görmek istiyoruz. Suyu görmek istiyoruz. Deniz mavisi suyumuzu görmek istiyoruz.”* diye seslenerek çalışmaya katkıda bulunmuştur. Görüşmeler esnasında köyde sürekli vurgulanan konu, su kuşları olmuştur. Hacıveliler’de Göl’ün sadece yaban hayvanları için geri verilmesini dile getiren çok sayıda insan vardır.

“Biraz olsun su verseler buraya, o olursa en azından hayvanlar susuz kalmaz, ne sulama için ne içme için versinler diyorum, sadece bu hayvanlar için kurt, kuş, kaplumbağası kullansın diye. Yeter ki onlar yaşasın, yasaklasınlar bize, tel çevirsinler zararı yok. Kimseler de avlanmasın. Burada binlerce çakal var. Binlerce domuz var. Onlar bile kalmadı. Sırf dağa çıktılar. Dağda da su yok. Bizim dağ kısır. Susuz yani, su olmayan yere kısır deriz biz. Sulak olsa sulak deriz. Su olmayınca ne diycez, kısır deriz. Kısır yerde hayvan da durmaz, sulak olsa öyle olmazdı”. (Hacıveliler 1)

“Gelen kuş geri gidiyor. Oğlum bak bu tarafta, Göl’ün yakınında kule var. Geçen de tarlamıza gitmiştik, orada kuleye çıktık. Bütün kuşlar geliyor, su yok, geri gidiyor. İnsanlar üzüyor yani, üzülmaz olur mu? Çok üzülmüyoruz yani. Bütün hayvanlar, bu Göl’deydi yani. (...) Devlet, Göl’ü doldursa iyi olur bence. Neden? Çünkü bütün hayvanlar içinde, şimdi burayı tarla yapınca devlet, biri bir parça yer sürüyor, o ben süreyim diyor, o ben süreyim diyor. Bu haliyle ister istemez bir kırgıncılık oluyor mesela, o kavgada kurdu kuşu kimse görmüyor. Hem de bir sürü hayvanlar telef oldu, yani hayvanların ağzı dili yok. Ne onun için ne benim için, yalnız hayvanlar için dolsa iyi olur. ” (Hacıveliler 2)

Hacıveliler’de konu hayvanların yaşamına sürekli olarak gelse de özellikle köy sakinleri için angıt kuşunun çok özel bir yeri vardır. Hacıveliler Köyü’nün Gür Dağ ile olan ilişkisinden kaynaklı, köylüler kendilerini dağ köylüsü olarak tanımlarken bu dağı da angıtlar ile birlikte kullandıklarını vurgulamaktadır. Angıtların suya yakın kayalık ve dağlık arazilerde yuva yapıp kuluçkaya yatmasının ardından yumurtadan çıkan yavrular ile sarp ve dik yamaçları aşarak Göl’e gitmelerini, Hacıveliler sakinleri kendi hikâyelerine benzetmektedir. Eski Hacıveliler Köyü’nün de dağın yamaçlarında olması ve ardından köyün Göl kıyısına taşınması hikâyesi ile bölgedeki angıtların yaşam döngüleri arasında kurulan bağ, köy içerisinde sürekli olarak bu kuşların anılmasına sebep olmuştur. Kiremit renkli, yuvarlak beyaz suratlı bu kuş, köyde masumiyetin hatta köyün sembolü haline gelmiş durumdadır. Gür Dağ’da kuluçkaya yatan angıtların, kuluçkanın ardından henüz uçamayan yavrularını peşlerine takarak dik yamaçları aşıp köyün içerisinden Göl’e doğru ilerlediklerini aktarmışlardır. Ancak köy ile Göl arasındaki Salihli-Gölmarmara-Akhisar karayolunun angıtlar için çok tehlikeli olmasından kaynaklı kimi angıt yavruları veya ebeveynleri, taşıt çarpması sonucu hayatını kaybettiği için köylüler, yolu geçmeleri için angıtlara eşlik ettiklerini anlatmışlardır.

Hacıveliler Köyü’nde Göl’ün kurumasının ardından 2020 senesindeki neredeyse tüm yavru angıtların ölmesi, ortak bir hüznün olarak köylüler tarafından paylaşılmaktadır. O yıllardan sonra artık angıtların burada yuva yapmadığını ve onları özlemle beklediklerini, angıt sesi duyduklarında heyecanlanıp onları aradıklarını aktarmışlardır.

“Bu sabah angıt gördüm. Hatta böyle bakındım, bakındım, bakındım. Vallahi şöyle 150 metre gelmiş, bir ara öttüler. Nerede öttü, nerede öttü? Bir de alçaktan gelmiş. Gördüler ki araziye ekin ekili, inmediler. Su arıyor hayvanlar, yok.” (Hacıveliler 2). *“Angıtlar falan geliyordu köye. Şurada da geziyordu. Avluların önünde. Göl*

kurudu, ondan sonra da kayboldular.” (Hacıveliler 3) “Angıtlar mesela yavru çıkarıyor. Sonra hayvanlar, yavruları dağdan indiriyorlar. Bir bakıyorlar ilk geldiklerinde olan su yok. Uçamayan yavruyu nereye götürsün, başında bekliyor, ölüyorlar ailecek. Angıtlar da bizim köylü, bu dağda çıkarır yavruyu.”(Hacıveliler 4). “Kuşlar gelip havada tur atıyor. Suyu bulamayınca şaşırıyor onlarda, bakınıp bakınıp gidiyorlar. Aylardan sonra ilk defa bu sabah angıt sesi duydum. Koştum baktım 10-15 angıt dönüyor havada. Konsunlar gelsinler diye bekledim. Ama suyu bulamayınca dönüp dönüp gittiler. Önceden onların bağıışı, Göl’ün içinde ötüşünü bir duysaydın. Yerlisi ya onlar buranın. Şimdi ben yerliyim, sen dışarıdan geldin yabancı oluyon. O da yerlisi.” (Hacıveliler 1).

3.4. Koruma Mücadeleleri ve Kurutmaya Tepkiler

Marmara Gölü’nü kurutan müdahalelere karşı, harici ve dâhili aktörlerin gerçekleştirdiği, toplumsal ve hukuki mücadeleler yapılmıştır. Bu mücadeleleri gerçekleştiren harici aktörler, alanın savunulmasına dışarıdan destek veren ve bölgede yaşamayan sivil toplum kuruluşu uzmanları, avukatlar, gazeteciler, İzmir metropol yönetimindeki üst düzey yöneticiler, akademisyenler; dâhili aktörler ise Marmara Gölü çevresinde yaşayan yerel halklardır. Harici aktörler, yerel halk ile merkezi devlet arasında aracılık işlevi görmüş, dava süreçlerine öncülük etmiş, kamuoyu oluşturmuş, yerelin bilgisini ulusal medyaya aktarmış ve alanın bilimsel bilgisini üretmişlerdir.

Doğa Derneği, Marmara Gölü’nün kurutulmasına karşı gerçekleştirilen mücadelelerin ilk sırasında yer alan aktördür. Dünya Doğayı Koruma Birliği (IUCN) ve Türkiye ortağı olduğu Dünya Kuşları Koruma Kurumu (BirdLife International) gibi uluslararası çevre örgütleri ile eşgüdümlü olarak çalışan dernek, 2004 yılındaki Önemli Kuş Alanları Kitabı ve 2006 yılında tamamladığı Önemli Doğa Alanları Kitabı’nda Marmara Gölü’ne de yer vererek alanla ilgili çalışmalarına başlamıştır. Derneğin

özellikle kuşlara yönelik gerçekleştirdiği çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Zengin kuş çeşitliliğinden kaynaklı sulak alanlar da derneğin temel çalışma konularından birisidir.

Doğa Derneği, 2021 yılından itibaren Marmara Gölü'ndeki yaşam kaybını, ulusal gündeme taşımak için bir iletişim kampanyası başlatmış ve Göl'ün kuruma süreçlerini detaylandıran haritalar üretmiştir (Doğa Derneği, 2023). Konunun ulusal alanda duyulması, temelde bu kampanya sayesinde gerçekleşmiştir. Kamuoyu oluşturmaının ardından Türkiye'de yurttaşların talep, ihbar ve şikâyetlerini doğrudan cumhurbaşkanlığına iletmesi amacıyla kurulan Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi'ne (CİMER) Göl'ün yaşam hakkının sürmesi için örnek dilekçeler hazırlayarak başvuruyu artırmaya çalışmıştır.⁴⁶ Göl'deki yaşamın devam etmesi için hızlı çözüm talebi ekseninde yapılan başvuruların yanıtsız kalmasıyla dernek 2022 yılı mart ayında Türkiye'nin ilk iklim davası adıyla S.S. Gölarmara ve Çevresi Su Ürünleri Kooperatifi'nin idare davası açması yönünde kooperatifi desteklemiştir. Bu dava sürecinde ulusal mevzuatın yanında Ramsar Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Paris İklim Anlaşması gibi uluslararası belgelerden faydalanılmıştır. Davanın asıl konusu balıkçı kooperatifinden talep edilen kira bedeli ödeme emrinin iptali olmasının yanında dava sürecinin, kamuoyunda iklim davası adıyla duyurulması ve Marmara Gölü yaşam çevresinin yok olmasında idarenin kusurlu olduğuna yönelik vurgu, davanın ulusal olarak daha geniş kitlelerce duyulmasını sağlamıştır.

⁴⁶ Ayrıca dernek, 2022 yılı Ocak ayından itibaren Tarım ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Ulusal Sulak Alan Komisyonu ile 4. Bölge Müdürlüğü, Doğa Koruma ve Sulak Alanlar Şube Müdürlüğü, Tarım ve Orman Bakanlığı Manisa İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, Devlet Su İşleri 2. Bölge Müdürlüğü, Tarım ve Orman Bakanlığı Su Yönetimi Genel Müdürlüğü, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü, Tarım ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü ile Manisa İl Şube Müdürlüğü, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Hassas Alanlar Daire Başkanlığı Sulak Alanlar Şube Müdürlüğü, Manisa Valiliği olmak üzere ilgili pek çok kamu kuruluşuna göle su verilmesi ve tarım alanına dönüşmemesi için çok sayıda dilekçe başvurusunda bulunmuştur (Doğa Derneği, 2023).

Kış ortası su kuşu sayımları gibi saha ziyaretleri ile bölgeyi tanıyan dernek, Göl'ün kurumasına karşı verdiği mücadele ile birlikte Tekelioğlu Köyü yerel halkıyla da yakın ilişkiler kurmuştur. 22 Mart 2022 yılında Dünya Su Günü etkinliği kapsamında dernek, bölgeye destek veren harici aktörleri de davet ederek kuruyan Göl tabanında eylem gerçekleştirmiştir. Dernek, yerel aktörler ile gerçekleştirdiği hukuki ve toplumsal mücadelelerinin yanı sıra Marmara Gölü ekosisteminin kaybı konusunda uluslararası duyurularda bulunmuştur.

Dernek, Marmara Gölü'nün kurutulmasına karşı önemli bir kamuoyu çalışması yürütmesinin yanında hukuki araçların sınırlarını zorlayan başvurularına da devam ederek Türkiye'de doğanın haklarını korumak için ilk defa denenen bir yöntem olarak Marmara Gölü'nün kurumasına yol açan Tarım ve Orman Bakanlığı hakkında Ombudsman'a (Kamu Denetçiliği Kurumu) şikâyetle bulunmuştur (Doğa Derneği, 2023). Kamu Denetçiliği Kurumu, bu şikâyete "Dostane Çözüm Kararı" ile yanıt vermiştir.⁴⁷

Marmara Gölü'nün kurutulmasına yönelik hukuki ve toplumsal mücadele devam ederken Göl'ün TİGEM tarafından ekilmesine yönelik Manisa Valiliği, DSİ Genel Müdürlüğü, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü ile Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü arasında yapılan protokol, hukuki ve toplumsal mücadelenin idare tarafından yanıtı bırakıldığını ortaya koymuştur. Bunun üzerine dernek, dâhili aktörlerden Göl çevresinde yaşayan yerel halk ve S.S. Gölarmara ve Çevresi Su Ürünleri Kooperatifi ile birlikte daha geniş harici aktörlerin⁴⁸ desteğini alarak iş birliği protokolüne karşı 2023 yılının ocak ayında bir dava daha açmıştır. Mart 2023'te ilgili

⁴⁷ Dostane Çözüm Kararı, kamu idarelerinin sorunun varlığını kabul etmesi ve çözüme kavuşturulması için harekete geçtiklerini beyan etmesidir.

⁴⁸ WWF-Türkiye (Doğal Hayatı Koruma Vakfı), Salihli Çevre Derneği, Akhisar Çevre Derneği, Manisa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma ve Çevre Derneği bu süreçte dava süreçlerine dâhil olmuşlardır.

mahkeme protokolün tüm imzacılarını davaya dâhil etmiş ve bu kurumlardan savunma talep etmiştir.

Doğa Derneği, Marmara Gölü'nün kurutulmasına karşı öncülük ettiği toplumsal ve hukuki mücadelede Göl'ün kendisinin de yaşayan bir varlık olarak ölüme mahkum bırakıldığı ve bir an önce canlılığın savunusu için mücadele edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Doğa Derneği, 2022). Doğa Derneği'nin Marmara Gölü'nün kurutulmasına yönelik hukuki süreçlerini yürüten Altıparmak Hukuk Bürosu da dava süreçleri boyunca, Göl'ün kurutulmasının hem insan hakkı ihlali hem de yaşam hakkı ihlali olduğunun vurgusunu yaparken insanların geçim olanaklarının da ellerinden alınarak yerinden edildiklerinin üzerinde durmaktadır (Doğa Derneği, 2022).

Göl'ü kurutan projenin İzmir'e içme suyu transfer etmek ve tarımsal sulama amaçlı kullanmak üzere inşa edilen Gördes Barajı olmasına rağmen taahhüt edilen miktarda suyun İzmir'e iletilmemesi, merkezi hükümet ile muhalif İzmir yerel yönetimi arasındaki tartışmaları da artırmıştır. 2022 yılında, İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı olan Tunç Soyer, barajdan Göl'e su verilmesi için DSİ'ye yazılı başvuruda bulunmuş ancak başvurusu kabul edilmemiştir (Doğa Derneği, 2022). İzmir metropol yönetiminden belediye başkanı ve İZSU yönetimi dâhil olmak üzere Ege Belediyeler Birliği bünyesindeki çeşitli yerel yönetim aktörleri, Göl'ün kurutulmasına karşı gerçekleşen etkinliklerde "Marmara Gölü yaşasın!" yazan pankartlar taşıyarak Tekelioğlu köylüleri ile yürüyüş yapmıştır ("Tunç Soyer'in Marmara Gölü kampanyasına Manisa'dan büyük destek", 2022).

SONUÇ

Sulak alanlar, heterojen ve oldukça karmaşık doğa varlıklarıdır. En temel öğeleri su ve toprak olarak betimlense de bu iki öğenin toplamından ibaret değildir. Sulak alanlar, su ve toprağın hidrojeolojik ilişkilerinin mekânlarıdır. Su ve toprağın dışında çok sayıda canlı ve cansız varlığı bünyesinde barındırır ve bu sebeple heterojen yerler var ederler. Sulak alanlar, aynı zamanda suyun soyut bir varlık olmasından öte mekânsal bir öğe olduğunu, su ve yer arasındaki ilişki bağlamında açıkça göstermektedir. Suyun mekânsal yönünün vurgulanması ise beraberinde canlı-cansız doğa varlıklarının ve toplum ile doğanın, diyalektik ilişkileri üzerinden suyu anlamayı sağlamaktadır. Bu diyalektik bakış, farklılaşan toplumsal sistemler ekseninde sulak alanlar ile toplumlar arasındaki ilişkilerin farklılaştığını görmeyi sağlamaktadır.

Sulak alanlar ile toplumlar arasındaki ilişkinin tarihsel yorumu, bu yerlerdeki ekolojik zenginliklerin, insan da dâhil pek çok tür için bol miktarda besin sağlamasından kaynaklı ilkel topluluklar tarafından kullanılan geniş alanlar sağladığı şeklindedir. Sulak alanların heterojen doğaları, insan toplulukları için yoğunlaşmış homojen bir iktidar yapılanmasının geliştirilmesine ihtiyaç duyulmadığı tahmin edilen yaşam biçimleri sunmuştur. Tarih öncesi dönemlerden 21. yüzyıla gelindiğinde dâhi merkezi iktidar yapılanmaları dolayısı ile iktidarın yoğunlaştığı alan olarak devletle de çatışan toplulukların yaşamında, sulak alanlar önemli bir yere sahip olmuştur. Sulak alanların düzensiz ve heterojen doğaları, modern kavramlar ekseninde yine düzensiz ve heterojen sayılan pre-modern toplumsal örgütlenmeleri desteklemiştir. Bu sebeple ilkel devletlerden, modern devletlere kadar sulak alan ve merkezileşmiş iktidar arasında karşıt bir ilişki vardır şeklinde bir soyutlama yapmak olanaklıdır. Bu karşıt ilişki içerisinde sulak alanlar, doğanın müdahale etmesi neredeyse imkansız alanlarıyken modern bilimin ve teknolojinin gelişmiş araçları sayesinde modern devlete bu yerleri düzenleme ve dönüştürme gücü vermiştir.

Kapitalist üretim ilişkilerinin ve modern devletin gelişmesiyle beraber hastalıklı (sıtma), isyancıların yaşadığı güvensiz, kayda değer tek tip meta üretiminin yapılamadığı verimsiz olmaları gibi kötücül anlamlar yüklenmiş olan sulak alanlar, 16. yüzyıldan 20. yüzyıl ortalarına kadar yoğun bir şekilde düzenleme, dönüştürme ve yok etme girişimine maruz kalmıştır. Böylece sulak alanlar, kayıtlı ekonomiye kazandırılan ve vergilendirilen, sermayeleştirilen ve kâr elde edilen düzenli ve homojen yerlere dönüştürülmeye başlanmıştır. Bu yerlerde yaşayan isyancı, kaba ve ilkel olarak tanımlanan topluluklar da bu projeler ile büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır. Böylece hem sulak alanlar hem de bu yerlerde yaşayan topluluklar basit, okunaklı, yerleşik, vergilendirilebilir olan modern toplumlara dönüştürülmüştür.

Koruma yaklaşımı ortaya çıkana dek modern devlet, sulak alanları dönüştürürken temelde dört motivasyona sahip olmuştur: sıhhileştirme, devletin modernist ideolojisi ile uyuşmayan pre-modern toplulukları ortadan kaldırma, kalkınmanın itici gücü olarak kaynaklaştırma ve meta temelli üretime bu yerleri dâhil etme. Devletin sulak alanları dönüştürme yönündeki motivasyonunu ise çoğu zaman bu alanları kârlı birer yatırım alanı haline getirecek olan sermaye sınıfı projelendirmiş ve sulak alanları sermaye birikim sürecine dâhil ederken kapitalist devlet tarafından desteklenmiştir. Ancak devlet ve sermayenin birlikte hareket eden ve yaklaşık 400 yıl süren sulak alanlarla mücadelesi, daha önce pastoralist üretim tarzının yaygın olduğu bu yerlerdeki göçebe toplulukların doğal metabolizma ile kurduğu ilişkiyi ortadan kaldırmıştır. Kurutularak verimli tarım arazilerine dönüştürülen sulak alanların, sermaye birikim sürecine ve meta temelli üretime katılması, canlı ve cansız varlıkları kendi doğalarından kopararak meta zincirlerine katmıştır. Böylece ekolojik açıdan zengin doğa varlıkları olan sulak alanlar ve yaşam çevrelerindeki türler de yok olmaya başlamıştır.

1960'lı yıllarda henüz çevre sorunları uluslararası boyutta önemli bir tartışma konusu haline gelmeden, sulak alanlardaki sağlıklı yaşam çevrelerinin göstergesi olan su kuşlarının yok olması, bir grup kuş gözlemcisi ve avcıyı kaygılandırarak sorunun kaynağını aramaya yöneltmiştir. En nihayetinde kuşların yok olmasının temel sebebinin yaşam çevrelerinin yok edilmesi olduğunu ortaya koyan bu kaygılı grup, sulak alanların korunması meselesini bir sorun olarak gün yüzüne çıkarmışlardır.

Su kuşlarının çoğunlukla göçmen türler olması ve çeşitli sulak alanları bu sayede birbirine bağlaması sebebi ile sulak alanların korunması, uluslararası bir mesele halini alarak 1971 yılında Ramsar Sözleşmesi olarak anılan uluslararası bir koruma sözleşmesini ortaya çıkarmıştır. Sözleşme başlarda, konuyu gündeme getiren grupların doğayı bir hobi alanı olarak görmelerinden ve teknokratik yaklaşımlardan kaynaklı özellikle su kuşlarına odaklanarak toplumları, sulak alanlardan soyutlamıştır. Ancak zaman içerisinde kapsamı su, su yönetimi ve toplumu da içerecek şekilde genişlemiştir. Böylece sulak alanlar kötücül anlamlardaki mücadele edilen yerlerden, korunan ve bunun için uluslararası iş birliği sağlanan doğalara dönüşmüştür. Sulak alanlar artık çoğunlukla ona işlevsel bir altyapı anlamı katan, yeraltı suyu reşarjı ve deşarjı, taşkın kontrolü, erozyon kontrolü, taban suyunun dengelenmesi, sudaki tortu ve zehirli maddelerin çökmesini sağlama, besin maddelerini alıkoyma, mikro iklimi dengeleme, su kalitesini artırma, doğal hayat için flora ve fauna oluşturma gibi kavramlarla anılmaya başlanmıştır.

Ramsar Sözleşmesi ile beraber, devletlere sulak alanları koruma konusunda görevler yüklenmiştir. Ancak yerkürenin tek piyasa sistemine dâhil edildiği kapitalist üretim ilişkileri içerisinde, toplumların ekonomik-toplumsal örgütlenmeleri ve yönetim modeli olarak devletin kendisi kapitalist devlettir. Kapitalizm, kârı artırmaya, rekabet etmeye ve büyümeye dayalı bir sistem olarak, sermaye çevrimlerinin her defasında daha hızlı gerçekleştirmesini sağlamaktadır. Kapitalizmin bu işleyiş biçimi ise daima doğal

varlıkların yalnızca kaynaklaşmasını değil, metalaşmasını ve sermayeleştirmesini gerektirdiği için ekolojik eşikleri zorlamaktadır. Kapitalist devlet, bu bağlamda ekonomik büyümeyi sağlamak zorundadır. Ekonomik büyüme ise ekolojik eşikleri zorlamakta, bu sebeple kapitalist üretim ilişkileri içerisinde çevre koruma görevi yüklenen devletin çelişkili bir boyut kazanmasına sebep olmaktadır. Devlete yüklenen sulak alanları koruma sorumluluğu, kapitalist toplumsal ve ekonomik sistemin büyüme zorunluluğu ile dikotomiktir. Bu sebeple sulak alanlar, koruma bölgeleri olarak ilan edilse dâhi ekonomik büyüme ve çevre koruma arasındaki karşıt ilişkiden kaynaklı yok olmaktadır. Marmara Gölü de “Ulusal Öneme Haiz Sulak Alan” olmasına rağmen kurutulmuştur.

Marmara Gölü’nün kurutulması sürecini pre-modern toplulukları modern halklara dönüştürme, doğayı kaynak haline getirme ve kapitalist meta temelli üretime bu yerleri dâhil etme süreçleri ile açıklamak mümkündür. Yeryüzündeki pek çok sulak alan ve toplum ilişkisinde olduğu gibi Anadolu’nun sulak alanlarını yaygın olarak kullanan topluluklar da çoğu kez yerleşik olmayan, düzensiz, okunaksız, kayıt altına alınmayan dolayısıyla devlet tarafından vergilendirilemeyen yörük toplulukları olmuştur. Marmara Gölü çevresini kışlak olarak mera amaçlı kullanan bu pastoral topluluklar, sürüleri ile beraber Göl ile metabolik bir ilişki kurmuşlardır. Mevsimsel döngülere göre hareket eden yörüklerin, doğadan elde edilen enerjinin yeniden doğaya döndüğü metabolik ilişkileri, özellikle Osmanlı’nın son yıllarından Cumhuriyet’in ilk çeyrek yüzyılına kadar devam eden yörük toplulukları yerleşikleştirmeye yönelik iskân politikaları ile bozulmaya başlamıştır.

Pre-modern yörük toplulukların modern halklara dönüştürülmesi sürecinde, müdahale yalnızca yörüklerin iskânı ile toplumsal metabolizmaya değil, Marmara Gölü’nü tarımsal sulama amaçlı rezervuara dönüştürülmesi için doğal metabolizmaya yönelik de gerçekleşmiştir. Geç Osmanlı Dönemi’nde sulak alanların mevat yani boş

arazi olarak görülmesi, Osmanlı sınırları içerisindeki sulak alanların, çoğunlukla masraflı oldukları için özel sektör yatırımları ile verimli tarım arazilerine dönüştürülmesine sebep olmuştur. Arazi Kanunnamesi'nin mevat arazi maddesi, sulak alanları, su ve toprak kaynağına dönüştürerek, oldukça büyük arazilerin özel mülkiyete geçmesine ve sulak alanların sermaye birikim sürecine katılmasına sebep olmuştur. 19. yüzyılda kurak geçen birkaç senenin ardından Marmara Gölü'nün de mevat arazi kapsamına alınmasına yönelik tartışmalar olmuşsa da Göl, mevat arazi düzenlemesine istisna bir örnek olarak dâhil edilmemiştir.

20. yüzyılın ikinci yarısında tamamen iskân ettirilmiş olan yörükler dışında, 16-19. yüzyıllar arasında Halime Hatun Vakfı gibi yerel güç odakları, Marmara Gölü'nün ekonomik olarak kullanımı yönündeki temel aktörlerden olmuştur. Osmanlı'da göl ve çevrelerinde vakıflar, yerel güç aktörleri olarak alanın yönetilmesi, kullanılması ve vergilendirilmesi konusunda en etkin aktörlerdir. Ancak merkezileşen modern devletin yereldeki güç odaklarını ortadan kaldırması, uzun yıllar sulak alanların yerel aktörlerce idare edilmiş olmasından da kaynaklı, devlet tarafından yararsız olarak görülen bu yerlerin dönüştürülmesini artıran bir etkidir. Merkezi devlet, yereldeki gücünü 1826'da hanedan vakıflarını merkezileştirerek pekiştirmek istemesine rağmen 1881'de Duyun-u Umumiye'nin balıkçılık ve tarım vergilerini de düzenleyen bir kurum olması, Marmara Gölü'ndeki iktidar ilişkilerinin yerel aktörlerden emperyal aktörlere geçmesi şeklinde bir boyut değiştirmiştir.

19. yüzyıl itibarı ile İzmir'deki uluslararası kapitalist ticaret yollarının artmasından kaynaklı, ticari amaçlı tarımsal üretim de İzmir'in art bölgesinde bulunan Marmara Gölü çevresinde de ticari tarım baskısını ve tarımsal su kullanımını artırmıştır. Bölge, bu sebeple özellikle mevat arazi düzenlemesi ile doğrudan tarım arazisine dönüştürülmek istense de 19. yüzyılda bu girişim gerçekleşmemiş ancak 20. yüzyılda Erken Cumhuriyet'in hidrolik misyonu, kapitalist meta temelli tarımsal üretimin

gerçekleşmesi için Marmara Gölü'nü rezervuar alanına dönüştürmüştür. Marmara Gölü ve çevresi modern sulamalı tarım alanlarına dönüştürülürken bölgedeki emekçi nüfus ise yerleşikleştirilen yörük topluluklar olmuştur. Böylece pre-modern dağlık halklar, tarım yapan modern yurttaşlara dönüşmüşlerdir. İskân politikaları kapsamında bölgede yerleşik tarım toplumuna dönüştürülen yörükler, üretimin tasarlanması açısından karar alma mekanizmasında yer almayan yalnızca tasarlanan meta temelli tarımsal üretimin uygulayıcısı emekçilere dönüştürülmüşlerdir.

Marmara Gölü'nde toplum ve doğa ilişkisi arasındaki yarığın pastoral üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçişle birlikte gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Gezici çobancılığın yerini alan meta temelli tarımsal üretim, bölgenin canlı ve cansız varlıklarını meta zincirlerine katarak, bu varlıkların kendi metabolizmalarına tekrar dönememesine ve metabolik yarıklara sebep olmuştur. Havza genelinde tarımsal sulama sebebi ile yeraltı suları azalırken doğal bir yeraltı suyu boşalım gölü olan Marmara Gölü beslenememiştir. Ayrıca Göl'ün iki kaynağı olan Akpınar ve Kepekli kaynakları da tarımsal sulama nedeniyle kurumuştur. Böylece tarımsal sulamayı sürdürebilmek için Göl'ün yapay bir rezervuar gölüne dönüştürülmesine yönelik 1930'larda başlayan projeler, 1952 yılında Kumçayı Derivasyon Kanalı, 1955 yılında Demirköprü Barajı'ndan Göl'e su aktaran Adala regülatörü, 1996 yılında ise Gediz Nehri'nden Göl'e su aktarmak amacı ile Ahmetli pompaj istasyonu yapılmıştır.

Marmara Gölü'nü yapay bir Göl'e dönüştüren bu projeler, Göl'ün su varlığını korumasını sağlarken doğal beslenme kanallarının ortadan kalkması, Göl'ün varlığını özellikle Kumçayı'ndan gelen sulara bağımlı hale getirmiştir. Ancak İzmir'e içme ve tarımsal sulama suyu iletmek üzere Kumçayı (Gördes) üzerine inşa edilen Gördes Barajı, bu kanaldan Marmara Gölü'ne su girişine engel olmuş ve bu tarihten itibaren Göl büyük bir kuruma sürecine girerek 2022 yılında tamamen kurumuştur. 19. yüzyılda mevat arazi düzenlemesi ile tarım alanına dönüştürülemeyen Göl, 2022 yılında

kurumasıyla oldukça verimli bir tarım arazisi olarak görülmüş ve mülkiyeti de ihtilaflı olan Göl tabanında arazi çatışmaları başlamıştır. Alana yeniden su vermek ve “Ulusal Öneme Haiz Sulak Alanı” koruma sorumluluğuna rağmen devlet, arazi çatışmasına son vermek için kâr amaçlı bir kuruluş olan TİGEM’in kurumuş Göl tabanında tarım yapmasını sağlamıştır. Bu durum ekonomik büyüme ile doğa koruma arasındaki karşıt ilişkiyi de açıkça göstermektedir.

TİGEM’in Göl tabanını geniş tarım arazilerine dönüştürmesi, bölgede yaşayan halkın doğaya yabancılaşmasına sebep olurken geçim kaynaklarını da önemli ölçüde yok etmiştir. Geçmişte bir yörük topluluğu olan ve Göl’ün güneybatısına iskân ettirilen Tekeli aşiretinin Göl ile mevsimsel döngülere bağlı ilişkisi 20. yüzyılda tamamen değişmişken bugün Tekelioğlu Köyü olarak isimlendirilen bir balıkçı köyü olmalarına sebep olmuştur. Ancak 2022 yılı itibari ile köy halkının balıkçılık işlerini tamamen kaybetmesiyle, köyde az sayıda toprak sahibinin yaptığı tarım işi dışında, arazisi olmayan köylüler işçileşmek zorunda kalmış, bir kısmı göç etmiş, bir kısmı ise arazi sahiplerinin yevmiyeli işçisi olmuştur. Saha araştırmasının yapıldığı ikinci köy olan Hacıveliler’de ise ek iş olarak balıkçılık yapan ailelerin balıkçılığa devam etmesi mümkün olmamış, daha çok küçükbaş hayvancılık ve Göl kıyılarındaki tarım arazilerinde tarım yaptıkları geçim imkanları devam etmiştir.

Bölgede yaşayan çok sayıda canlı, alanı terk etmiş veya yok olmuştur. Bölgede önemli bir biyoçeşitlilik ve yaşam çevresi kaybı söz konusudur. Kurutulan Marmara Gölü, tarım arazisine dönüştürülüp sermayeleştirilerek bölgede insan ve biyofiziksel doğaların kendilerini yeniden üretme kapasitelerinin altını oymuştur.

KAYNAKÇA

- Adaman, F., Hakyemez, S. ve Özkaynak, B. (2009). The Political Ecology of a Ramsar Site Conservation Failure: The Case Of Burdur Lake, Turkey. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 5(27), s. 783-800.
- Ağırman, F. (2018). Hobbes ve Rousseau'nun Devlet Kuramlarında Doğa Durumu. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 114-120.
- Ahram, A. I. (2015). Development, Counterinsurgency, and the Destruction of the Iraqi Marshes. *International Journal of Middle East Studies*, 47(3), s. 447-466.
- Akdeniz Koruma Derneği. (2023, 02 02). *Sulak Alanların Korunması Neden Önemli*: <https://akdenizkoruma.org.tr/tr/haberler/sulak-alanlarin-korunmasi-neden-onemli> adresinden alındı
- Akıllı, H. (2012). Türkiye’de Su Yönetiminin Değişen Yüzü: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü. *Memleket Siyaset Yönetim*, 7(18), s. 55-85.
- Akkahve, D. (2023). Prof. Dr. İlhan Tekeli İle Bölge Planlama Üzerine: Bölüm 3: Çok Partili Rejime Geçiş Ve Popülist Modernite Dönemi Uygulamalarının Mekana Yansımaları. *Bölgesel Kalkınma Dergisi*, 1(3), s. 241-256.
- Akpınar, Ö. (2020). *Reclaiming the Empire: Environment, Marshes, and Hydraulic Engineering in the Late Ottoman Period*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Modern Türk Tarihi Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi.
- Aküzüm, T., Çakmak, B. ve Gökalp, Z. (2010). Türkiye’de Su Kaynakları Yönetiminin Değerlendirilmesi. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*(1), s. 67-74.
- Alaca, H. (2020). Gölarmara Halime Hatun Vakfı. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(3), s. 1373-1385.
- Albayrak, H. (2017). *AB Tarım Politikaları Açısından Türk Tarımında Katılımcı Bir Model Önerisi: TİGEM Örneği*. İstanbul: Hiper Yayın.
- Alwash, A. (2013). The Mesopotamian Marshlands a Personal Recollection. H. Crawford (Dü.) içinde, *The Sumerian World*. USA: Routledge.
- Anonim. (2019). *Gilgamiş Destanı*. (S. Bir, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Arı, Y. (2006). Ramsar Sözleşmesi'nin Doğa Koruma Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış. *Doğu Coğrafya Dergisi*(15), s. 275-302.
- Arı, Y. ve Derinöz, B. (2011). Bir Sulak Alan Nasıl Yönetilmez? Kültürel Ekolojik Perspektif ile Marmara Gölü (Manisa) Örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(1), s. 41-60.
- Arslantürk, Y. (2022). İDT ve KİK statü Farklılıkları ve Statü Belirlemeye Yardımcı Bir Analiz: TMO Örneği. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, s. 92-113. Doi:<https://doi.org/10.46849/guiibd.1165392>
- Arya, S. R. ve Syriac, E. K. (2018). Wetlands: The Living Waters-A Review. *Agricultural Reviews*, 2(39), s. 122-129.
- Atay, T. (2005). *Göl ve İnsan (Beyşehir Gölü Çevresinde Doğa-Kültür İlişkisi Üzerine Antropolojik Bir İnceleme)*. Ankara: Kalan Yayıncılık.
- Ateş, H., Es, M. ve Uzer, Y. (2011). *Sulak Alanların Sürdürülebilir Yönetimi: Akşehir Gölü Örneği*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Ateş, S. (2011). Julian Steward ve Karl Wittfogel İlişkisi: Antropolojik Bir İnceleme. *Folklor/Edebiyat*, 17(65), s. 127-140.
- Atkinson-Willes, G. (1965). *Liquid Assets*. Gland, Switzerland: 1965.
- Ayman Güler, B. (1999). *Su Hizmetleri Yönetimi-Genel Yapı*. Ankara: TODAİE.
- Ayman Güler, B. (2023). *Devlet Bilimi: Göçebe ve Yerleşik Devlet*. Ankara: İmge Yayınları.
- Barlow, M. (2021). *Su Hakkı*. (A. Köse, Çev.) Yeniinsan Yayınevi.
- Bayramoğlu, S. (2018). *Yönetişim Zihniyeti: Türkiye 'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Béchet, A. (2016). In Memoriam: Hans Lukas “Luc” Hoffmann (1923–2016). *Waterbirds*, 4(39), s. 426-428. Doi:doi.org/10.1675/063.039.0414
- Bell, B. (1970). The Oldest Records of the Nile Floods. *The Geographical Journal*, 4(136), s. 569-573.

- Bilen, Ö. (2009). *Türkiye'nin Su Gündemi: Su Yönetimi ve AB Su Politikaları*. Ankara: DSİ İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlığı Basım ve Foto-Film Şube Md.
- Bozdoğan, S. (2020). *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Brenner, R. P. (2001). The Low Countries in the Transition to Capitalism. *Journal of Agrarian Change*, 1(2), s. 169-241.
- Bruisch, K. (2019). The State in the Swamps: Territorialization and Ecosystem Engineering in the Western Provinces of the Late Russian Empire. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 68(3), s. 345-368.
- Can, B. (2017). Gündelik Hayat, İktidar İlişkileri ve Etik Kodların Kesişiminde Etnografik Araştırma. *Moment Dergi*, 4(1), s. 155-172.
- Castells, M. (2020). *Kent, Sınıf, İktidar*. (A. Türkün, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınları.
- Cevizci, A. (2017). *Aydınlanma Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Childe, V. G. (1978). *Kendini Yaratan İnsan*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Cowardin, L. M. (1979). *Classification of Wetlands and Deepwater Habitats of the United States*. US Department of the Interior: Fish and Wildlife Service.
- Çelik, S. (2023, 02 02). *Marmara Gölü'nde ekolojik kırım ve tarih*. Gazete duvar: <https://www.gazeteduvar.com.tr/marmara-golunde-ekolojik-kirim-ve-tarih-haber-1601302> adresinden alındı
- Çelik, S. ve Luke, C. (2022). Sulak Alanlar ve Islah Rejimleri: 19. Yüzyıl Batı Anadolu'sunda İklim Değişikliği, Sosyal Kargaşa ve Siyasi Uygulamalar. 15. *ANAMED Yıllık Sempozyumu: Değişim Rüzgarları- Anadolu'da Çevre ve Toplum* (s. 251-276). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Çelik, S., Luke, C. ve Roosevelt, C. (2022). Ottoman Lakes and Fluid Landscapes: Environing, Wetlands and Conservation in the Marmara Lake Basin, circa 1550–1900. *Environment and History*, 30(1), s. 53-76.

- Çınar, T. (2006). Su Yönetimi ve Finansmanında Strateji, Model ve Aktörler. T. Çınar ve H. K. Özdiñ (Dü) içinde, *Su Yönetimi: Küresel Politika ve Uygulamalara Eleştiri* (s. 54-55). Ankara: Memleket Yayınları.
- Çınar, T. (2008). Kuraklık ve Kentsel Su Yönetimi Sorunu: Türkiye Örneği. *Toplum ve Hekim*, s. 10-19.
- Çoban, A. (2024, 03 14). *Doğanın kapitalist örgütlenmesi: Jason W. Moore'un yaklaşımını anlamak için sözlükçe*. Polen Ekoloji: <https://www.polenekoloji.org/doganin-kapitalist-orgutlenmesi-jason-w-mooreun-yaklasimini-anlamak-icin-sozlukce/> adresinden alındı
- Çolakoğlu, E. (2009). Ortak Bir Değer Olarak Su ve Su Etiği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(9), 109-116.
- Dane, K. (2009). Su Hizmetlerinde Dönüşüm: Bir Durum Değerlendirmesi. *Devrimci Marksizm*(9), s. 7-40.
- Derinöz, B. (2022). *Marmara Gölü'nde Kültürel Ekoloji: İnsan, Kültür ve Mekan*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- D'Souza, R. (2006). *Drowned and Dammed: Colonial Capitalism and Flood Control in Eastern India*. Oxford: ford University Press.
- Dugan, P. J. (Dü.). (1990). *Sulak Alanların Korunması: Güncel Konular ve Gerekli Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme*. (DHKD, Çev.) İstanbul: IUCN.
- Dugdale, W. (1662). *The History of Imbanking and Drayning of Divers Fenns and Marshes, Both in Forein Parts and in This Kingdom, and of the Improvements Thereby Extracted From Records, Manuscripts, and Other Authentick Testimonies*. Early English Books Online Text Creation Partnership. 11 28, 2023 tarihinde <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A36795.0001.001/1:4?rgn=div1;view=fulltext> adresinden alındı
- DPT, (1963). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963-1967, Ankara.
- DPT, (1967). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972, Ankara.
- DPT, (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994, Ankara.

- Eken, G., Bozdoğan, M., İsfendiyaroğlu, S., Kılıç, D. T. ve Lise, Y. (. (2006). *Türkiye 'nin Önemli Doğa Alanları* (Cilt I). Ankara: Doğa Derneği.
- Ercan, F. (2011, 11 11). *Su Akar Türk Bakmaz*. TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Adana Şube: <https://adana.imo.org.tr/TR,44144/su-akar-turk-bakmaz.html> adresinden alındı
- Erdem, O. (2005). *Onlar Ne Dedi: Seyfe Gölü, Gavur Gölü, Ereğli Sazlıkları, Eşmekaya Sazlıkları ve Avlan Gölü Nasıl Kurutuldu?* Ankara: Kuş Araştırmaları Derneği.
- Erdem, O. (2007). Sulak Alanlar Neden Önemlidir? K. A. Derneği içinde, *Sulak Alan Yönetim Planlaması Rehberi*. Ankara.
- Erdoğan, S. (2008). *Çevrenin Siyasallaştırılması ve Ramsar Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi.
- Eren, H. (1972). Suğla. *Türkoloji Dergisi*, s. 93-96.
- Ergun, T. B. (2021). *Kamu İktisadi Teşebbüsü Olarak TİGEM*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Eroğul, C. (2014). *Devlet Nedir?* İstanbul: Yordam Kitap.
- Eroz, M. (1965). Türk Köy Sosyolojisi Meseleleri Yörük-Türkmen Köyleri. *Istanbul Journal of Sociological Studies*(6), s. 119-154.
- Evered, K. T. (2014). Draining an Anatolian Desert: Overcoming Water, Wetlands, and Malaria in Early Republican Ankara. *Cultural Geographies*, 21(3), s. 475-496.
- Fawzi, N.-M., Goodwin, K. P., Mahdi, B. ve Stevens, M. (2016). Effects of Mesopotamian Marsh (Iraq) Desiccation On The Cultural Knowledge and Livelihood of Marsh Arab Women. *Ecosystem Health and Sustainability*, 2(3). Doi:10.1002/ehs2.1207
- Federico, C. (2007). Destructive Creation: Fascist Urban Planning, Architecture and New Towns in the Pontine Marshes. *Journal of Historical Geography*, 33(3), s. 651-679. Doi:10.1016/j.jhg.2006.08.002
- Fishman, R. (2016). *Yirminci Yüzyılda Kent Ütopyları: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, Le Corbusier*. İstanbul: Daimon Yayınları.

- Foster, J. B. (2011). *Marx'ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa*. (E. Özkaya, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Foster, J. B. (2013). *Savunmasız Gezegen*. Ankara: Epos Yayınları.
- Foster, J. B. ve Burkett, P. (2023). *Marx ve Yeryüzü: Bir Anti-Eleştiri*. İstanbul: Ceylan Kitap.
- Foster, J. B. ve Magdoff, F. (2014). *Her Çevrecinin Kapitalizm Hakkında Bilmesi Gerekenler*. (Ö. Aksakal, Çev.) İstanbul: Patika Kitap.
- Foster, J. B., Clark, B. ve York, R. (2023). *Ekolojik Yarık: Kapitalizmin Gezegen Karşı Savaşı*. (B. Erdem, Çev.) İstanbul: Marx-21 Yayınları.
- Friedl, P. (2019). *The Haunted City*:
https://www.documenta14.de/en/south/6_the_haunted_city adresinden alındı
- Galor, O. (2022). *İnsanlığın Serüveni: Zenginliğin ve Eşitsizliğin Tarihi*. (M. A. Taşkiran, Çev.) İstanbul: Kronik Kitap.
- Gamal-Eldin, M. (2022). Foseptikler, Sivrisinekler ve Humma: İsmailiye ve Portsaid'de Sıtma Tedbirlerinin Çevresel Bir Tarihi, 1869-1910. O. İnal ve Y. Köse (Dü) içinde, *İktidar Tohumları: Osmanlı Çevre Tarihi Üzerine Bir İnceleme* (E. Akyol, Çev., s. 229-260). 2022: İstanbul.
- Gasteyer, S. P. ve Butler Flora, C. (2000). Modernizing the Ssavage: Colonization and Perceptions of Landscape and Lifescape. *Sociologia Rurali*, 40(1), s. 128-149.
- Girgin, M. (2000). Marmara Gölü. *Doğu Coğrafya Dergisi*, s. 77-102.
- Gratien, C. (2017). The Ottoman Quagmire: Malaria, Swamps, and Settlement in the Late Ottoman Mediterranean. *International Journal of Middle East Studies*, 49(4), s. 583-604. Doi:<https://doi.org/10.1017/S0020743817000605>
- Gratien, C. (2018, Ağustos). Toprakla Oynayan Mezarını Kazar: Osmanlı'da Sıtma ve Medeniyet. *Toplumsal Tarih Dergisi*(296), s. 42-48.
- Gratien, C. (2019, 03 05). *Swamps and the Ottoman Empire's Civilizng Mission*. University of Virginia:

<https://blogs.darden.virginia.edu/globalwater/2019/03/05/swamps-and-the-ottoman-empires-civilizing-mission/> adresinden alındı

- Gratien, C. (2022). Pirinç Tartışmaları: Meclis-i Mebusan'da Politik Ekoloji. O. İnal ve Y. Köse (Dü) içinde, *İktidar Tohumları: Osmanlı Çevre Tarihi Üzerine İncelemeler* (E. Akyol, Çev., s. 261-294). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Grizzetti, B., L Lanzanova, D., Liqueste, C., Reynaud, A. ve Cardoso, A. C. (2016). Assessing water ecosystem services for water resource management. *Environmental Science & Policy*, s. 194-203. Doi:<https://doi.org/10.1016/j.envsci.2016.04.008>
- Güleç, S. S. ve Sürmeli, İ. (2015). Hükümet Programları ve Kalkınma Planları Ekseninde Çevre Politikası Analizi. *Yasama Dergisi*, (30), 22-43.
- Güngör, S. (2013). Yitirilmiş Bir Sulak Alan: Kahramanmaraş Gavur Gölü'nün Öyküsü. *Türk İdare Dergisi*(477), s. 303-320.
- Gürpınar, T. (2018, 19 10). Doğa Korumaya Adanmış Bir Ömür: Tansu Gürpınar. (D. Derneği, Röportaj Yapan)
- Hammer, E. (2022). Multi-centric, Marsh-based Urbanism at the Early Mesopotamian City of Lagash (Tell al-Hiba, Iraq). *Journal of Anthropological Archaeology*. Doi:<https://doi.org/10.1016/j.jaa.2022.101458>
- Harraway, D. J. (2010). *Başka Yer*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin Durumu*. (S. Savran, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Hasbek, M. ve Arı, Y. (2018). Bizim Gölümüzü Bize Vermeyecekler: Karamık Gölü'nün (Afyonkarahisar) Kültürel ve Politik Ekolojisi. *Eastern Geographical Review*, 23(40), s. 37-60.
- Hattapoğlu, M. (2004). *Su Olgusunun Yerleşmeler Evrimindeki Yeri ve Günümüzde Bir Kentsel Tasarım Elemanı Olarak Yeniden Yorumlanması*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.
- Heidegger, M. (2023). *Physis: Kavramı ve Özü Üzerine Aristoteles, Fizik B, 1*. (Z. Sayın, Çev.) İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.

- Herodotos. (1993). *Herodot Tarihi*. (M. Ökmen, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hettiarachchi, M., Morrison, T. H. ve McAlpine, C. (2015). Forty-three Years of Ramsar and Urban Wetlands. *Global Environmental Change*(32), s. 57-65. Doi:doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2015.02.009
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hritz, C. ve Pournelle, J. R. (2015). Feeding Hhistory: Deltaic Resilience, Inherited Practice, and Millennial-scale Sustainability in an Urbanized Landscape. H. Foster II, D. J. Goldstein ve L. M. Paciulli (Dü) içinde, *The Future in the Past: Historical Ecology Applied to Environmental Issues* (s. 59-85). Columbia: University of South California Press.
- İlhan, A. (2013). Marmara Gölü Balık Faunası ve Balıkçılık Faaliyetleri. *Ege Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 30(4), s. 187-191.
- Illich, I. (1991). *H2O*. İstanbul: AFA Yayıncılık.
- İnal, O. (2023). Tabiat, Tahayyül ve Tahakküm Erken Cumhuriyet Dönemi'nde İdeoloji, Su ve Ulus İnşası. *Toplumsal Tarih Akademi*(2), s. 90-105.
- IUCN. (1968). *Proceedings of a Technical Meeting on Wetland Conversation*. Morges, İsviçre: UNESCO.
- Jessop, B. (2016). *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*. (A. S. Özcan, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Johnston, C. A. (1991). Sediment and Nutrient Retention by Freshwater Wetlands: Effects on Surface Water Quality. *Critical Reviews in Environmental Science and Technology*, s. 491-565.
- Karadeniz, N. (1995). *Sultan Sazlığı Örneğinde Islak Alanların Çevre Koruma Açısından Önemi Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Karavelioğlu, F. (2009). *Körfez Savaşlarının Çevreye Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi.

- Karayaman, M. (2008). Cellât Gölü’nden Sağlık Ovası’na. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, s. 693-708.
- Karcı, E. (2017). II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetlerinin Sıtma ile Mücadelesi (1908-1914). Ş. Köse, Ç. Büke, Çakmak Fevzi ve E. Akçiçek (Dü) içinde, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma*. Ankara: Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yayınları.
- Kartal, F. (2009). Suyun Metalaşması, Suya Erişim Hakkı ve Sosyal Adalet. *Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü*, s. 65-69.
- Kasaroğlu, K. ve Güler, M. (2022). Türkiye’de Bulunan Ramsar Alanlarının Mevcut Durumlarının ve Ekoturizm Potansiyellerinin Değerlendirilmesi. M. Aça ve M. Yolcu (Dü) içinde, *Geçmişten Geleceğe Küçük Asya Anadolu* (s. 659-692). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Keat, R. ve Urry, J. (2001). *Bilim Olarak Sosyal Teori*. (N. Çelebi, Çev.) Ankara: İmge Yayınları.
- Kemal, Y. (1998). *Demirciler Çarşısı Cinayeti, Akçasaz’ın Ağaları I*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Kemal, Y. (2014). *Sarı Sıcak*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Kemal, Y. (2024). *Binboğalar Efsanesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Kentel, M. (2022). Doğanın “Kozmopolis”i: 19. Yüzyıl Sonu İstanbul’unda Terkos Su Yolu Boyunca Köylüler, Mühendisler Ve Hayvanlar. O. İnal ve Y. Köse (Dü) içinde, *İktidar Tohumları: Osmanlı Çevre Tarihi Üzerine Bir İnceleme* (E. Akyol, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kışlalıoğlu, M. ve Berkes, F. (1993). *Çevre ve Ekoloji*. Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Kiviat, E. (1991). *Wetland Human Ecology*. The Union Institute ProQuest Dissertations Publishing.
- Koday, S., Kaya, G. ve Akbaş, F. (2016). Salihli İlçesinde Köy Adlarında Coğrafyanın Etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Nisan 2016*, 20(2), s. 559-582.

- Kordbacheh, F. ve Heidari, G. (2023). Water Pollutants and Approaches for Their Removal. *Materials Chemistry Horizons*, 2(2), s. 139-153.
Doi:10.22128/MCH.2023.684.1039
- Korkmaz, H. (2008). Antakya-Kahramanmaraş Graben Alanında Kurutulan Sulak Alanların (Amik Gölü, Emen Gölü ve Gâvur Gölü Bataklığı) Modellerinin Oluşturulması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), s. 19-37.
- Korkmaz, H. ve Gürbüz, M. (2008). Amik Gölü'nün Kültürel Ekolojisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*(17), s. 1-26.
- Kovel, J. (2005). *Doğanın Düşmanı: Kapitalizmin Sonu mu, Dünyanın Sonu mu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Körbalta, H. (2019). Marmar Gölü Neden Kuruyor. *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, s. 441-459.
- Kurt, B. (2016). II. Abdülhamid Dönemi Nafia Çalışmalarına Bir Örnek: Nilüfer Nehri'nin Islahı ve Bursa Ovası Bataklıklarının Kurutulması Projesi. *Odryses'ten Nilüfer'e Uluslararası Nilüfer Sempozyumu* (s. 519-532). Bursa: Nilüfer Belediyesi.
- Küçükceran, Z. (2018). Seller, Bataklıklar ve Dönüşen Tarım Bilgisi: Bursa ve Mihaliç. *Kebikeç*, s. 239-261.
- Latour, B. (2007). *Reassembling the Social: an Introduction to Actor-Network-Theory*. Oup Oxford.
- Leakey, R. ve Lewin, R. (1999). *Göl İnsanları*. Ankara: TÜBİTAK.
- Lefebvre, H. (2019). *Mekanın Üretimi* (5. BASKI b.). (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Leopold, A. (2020). *Bir Kum Yöresi Almanacağı ve Oradan Buradan Eskizler*. (U. Özdağ, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Luke, C. ve Cobb, E. (2013). Dwelling in Hacıveliler: social-Engineering Policies in the Context of Space, Place and Landscape in Rural, Western Turkey. *Anatolian Studies*(63), s. 155-173. Doi:<https://doi.org/10.1017/S0066154613000082>

- Luke, C., Roosevelt, C. ve Scott, C. B. (2017). Yörük legacies: Space, Scent, and Sediment Geochemistry. *International Journal of Historical Archaeology*(21), s. 152-177. Doi:10.1007/s10761-016-0345-6
- Manisa Valiliği. (2023). *2023-2027 Manisa Tarımsal Kuraklıkla Mücadele Stratejisi ve Eylem Planı*. Manisa: Manisa İl Tarım ve Orman Müdürlüğü.
- Manisa Valiliği İl Gıda Tarım Hayvancılık Müdürlüğü. (2018). *Manisa İli Tarımsal Kuraklıkla Mücadele Stratejisi ve Eylem Planı (2018-2022)*. Manisa: Manisa Valiliği.
- Marx, K. (1975). *Texts on Method*. (T. Carver, Çev.) Oxford: Basil Blackwell.
- Marx, K. ve Engels, F. (2014). *Komünist Manifesto*. (N. Satlıgan, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Matthews, G. (1993). *The Ramsar Convention on Wetlands: its History and Development*. Gland, Switzerland: Ramsar Convention Bureau.
- Mikhail, A. (2020). *Osman'ın Ağacı Altında: Osmanlı İmparatorluğu, Mısır ve Çevre Tarihi*. (S. Özdi, Çev.) İstanbul: İşbankası Yayınları.
- Mithen, S. (2017). *Susuzluk: Antik Dünyada Su ve İktidar*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Moore, J. W. (2017). *Hayatın Dokusundaki Kapitalizm: Sermaye Birikimi ve Ekoloji*. (A. Munzur, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Morton, T. (2020). *Hipernesneler*. (B. Demirtaş, Çev.) İstanbul: Can Sanat Tellekt Yayınları.
- Murathan, A., Varlı, D., Göktaş, M. A. ve Kuzucu, A. (2023). Marmara Gölü Yeraltı Suyu ve Yüzey Suyu İlişkisi. *HİDRO'2023: Ulusal Hidrojeoloji ve Su Kaynakları Sempozyumu* (s. 171-178). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Mwanje, A. (2019). *İslam Hukukunda Tarıma Elverişli Arazilerin İhya Edilmesi (Uganda Hukuku ile Mukayeseli)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

- Orman ve Su İşleri Bakanlığı. (2012). Marmara Gölü Sulak Alan Biyoçeşitlilik Araştırması. *Marmara Gölü Sulak Alan Yönetim Planı Projesi Sulak Alan Alt Havazası Biyoçeşitlilik Araştırma Alt Projesi*. Manisa: Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü.
- Önköl, G. (2023). Çağı Adlandırmak: Antropsen'den Kapitalosen'e Çevre Felsefesi. *Akbank Felsefe Seminerleri – 21. Yüzyıl Felsefe Sorunları*. İstanbul: sözlü sunuş.
- Özbek, H. (Dü.). (2007). *Sulak Alan Yönetim Planlaması Rehberi*. Ankara: Kuş Araştırmaları Derneği.
- Özberk, N. (2016). *Doğa, İktidar ve Direniş: Ahmetler, Güçlüköy ve Gençler Köyleri Örneğinde*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi.
- Özberk, N. (2017). Politik Ekolojide Doğa-Toplum Diyalektik Birliğine Kuramsal Bir Bakış: Toplumsal Doğa ve Doğanın Kapitalist Üretimi Tezi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 71-98.
- Özcan, A. ve Karakılçık, Y. (2009). Türkiye'de Sulak Alanların Korunmasında Planlamanın Önemi ve Yerel Katılımın Gerekliliği. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 18(2), s. 45-69.
- Özgün, C. (2013). Osmanlı Ağaç Kültüründe Yeni ve Egzotik Bir Tür: Okalıptüs. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(26), s. 5-29.
- Özkazanç, N. K. ve Emir, Ö. (2019). Göçmen kuşları tehdit eden faktörler. *Bartın University International Journal of Natural and Applied Sciences*, 2(1), s. 77-89.
- Öztürk, S. (2019). Osmanlı Su Yapılarında Vakıfların Rolü: Tesis, Onarım ve Hizmet Giderlerinin Finansman. *Vakıflar Dergisi*, s. 135-157.
- Palajnar, K. (2008). Public Awareness of Wetlands and Their Conservation. 1(48), s. 121-146. Doi:<https://doi.org/10.3986/AGS48105>
- Pamukçu, K. (2000). *Su Politikası*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Petrov, G. (2007). *Beyaz Zambaklar Ülkesinde*. İstanbul: Koridor Yayıncılık.
- Plumwood, V. (2020). *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Pournelle, J. R. (2003). *Marshland of Cities: Deltaic Landscapes and the Evolution of Early Mesopotamian Civilization*. University of California, San Diego: yayımlanmamış doktora tezi.
- Radkau, J. (2017). *Doğa ve İktidar: Global Bir Çevre Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Robert, J. (2003). *Suyun Ekonomi-Politiği*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Rousseau, J.-J. (2016). *Toplum Sözleşmesi*. (V. Günyol, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Russell, P. F. (1972). The Eradication of Malaria. *Scientific American*, 6(186), s. 22-25.
- Rutter, J. D., Dayer, A. A. ve Raedeke, A. H. (2022). Ecological Awareness, Connection to Wetlands, and Wildlife Recreation as Drivers of Wetland Conservation Involvement. *Wetlands*, 2(42), s. 1-14.
- Sağdıç Güven, Ş. (2020). *Osmanlı'dan Türkiye'ye Kapitalist Hukuksal Kuruluş: Mülkiyet Ekseninde Bir Değerlendirme*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi.
- Scaramelli, C. (2016). Suyun Antropolojisi: Anlam, Mekan ve Maddesellik. C. Aksu, S. Erensü ve E. Evren (Dü) içinde, *Sudan Sebepleri: Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler* (A. C. Gündoğan ve G. Şenel, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Scaramelli, C. (2021). *How to Make a Wetland*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Scott, J. C. (2008). *Devlet Gibi Görmek: İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu*. (N. Erdoğan, Çev.) İstanbul: Versus Kitap.
- Scott, J. C. (2023). *Tahıla Karşı: İlk Devletlerin Derin Tarihi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Selik, M. (1982). *Marksist Değer Teorisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

- Shedlock, R. J., Wilcox, D. A., Thompson, T. A. ve Cohen, D. A. (1993). Interactions Between Ground Water and Wetlands, Southern Shore of Lake Michigan, USA. *Journal of Hydrology*, s. 127-155.
- Shiklomanov, I. A. (1991). The World's Water Resources. In Proceedings Of The International Symposium to Commemorate. Paris, Fransa: UNESCO.
- Sıdal, S. (2021). *Neden Felsefe Yaparız: İnsan, Ölüm ve Bilinç*. Ankara: Otorite Yayınları.
- Siebert, D. (2019). Landscape Interventions? The Draining of Wetlands and Other Modernization Initiatives in West Polesia from 1921 to 1939. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 68(3), s. 366-369.
- Smart, M. (2002, 12 12). *In memoriam: George Atkinson-Willes*. 01 02, 2024 tarihinde Ramsar: <https://www.ramsar.org/news/memoriam-george-atkinson-willes> adresinden alındı
- Smith, N. (2021). *Eşitsiz Gelişim: Doğa, Sermaye ve Mekanın Üretimi*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). Onbirinci Kalkınma Planı, 2019-2023. Ankara
- Süer, A., Özçakal, E. ve Pamuk Mengü, G. (2011). Sanal Su Kavramı ve Su Yönetiminde Önemi. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 48(2), s. 159-164.
- Şahin, Ü. (2022). İklim Krizine Kavramsal Bir Giriş. D. Bayındır ve M. Yıldırım içinde, *Ekoloji: Bir Arada Yaşamın Geleceği* (s. 17). İstanbul: Tellekt, Can Sanat Yayınları.
- Şeker, A. (2019). Yaşar Kemal'in Romanlarında Ekososyoloji. *Türkoloji Dergisi*, 23(1), 158-176.
- Şengül, M. (2008). Türkiye'de Kamu Yönetiminde Neoliberal Dönüşümün Çevresel Sonuçları. *Memleket, SiyasetYönetim*, 3(6).
- Şengül, M. (2013). Türkiye'nin Su Politikası ve Köylülerin Öfkesi. *Su Kaynaklarının Yönetimi: Politikalar ve Sorunlar Küreselden Yerele Panel Bildirileri* (s. 29-41). Nevşehir Üniversitesi İİBF.

- Şengül, T. (2012). İktidar. G. Atılgan ve A. Aytekin içinde, *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Şerefoğlu, C. (2009). *Kalkınmada Kırsal Turizmin Rolü-2007-2013 Yılları Arasında Ülkemizde Uygulanacak Olan IPARD Kırsal Kalkınma Programındaki Yeri, Önemi ve Beklenen Gelişmeler*. Uzmanlık Tezi. Ankara: T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı.
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu. (2014). *Ipard Programı İle Manisa’da Kırsal Turizmin Geliştirilmesi Stratejileri Projesi*. Manisa: TKDK.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2019). *Marmara Gölü Sulak Alan Yönetim Planı*. Manisa: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli, Parklar Genel Müdürlüğü, IV. Bölge Müdürlüğü, Manisa Şube Müdürlüğü.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2004). Türkiye’de Sıtma Mücadelesinin Tarihi. *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*. İçinde İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Topçu, E. (2008). Su Politikalarında Temel Yaklaşımlar. S. H. Akıllı (Dü.), *Antalya Su Sempozyumu*. İçinde Antalya: Muratpaşa Belediyesi ve YAYED.
- Topçu, F. H. (2007). Marakeş’ten İstanbul’a Dünya Su Forumları. *Antalya Su Sempozyumu* (s. 42-54). Antalya: Muratpaşa Belediyesi ve YAYED.
- Tuğluoğlu, F. (2008). Türkiye’de sıtma mücadelesi (1924-1950). *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 4(32), s. 351-359.
- Türk, D. (2012). Eleştirel Gerçekçilik Üzerine. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 3(67), s. 189-2017.
- Türkeş, M. (2011). Akhisar ve Manisa Yörelerinin Yağış ve Kuraklık İndisi Dizilerindeki Değişimlerin Hidroklimatolojik ve Zaman Dizisi Çözümlemesi ve Sonuçların Çölleşme Açısından Coğrafi Bireşim. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(1), s. 79-99.
- Türkiye Çevre Vakfı. (1993). *Türkiye’nin Sulak Alanları*. İstanbul: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.

“Türkiye’nin ilk iklim davası kurutulan Marmara Gölü için açıldı”. (2022, 03 23).

Evrensel: <https://www.evrensel.net/haber/457671/turkiyenin-ilk-iklim-davasi-kurutulan-marmara-golu-icin-acildi> adresinden alındı

Türkyılmaz, M. (2015). Ankara’da Havuzbaşları: 1923-1950. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 3(1), s. 105-136.

Ünal, V., Güncüoğlu, H. ve Sarı, H. M. (2011). Ege Bölgesi İçsu Kooperatiflerinin Mevcut Durumu, Problemleri ve İleriye Yönelik Projeleri. *Ege Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 28(2), s. 47-52.

Van Bavel, B. (2010). The Medieval Origins of Capitalism in the Netherlands. *BMGN-Low Countries Historical Review*, 2-3(125), s. 45-79.

Varnacı, F. (2008). *Kurutulan Amik Gölü’nün Yöresel Ekosistem Üzerindeki Etkileri*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Vergili, A. (2014). Bilinmeyen Bir Yönüyle İsmail Hakkı Baltacıoğlu. *Sosyoloji Dergisi*, 3(29), s. 407-417.

Wiesner-Hanks, M. E. (2012). *Erken Modern Dönemde Avrupa: 1450-1789*. (H. Çalıkan, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Wittfogel, K. A. (1957). *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*. Massachusetts, USA: Yale University Press.

WWF. (2021, 10 04). Wwf.org.tr: <https://www.wwf.org.tr/?11280/4-Ekim-Dunya-Hayvanlari-Koruma-Gununde-WWF-Turkiyeden-Uyari-Turkiyenin-Canlarini-Kaybediyoruz> adresinden alındı

Xu, T., Weng, B., Yan, D., Wang, K., Li, X., Bi, W., . . . Liu, Y. (2019). Wetlands of international importance: Status, threats, and future protection. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, s. 1-23.
Doi: <https://doi.org/10.3390/ijerph16101818>

Yalçın, A. (2014). *Türkiye’de Yönetmelik Açısından Sulak Alanlar Sorunu Seyfe Örneği*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

- Yalvaç, F. (2010). Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında PostPozitivizm Sonrası Aşama. *Uluslararası İlişkiler*, s. 3-32.
- Yarar, M. ve Gernant, M. (1997). *Türkiye'nin Önemli Kuş Alanları*. İstanbul: Doğal Hayatı Koruma Derneği.
- Yıldırım, D. (2023). Yeşertilen Toprak ile Kuraklaşan Toprak Arasında: Türkiye’de Aydın Bilincinde Ütopya ve Distopya Alegorisi Olarak Suyun ve Susuzluğun İşlevi. *Fiscaeconomia International Congress on Social Sciences* (s. 27-29). Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Yıldız, D. (2014, 10 31). Türkiye’nin Su Yönetimindeki Değişim. Antalya: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Antalya Şubesi.
- Yıldızbakan, A., Saraçoğlu, Ö. ve Özkurt, A. (2007). *Okalıptüs (Eucalyptus camaldulensis Dehn.) Baltalıklarında Hacim ve Kuru Madde Hasılat Araştırmaları*. Tarsus: T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Doğu Akdeniz Ormancılık Araştırma Enstitüsü.
- Yılmaz, G. (2013). *Suyun Metalaşması: Kıtlığın Nedeni Kıtlığa Çare Olabilir Mi*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

İnternet Kaynakları

- Foster, J. B. (2020, 12 6). *Ekolojik Marksizmi Savunmak Adına: John Bellamy Foster’ın Eleştirilere Yanıtı*. 10 17, 2023 tarihinde: <https://www.polenekoloji.org/ekolojik-marksizmi-savunmak-adina-john-bellamy-fosterin-elestirilere-yaniti/> adresinden alındı
- IUCN Red List. (2023, 12 11). <https://www.iucnredlist.org/search/grid?taxonLevel=Amazing&searchType=spe> cies adresinden alındı
- Jeopark Belediyeler Birliği. (2017): https://jeoparkbelediyelerbirligi.com/s58_genel-bilgi.aspx adresinden alındı
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2018, 11 05). İzmir 2 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurul Kararı. İzmir.

<https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/59052,manisa-ahmetli-salihli-saruhanli-ilceleri-bintepeler-ne-.pdf?0> adresinden alındı

Ramsar Bureau. (1996, 03 27). *Resolution Vi.23: Ramsar and Water*. 01 03, 2024 tarihinde ramsar:

https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/pdf/res/key_res_vi.23e.pdf adresinden alındı

Ramsar Bureau. (1999, 05 10). *Resolution VII.18: Guidelines for integrating wetland conservation and wise use into river basin management*. 01 03, 2024 tarihinde ramsar:

https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/key_res_vii.18e_0.pdf adresinden alındı

Ramsar Bureau. (2024, 05 03). *Ramsar.org*. <https://www.ramsar.org/> adresinden alındı

The Convention on Wetlands. (2024, 03 17). *The Convention on Wetlands: Türkiye*. Ramsar.org: <https://www.ramsar.org/country-profile/turkiye> adresinden alındı

Thompson, L. (2003). *Forgotten people: The Marsh Arabs of Iraq*. Reliefweb: <https://reliefweb.int/report/iraq/forgotten-people-marsh-arabs-iraq> adresinden alındı

TİGEM. (2024). *Faaliyette Olan İşletmeler*. 04 15, 2024 tarihinde tigem.gov.tr: <https://www.tigem.gov.tr/Isletme/Index/1> adresinden alındı

Haber Kaynakları

“Böyle buyurdu sanayici: Çevreci kisvesi altındaki hainler”. (2011, 12 01). *Demokrat Haber*: <https://www.demokrathaber.org/boyle-buyurdu-sanayici-cevreci-kisvesi-altindaki-hainler> adresinden alındı

“Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’nün 55. Kuruluş yılında 55 tesis”. (2009, 12 27). *Meteoroloji Genel Müdürlüğü*: <https://mgm.gov.tr/kurumsal/haberler.aspx?y=2009&f=dsi55acilis> adresinden alındı

Doğa Derneği. (2022). *Marmara Gölü Kurutuluyor*. [Dogadernegi.org](http://dogadernegi.org): <https://dogadernegi.org/marmara-golu-kurutuluyor/> adresinden alındı

Doğa Derneği. (2023). *Marmara Gölü*. 04 05, 2024 tarihinde dogadernegi.org:

<https://dogadernegi.org/marmara-golu/> adresinden alındı

Doğa Derneği. (2024, 26 03). *Marmara Gölü için Buluştuk!* 03 31, 2024 tarihinde

dogadernegi.org: <https://dogadernegi.org/marmara-golunun-tarim-alanina-donusturulmesine-tepki/> adresinden alındı

“Eroğlu HES eleştirisinde ‘dış lobileri’ suçladı”. (2013, 02 22). *Karasaban*:

<https://www.karasaban.net/eroglu-hes-elestirisinde-dis-lobileri-sucladi/> adresinden alındı

“Eroğlu’ dan itiraf”. (2008, 09 15). *Cumhuriyet*:

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erogludan-itiraf-10174> adresinden alındı

“Gördes barajı tamamen boşaltılıyor”. (2015, 04 19). *Enerji Atlası*:

<https://www.enerjiatlas.com/haber/gordes-baraji-tamamen-bosaltiliyor> adresinden alındı

“Gördes Barajı’nda 21 milyonluk delik”. (2015, 08 25). *Habertürk*:

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1119922-gordes-barajinda-21-milyonluk-delik> adresinden alındı

“Iraq: Ancient Mesopotamian marshes threatened by sewage”. (2021). *Aljazeera*.

<https://www.aljazeera.com/gallery/2021/5/5/iraq-ancient-mesopotamian-marshes-threatened-by-sewage> adresinden alındı

İzmir Büyükşehir Belediyesi. (2007, 09 07). *Gördes Barajı İçin Büyük İşbirliği*:

<https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/g0rdes-baraji-icin-buyuk-isbirligi/2958/156> adresinden alındı

İzmir Büyükşehir Belediyesi. (2022, 05 11). “Gördes Barajı gerçek bir fiyaskodur”:

<https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/46655/156> adresinden alındı

“İzmir Büyükşehir: Bedelini Ödüyoruz ama Gördes Barajı Su Tutmuyor”. (2021, 11

28). *Su Politikaları Derneği*: <https://supolitikalaridernegi.org/2021/11/28/izmir-buyuksehir-bedelini-oduyoruz-ama-gordes-baraji-su-tutmuyor/> adresinden alındı

“İBB’den Erdoğan’ın “İzmir’e suyu biz getirdik” sözlerine yanıt”. (2021, 11 01).

BirGün: <https://www.birgun.net/haber/ibb-den-erdogan-in-izmir-e-suyu-biz-getirdik-sozlerine-yanit-333817> adresinden alındı

“Kuruyan Marmara Gölü’nde ‘arazi savaşı’ başladı! 20 günde 4 kavga: 1 ölü, 2 yaralı” .

(2022, 07 11). *Habertürk*. Haberturk.com: <https://www.haberturk.com/kuruyan-marmara-golu-nde-arazi-savasi-20-gunde-4-kavgada-1-olu-2-yarali-3476807> adresinden alındı

“Mavi Hat davasında karar”. *SteelRadar*. (2013, 11 23).

<https://www.steelradar.com/mavi-hat-davasinda-karar-14148/> adresinden alındı

Manisa Valiliği. (2009, 01 19). *Gördes Barajı Başbakan Recep Tayyip Erdoğan*

tarafından toplu açılış töreni ile açıldı: <http://www.manisa.gov.tr/gordes-baraji-basbakan-recep-tayyip-erdogan-tarafından-toplu-acilis-toreniyle-acildi> adresinden alındı

Özel, İ. (2023, 12 03). *DSİ Emekli Genel Md. Yrd. İlker Özel; Sulak alanlar sıradan su kütleleri değildir*. 03 17, 2024 tarihinde Su Politikaları Derneği:

<https://supolitikalaridernegi.org/2022/12/03/dsi-emekli-genel-md-yrd-ilker-ozel-sulak-alanlar-siradan-su-kutleleri-degildir/> adresinden alındı

“Yargıtay ‘Mavi Hat’ davasında mahkumiyetleri bozdu”. *Anadolu Ajansı*. (2016, 03

04).: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/yargitay-mavi-hat-davasinda-mahkumiyetleri-bozdu/531685> adresinden alındı

“Tunç Soyer’in Marmara Gölü kampanyasına Manisa’dan büyük destek”. (2022, 03

17). *İzmir Büyükşehir Belediyesi*: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/tunc-soyerin-marmara-golu-kampanyasina-manisadan-buyuk-destek/46390/156> adresinden alındı

Belgesel Filmler

Brunatto, P. (Yöneten). (1974). *Pasolini e la forma della città* [Belgesel Film].

Semiz, Y. (Yöneten). (2019). *Asfaltın Altında Dereleler Var* [Belgesel Film].

Ün, A. (Yöneten). (2015). *Sulak-Wetland* [Belgesel Film].

ÖZET

Sulak alanlar, su ve toprağın hidrojeolojik ilişkilerinin mekânlarıdır. Sulak alanların temel öğeleri su ve toprak olarak betimlense de bu iki öğenin toplamından ibaret değildir. Sulak alanlar, heterojen yaşam çevreleri olarak çoğunlukla düzensiz, karmaşık okunaksız yerler olarak merkezi bir iktidarın gelişmesine engel olan yaşam çevreleridir. Aynı zamanda bu yerler, su ve toprağın dışında çok sayıda canlı ve cansız varlığı bünyesinde barındırmasından kaynaklı olarak biyolojik açıdan da çok çeşitli yerler var ederler. Sulak alanlardaki yaşam çevresi vurgusu, suyun soyut simgesel bir anlamla nesneleştirilmesinin ötesinde mekânsal yönünü ortaya çıkarmaktadır. Devlet, toplum ve doğa ilişkileri ekseninde sulak alanlar merkezi olarak müdahale edilmesi güç olması sebebi ile farklılaşan topluluklar için değişen anlamlarının dışında modern devlet tarafından pejoratif doğalar olarak ele alınmış, bu sebeple yalnızca su ve toprak olarak bu yerleri ayırıştırma projeleri gerçekleştirilmiştir. 16. yüzyıldan itibaren gelişen kapitalizmle birlikte ilerleyen teknolojinin, bu okunaksız yerleri dönüştürme araçları sunması, sulak alanların doğal metabolizmasındaki varlıkların kentlere aktarıldığı çeşitli yarılımlar gerçekleştirmiştir. 20. yüzyılda sulak alanların uğradığı zararlar arttıkça ortaya çıkan ekolojik kaygılar, sulak alanların işlevlerine vurgu yapıldığı bir koruma yaklaşımını doğurmuştur. Ancak yine de sulak alanlara yönelik gerçekleştirilen parçacıl doğa koruma yaklaşımı da bu yerlerin yok olmasına engel olamamaktadır. Türkiye’de de Ulusal Önele Haiz Sulak Alan statüsü olmasına rağmen Marmara Gölü kapitalist üretim ilişkileri tarafından belirlenen su ve doğa kaynaklarını parçacıl yönetme yaklaşımı sebebi ile kurutulmuş ve insan da dahil Marmara Gölü’nde canlı ve cansız doğalar üzerinde çeşitli eşitsizlikler yaratmıştır. Bu tez çalışması, sulak alanların politik-ekolojisi bağlamında Marmara Gölü’ndeki devlet-toplum-doğa ilişkisini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: sulak alan, bataklık, Marmara Gölü, toplum-doğa ilişkisi, metabolik yarık, politik-ekoloji

SUMMARY

Wetlands are the places of hydrogeological relations of water and soil. Although the basic elements of wetlands are described as water and soil, they are not the sum of these two elements. Wetlands, as heterogeneous living environments, are mostly irregular, complex and illegible places that prevent the development of a centralised power. At the same time, these places are also biologically diverse as they contain many living and non-living beings other than water and soil. The emphasis on the living environment in wetlands reveals the spatial aspect of water beyond its objectification with an abstract symbolic meaning. In the axis of state, society and nature relations, wetlands have been treated as pejorative natures by the modern state, apart from their changing meanings for different communities due to the fact that they are difficult to intervene centrally, and for this reason, projects have been carried out to separate these places only as water and soil. From the 16th century onwards, advancing technology, together with the developing capitalism, has provided the means to transform these illegible places, realising various rifts in which the assets in the natural metabolism of the wetlands are transferred to the cities. In the 20th century, ecological concerns that emerged as the damages to wetlands increased gave rise to a conservation approach in which the functions of wetlands were emphasised. However, the fragmented nature conservation approach to wetlands cannot prevent the destruction of these places. Although it has the status of Wetland of National Importance in Turkey, Lake Marmara has been drained due to the fragmentary approach of managing water and natural resources determined by capitalist production relations and has created various inequalities on living and non-living nature in Lake Marmara, including human beings. This thesis addresses the state-society-nature relationship in Lake Marmara in the context of the political-ecology of wetlands.

Keywords: wetland, marsh, Lake Marmara, society-nature relationship, metabolic rift, political-ecology

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Etik Kurulu Başkanlığı

Sayı : 85434274-050.04.04 / 1255143
Konu : Etik Kural Kararı Hakkında

06.02.2024

Sayın Onur ÖZKAN

İlgi: 10/11/2023 tarihli başvurunuz.

"Su Politikalarının Yaratığı Çevresel Eşitsizlikler: Marmara Gölü Sulak Alanının Kurutulması" başlıklı teziniz ile ilgili olarak Ankara Üniversitesi Etik Kurulunun 26/01/2024 tarihli toplantısında alınan 05/41 sayılı kararın bir örneği ilişikte gönderilmektedir.

Bilgilerinizi saygılarımla rica ederim.

EKLER:
Karar Örneği (1 sayfa)

Ankara Üniversitesi Rektörlüğü 06100 - Tandoğan/ANKARA

Ayrıntılı Bilgi İçin

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
ALT ETİK KURULU
KARAR ÖRNEĞİ

Karar Tarihi : 26.01.2024
Toplantı Sayısı : 05
Karar Sayısı : 41

41- Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kent, Çevre ve Yerel Yönetim Politikaları Bölümü Öğr. Üyesi Prof. Dr. Tayfun ÇINAR'ın danışmanlığını yaptığı, yüksek lisans öğrencisi Onur ÖZKAN'ın, "Su Politikalarının Yarattığı Çevresel Eşitsizlikler: Marmara Gölü Sulak Alanının Kurutulması" başlıklı tezi ile ilgili 10.11.2023 tarihli "İnsan Üzerinde Yapılan Klinik Dışı Araştırmalar Başvuru Formu" Etik Kurulumuzca incelendi.

Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kent, Çevre ve Yerel Yönetim Politikaları Bölümü Öğr. Üyesi Prof. Dr. Tayfun ÇINAR'ın danışmanlığını yaptığı, yüksek lisans öğrencisi Onur ÖZKAN'ın, "Su Politikalarının Yarattığı Çevresel Eşitsizlikler: Marmara Gölü Sulak Alanının Kurutulması" başlıklı tezi ile ilgili araştırma protokolüne uyulması ve etik onay tarihinden itibaren geçerli olması koşuluyla uygulanmasının etik açıdan uygun olduğuna oy birliği ile karar verildi.

YARI YAPILANDIRILMIŞ SORU FORMU

A. DEMOGRAFİK SORULAR

A01. Cinsiyetiniz? 1.[] Kadın 2.[] Erkek

A02. Yaşınız?

A03. Eğitim durumunuz? (En son bitirdiğiniz okul)

1.[] Okur-yazar (Herhangi bir okul bitirmemiş) 2.[] İlkokul 3.[] Ortaokul

4.[] Lise

5.[] Önlisans/Yüksekokul (2 yıllık) 6.[] Lisans- Fakülte (4 yıllık) 7.[]

Lisansüstü

A04. Mesleğiniz?

1.....

2.[] Çalışmıyor / işsiz 3.[] Öğrenci 4.[] Emekli 5.[] Ev hanımı

6.[] Diğer (çalışma durumunuzu belirtiniz):.....

A05. Yaşadığınız İlçe/Köy:.....

B. SAHAYA YÖNELİK SORULAR

B01. Kendinizi/geçmişinizi biraz tanıtır mısınız? Ne zamandır bu köyde/bölgedesiniz? Nasıl yaşıyorsunuz, geçinmek için ne yapıyorsunuz?

B02. Köyünüzü nasıl tarif edersiniz? Köyün geçmişinden biraz bahseder misiniz?

B03. Köylüler Marmara Gölü'nden nasıl faydalaniyor?

B04. Geçmişten bugüne köylünün Marmara Gölü ile ilişkilerinde ne gibi değişiklikler oldu? Neden ve nasıl? Bu değişiklikler hakkında ne düşünüyorsunuz?

B05. Marmara Gölü neden kurudu?

B06. Göl'ün kuruması yaşamınızı nasıl etkiledi?

B07. Göl'ün kurummasının ardından köyden göçen oldu mu? Göçtülerse nereye gittiler? Köydeyken hangi işi yapıyorlardı, şimdi hangi işi yapıyorlar?

B08. Göl'ün kurummasının ardından devlet ne yaptı?

B09. Göl'ün kurummasının ardından sivil toplum kuruluşları (dernekler/vakıflar) ne yaptı?

B10. Doğal hayat/ yaban hayatı nasıl etkilendi?

B11. Köylüler arasında Marmara Gölü'nün kurutulması ile ilgili farklı düşünenler var mı?

B12. Göl'ün etrafındaki diğer köylerle ilişkileriniz nasıl?

